

İSTANBUL - 2018

ULUSLARARASI ENGELLİ HAKLARI KONFERANSI ENGELLİLERİN ADALETE ERİŞİMİ

ESHİD
Eşit Haklar
İçin
İzleme Derneği

Eşit Haklar İçin İzleme Derneği
Kamerhatun Mah. Hamalbaşı Sokak
No:22/2-3 Beyoğlu İstanbul
Tlf: 0212 293 63 77
www.esihaklar.org
email: esihaklar@gmail.com

Uluslararası Ayrımcılık Konferansı
İstanbul, 2018

Yayına Hazırlayan: **Eşit Hakları İçin İzleme Derneği**
Redaksiyon: **Nihal Boztekin**
Kapak ve Sayfa Tasarımı: **Mehmet Ali Çelik**

Konferans İngilizce Çevirmenleri:
Deniz Cebe, Aygül Melisa Roman Otkar,
Ömer Sungur Savran, Ceylan Gürman Şahinkaya,

Konferans İşaret Dili Çevirmenleri:
Hakan Albay, Bilge Çelikkok, Hasan Dikyuva,
Berrak Fırat, Serpil Sadak

Basım Yeri: *Ceylan Matbaası*

*Uluslararası Engelli Hakları Konferansı
Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu tarafından finanse edilmiştir.
Bu yayının içeriği Avrupa Birliği'nin görüşlerini yansıtmaq
zorunda değildir"*

*"Bu kitapta yer alan yazıların sorumluluğu
yazarlarına aittir."*

İçindekiler

- 9 **Konferans Hakkında**
- 11 **Önsöz**
- 15 **Uluslararası Ayrımcılık Konferansı Programı**
- 19 **ADALETE ERİŞİM HAKKININ ÇERÇEVESİ**
- 21 **Marita Brčić Kuljiš**
Adalet Kuramı: Eşitlik ve Fark Arasında
- 29 **Balam Kenter**
Radikal İhtiyaçlar Olarak Özel İhtiyaçlar:
Engelliliği ve Bağımlılığı Merkeze Alan Devrimci Bir İhtiyaç
Kuramına Doğru
- 39 **Stig Langvad**
Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi ile Engellilik
Temelli Ayrımcılıkla Mücadele
- 47 **BM ENGELLİ HAKLARI SÖZLEŞMESİ VE ADALETE
ERİŞİM HAKKI**
- 49 **Damjan Tatic**
Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi Kapsamında
Engelli Bireylerin Adalete Erişimi

- 55 **ADALETE ERİŞİMDE ULUSAL ÖNLEME
MEKANİZMALARI: YAKLAŞIM VE UYGULAMALAR**
- 57 **Gülhan Özçok**
Etkili Bir Denetim Mekanizması ve İnsan Hakları Kurumu
Olarak Kamu Denetçiliği Kurumu
- 65 **Hicran Atanır**
Engelli Bireyler İçin İnsan Hakları ve Eşitlik
- 73 **Rhoda Garland**
Malta'nın Engellilik Konusundaki Yaklaşımı
- 77 **ADALETE ERİŞİM İÇİN DESTEK MEKANİZMALARI**
- 79 **Ali Taşçı, Mehmet Başçılar, Tuba Nur Oğuz,
Beste Menekşe**
Adli Süreçlerde Engellilerin Adalete Erişimi ve Adli Sosyal
Hizmetin Rolü
- 87 **Elif Çelik**
Zihniyet ve Yapıda Değişiklikler:
Engelli Hakları Sözleşmesi Uyarınca Engellilerin Adalete
Erişimi ve Gereklilikler
- 97 **A. Aslı Şimşek, Damla Songur**
Engellilik Çalışmalarında Adalete Erişim:
Hak Temelli Farkındalık Üzerine Bir Değerlendirme
- 111 **FARKLI ENGELLİLİKLER VE ÇOKLU AYRIMCILIK RİSKİ
ALTINDAKİ GRUPLARIN ADALETE ERİŞİMİ**
- 113 **Maria Orchard**
Makul Düzenlemelerin Ötesinde:
Aile İçi Şiddet Bağlamında Engelli Kadınlar için "Adalete
Erişim" Çerçevesinin Tasarlanması
- 125 **Humberto Insolera**
İşitme Engelli ve İşitme Güçlüğü Çeken Kişilerin Adalete Erişimi:
Zorluklar ve İyi Uygulamalar

- 129 **Suzanne Valentine**
Ölüm Bizi Ayırana Dek: Demans ve Boşanma İkilemi
Hak Ehliyeti Sahibi Olan ve Olmayan Başvurucular Arasındaki
Dengesizliğe Dair Bir Değerlendirme
- 137 **Dilek Kumcu**
Çocuklar ve Adalete Erişim
- 143 **TÜRKİYE’DE ENGELLİLERİN ADALETE ERİŞİMİ**
- 145 **Ahsen Ela Kızılkaya, Hasan Kızılkaya**
Engellilerin Adalete Erişim Konusuna İlişkin Bilgi Düzeylerinin
Kendi Görüşleri Açısından Değerlendirilmesi
- 159 **Fidan Güneş Gürgör Kılıç**
Hukukçular Gözüyle Engelli Bireylerin Adalete Erişimiyle İlgili
Sorunlar ve Çözüm Önerileri
- 165 **Biyografiler**

Konferans Hakkında

Uluslararası Engelli Hakları Konferansı, Engellilerin Adalete Erişimi temasıyla Eşit Haklar için İzleme Derneği (ESHİD) ve Van İşitme Engelliler ve Aileleri Derneği (VİED) ortaklığında yürütülen ve Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu tarafından finanse edilen “Ayrımcılıkla Mücadelede Engellilerin Adalete Eşit Erişimlerinin Desteklenmesi Projesi” kapsamında 15-16 Aralık 2018 tarihlerinde İstanbul’da gerçekleşmiştir. Konferans için ana tartışma konuları olarak aşağıdaki başlıklar belirlenmiştir;

- Adalete eşit erişim hakkı ve ayrımcılık,
- Engellilerin adalete erişimine ilişkin güncel durum,
- Hukuki ehliyet tartışmaları,
- Yasa önünde eşit tanınma ve yasanın koruması altında olma hakkı,
- Ulusal ve uluslararası mevzuatın değerlendirilmesi,
- Türkiye’de engellilerin adalete erişimine ilişkin sorunlar, çözüm önerileri ve iyi uygulama örnekleri,

Türkiye’de engellilerin adalete erişimi hakkındaki politikaları, mevzuatı ve pratik sorunları tartışmaya açmak, farklı ülkelerdeki örnek uygulamalar hakkında bilgi sahibi olmak ve deneyim paylaşımını sağlamak amacıyla konferansa konuşmacı olarak akademisyenler, yerel ve uluslararası kurumlardan konusunda uzman kişi ve aktivistler konuşmacı olarak davet edilmiştir.

Ayrıca, Türkiye’de engellilerin adalete erişimi konusunda akademik araştırmaları özendirmek amacıyla bu konuda çalışan akademisyen ve bağımsız araştırmacıları için bildiri çağrısına çıkılmış ve gelecek bil-

dirileri değerlendirmek üzere Dr. Öğr. Üyesi Dilşad Çiğdem Sever, Dr. Öğr. Üyesi İdil Işıl Gül, Dr. Kıvılcım Turanlı, Dr. Öğr. Üyesi Seda Kalem Berk, Doç. Dr. Selda Çağlar, Doç. Dr. Yıldırım Şentürk'ten oluşan Bilim Kurulu oluşturulmuştur. Bilim Kurulu tarafından uygun bulunan bildiri sahipleri konferansta çalışmalarını katılımcılarla paylaşmıştır.

Elinizdeki kitap, konferansa davet edilen konuşmacıların sunumları ve Bilim Kurulu tarafından seçilen bildirilerden oluşmaktadır.

Konferansa katılan uzman konuşmacılara ve yurtiçinden ve yurtdışından bildiri sunarak katkı sunan araştırmacılara,

Konferans için gelen bildiri özetlerini değerlendiren Bilim Kurulu üyelerine,

Konferansın hazırlanmasında emek harcayan derneğimiz çalışanları ve gönüllülerimize ve sağladıkları finansal destek ile bu konferansın gerçekleşmesini sağlayan Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu'na teşekkür ederiz.

Eşit Haklar İçin İzleme Derneği

Önsöz

Adalet erişim; bir bireyin mahkemelere erişimini arttırmaktan ya da yasal temsili garanti etmekten daha fazlasıdır ve günümüzde en temel adalet sorunlarından biri olarak yasa yapıcılar, hukukçular, barolar, araştırmacılar ve diğer tüm paydaşların tartışmalarının ana odağı haline gelmiştir.

En açık şekilde, “adalet erişim” hakkı, uluslararası insan hakları çerçevesinde geniş çapta tanınan bir haktır. Adalet erişim, genel olarak herkesin bağımsız ve tarafsız bir sürece erişimini ve her türlü uyuşmazlıkta adil bir şekilde yargılanma fırsatını garanti eden temel bir haktır. Bununla birlikte, adalet erişim her zaman adli başvuruyu olmak durumunda değildir. Erişilebilir, uygun maliyetli, zamanında ve etkili bir tazminat veya alternatif çözüm mekanizmaları bulunmasını da gerekir. Dahası, bir hak olarak adalet erişim; yasa önünde eşitlik ve adil yargılanma ile olan bağları ile ilgili olarak da özel bir öneme sahiptir.

İnsan hakları çerçevesi içinde adalet erişim, tüm insan haklarının “herkes” bakımından korunması ve ihlal durumunda çözüm yollarına erişimle doğrudan bağlantılıdır. Zira bir hakkın tanınması, hakkı koruma ilişkin araçlara erişim olmadan anlamsız olacaktır.

Üzerinde ortaklaşılması bir tanım olmasa da adalet erişim; insanların yargısal veya yarı yargısal adalet kurumları aracılığıyla ve insan hakları standartlarına uygun çare bulma ve elde etme olanağına sahip olmaları olarak tanımlanabilir. Adalet erişimde eşitlik ise dezavantaj-

lı gruplardan insanların, insan hakları ilkeleri ve standartlarına uygun şikayetler için adli ve adli olmayan mekanizmalar aracılığıyla bir çare arama ve elde etme olanağıdır.

Bu anlamıyla adalete eşit erişim; insan haklarının ayrımsız herkes için tanınması, hak öznelerinde yasal farkındalık, yasalar tarafından eşit koruma altında olma, herkes için erişilebilir adli yardım ve danışmanlık hizmetleri, adil yargılama güvencesi ve sivil toplum denetimine açık adalet sistemi gerektirir. Erişilebilir bir adalet sistemi için temel kriterler, adil ve etkili sonuç; eşit muamele; makul maliyet ve makul hız; kullanıcılarca anlaşılabilir, ihtiyaçlara cevap verecek şekilde finanse edilmiş ve iyi organize edilmiş adli yardım; alternatif uyuşmazlık çözüm mekanizmalarının varlığı; farklı savunuculuk desteğinin varlığı, adli olmayan erken müdahale; önleyici mekanizmalar ve tazmin yolları; toplum temelli adalet ve hukuk reformu süreçlerine etkin bir şekilde katılmak hakkının herkes için tanınmış olmasıdır.

Engellilerin adalete erişimi, engelli bireylere ilişkin temel uluslararası metin olan Birleşmiş Milletler Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme'nin 13. Maddesinde şu şekilde yer almıştır: 1. Taraf devletler engellilerin diğerleriyle eşit bir şekilde adalete etkili erişimini sağlamalıdır. Bunun için usuli ve yaşa uygun uyumlaştırmalar yapılmalı ve soruşturma ve diğer hazırlık aşamaları dahil tüm hukuki işlemlerde tanıklık etmeleri dahil doğrudan ve dolaylı olarak katılımları kolaylaştırılmalıdır. 2. Taraf Devletler, engellilerin adalete etkili bir şekilde erişimini sağlamayı kolaylaştırmak için, polis ve cezaevi personeli dahil adalet sistemi içerisinde çalışanların gerekli eğitimi almalarını sağlamalıdır. Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi bugüne kadar yayınladığı tüm genel yorumlarda 13. maddeye özel atıflarda bulunmuştur. Komite engellilerin adalete erişimini güçlendirmek amacıyla yapılacak düzenlemelerin sözleşmedeki makul düzenleme sınırları ile düşünmemek gerektiğini Ayrımcılık Yasası ve Eşitlik Hakkında Genel Yorum'da şöyle açıklamaktadır. "(d) Adalete erişim bağlamında "usul düzenlemeleri" makul düzenlemeyle karıştırılmamalıdır; makul düzenleme ölçsüzlük kavramı ile sınırlanırken usul düzenlemeleri sınırlanmaz."¹

1 Ayrımcılık Yasası ve Eşitlik Hakkında Genel Yorum No. 6, <https://www.esihaklar.org/yayinlar/>

Eşit erişilebilir bir adalet sistemi dezavantajlı gruplar bakımından kesişen ayrımcılık alanlarını da kapsayacak biçimde tasarlanması gerekmektedir. Adalet sistemi kapalı kurumlardaki engelliler, engelli Romanlar, engelli kadın ve kız çocukları ya da okuma yazma bilmeyen engelliler için usul düzenlemeleri içermelidir.

Türkiye’de Engelli bireylerin hakları konusu genel olarak eğitim, istihdam, sağlık ve rehabilitasyon ile devletin sunduğu maddi yardımlar üzerinden tartışılmaktadır. Yapılan bilimsel çalışmaların da aynı konular üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Ülkemizde adalete erişimle ilgili yapılmış az sayıda bilimsel çalışma arasında spesifik olarak engelli bireylerin adalete erişimi odaklanmış bir çalışma bulunmamaktadır.

Engellilerin adalete erişimi konusunu “adliyelere fiziksel erişim” sınırında algılayan bir adalet sistemine sahibiz. Adalet Bakanlığı tarafından yayınlanan adli istatistiklerde, barolar tarafından verilmekte olan Adli Yardım hizmetlerine ilişkin verilerinde engellilere ilişkin bilgiler bulunmamaktadır. 6701 sayılı kanunla ulusal eşitlik kurumu ve önleme mekanizması olarak kurulan, Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerin uygulanmasını izlemekle görevlendirilen Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK) Engelli Hakları Sözleşmesi’nin Adalete Erişim hakkı ile ilgili izleme yapmamaktadır.

Engellilerin Adalete Erişimi temasıyla Uluslararası Engelli Hakları Konferansı sorunun farklı boyutları ile tartışıldığı ilk ortamı yaratmıştır. Bu kitap konferanstaki tartışmaların ana hatlarını içermektedir. Umuyoruz ki bu yayın hem karar alıcılarda hem akademide hem de engellilik alanında çalışan sivil toplum örgütlerinde engellilerin adalete erişimi sorununa olan ilgiyi artıracaktır.

Toplumsal barışın, adalete erişimde sağlanacak eşitliğin düzeyi ile doğrudan ilintili olduğu unutulmamalıdır, dezavantajlı tüm grupların adalete eşit erişimine katkı sunması dileğiyle.

Nejat Taştan

Uluslararası Engelli Hakları Konferansı: Engellilerin Adalete Erişimi Programı

15 Aralık 2018 Cumartesi

Açılış Konuşmaları

Christian Berger (Büyükelçi, Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu)
Nejat Taştan (Eşit Haklar İçin İzleme Derneği)

1.Oturum

Adalete Erişim Hakkının Çerçevesi

Marita Brčić Kuljiš: *Adalet Teorisi: Eşitlik ve Farklılık Arasında*
Balam Kenter: *Radikal İhtiyaçlar Olarak Özel İhtiyaçlar: Engelliliği ve Bağımlılığı Merkezileştiren Devrimci Bir İhtiyaç Kuramına Doğru*
Selda Çağlar: *Adalete Erişim Hakkının Unsurları ve Devlet Yükümlülükleri*
Stig Langvad: *Engelliler İçin Topluma Katılma ve Bağımsız Yaşama Hakkı (SKYPE)*

2.A Oturum

BM Engelli Hakları Sözleşmesi ve Adalete Erişim Hakkı

Damjan Tatic: *BM Engelli Hakları Sözleşmesi Kapsamında Engellilerin Adalete Erişimi (SKYPE)*
John Horan: *Adalete Erişim ve BM Engelli Hakları Sözleşmesi Madde 13: Teori ve Uygulama ve Daha Fazla Uygulama*
Julinda Beqiraj: *Engellilerin Adalete Erişimi: Daha Erişilebilir ve Kapsayıcı Düzenlemelere Doğru*
Boglárka Benkó: *AİHM İçtihadında Engellilerin Adalete Erişim Hakkı*

2.B Oturum

Engellilerin Taraf Olduğu Davalarda Türkiye’de Yargı Pratikleri

Sedef Erken: *Otizimli Bireylerle İlgili Davalar*

Hasan Kemal Elban: *E. Şahin Davası Temelinde Engellilerin Adalete Erişimine Bakış*

Aylin Onursev: *Cezasızlık ve E. Bakan Davası Örneği*

Şakir Bakan: *E. Bakan Davası: Bir Babanın Adalet Arayışı*

3.A Oturum

Adalete Erişimde Ulusal Önleme Mekanizmaları:

Yaklaşım ve Uygulamalar

Gülhan Özkoç: *Etkili Bir Denetim Mekanizması ve İnsan Hakları Kurumu Olarak Kamu Denetçiliği Kurumu, Başvuru Usulleri ve Örnek Kararlar*

Hicran Atatanır: *Engelli Bireyler İçin İnsan Hakları ve Eşitlik*

Darijo Jurišić: *Engelli Ombudsmanlığı - Engelli Haklarının Desteklenmesinde ve İzlenmesinde Rolü*

Rhoda Garland: *Malta'nın Engelli Ayrımcılığıyla Mücadeleye Yaklaşımı*

3.B Oturum

Adalete Erişim İçin Destek Mekanizmaları

Ali Taşci-Mehmet Başçılar-Tuba Nur Oğuz-Beste Menekşe: *Adli Süreçlerde Engellilerin Adalete Erişimi ve Adli Sosyal Hizmetin Rolü*

Elif Çelik: *Zihniyet ve Yapıda Değişiklikler: Engelli Hakları Sözleşmesi Uyarınca Engellilerin Adalete Erişimi ve Gerekli oldukları*

Ekrem Benzer: *Engelli Haklarının Türkiye ve Almanya Özelinde Mukayeseli Değerlendirilmesi*

Aslı Şimşek-Damla Songür Hacigüzeller: *Engellilik Çalışmalarında Adalete Erişim: Hak Temelli Farkındalık Üzerine Bir Değerlendirme*

16 Aralık 2018 Pazar

1.A Oturum

Farklı Engellilikler ve Çoklu Ayrımcılık Riski Altındaki Grupların Adalete Erişimi

Maria Orchard: *Düzenlemenin Ötesinde: Aile İçi Şiddet Bağlamında Engelli Kadınlar İçin Bir "Adalete Erişim" Çerçevesi Tasarlanması*

Seda Gürler: *Engelli Kadınlar ve Adalete Erişim Hakkı Üzerine*
Humberto Insolera: *İşitme Engelli ve Duyma Güçlüğü Çeken İnsanların Adalete Erişimi: Zorluklar ve İyi Uygulamalar*
Suzanne Valentine: *Ölüm Bizi Ayırana Kadar: Demans ve Boşanmanın Dikotomisi*
Dilek Kumcu: *Çocuklar ve Adalete Erişim*

1.B Oturum

Türkiye’de Engellilerin Adalete Erişimi

Ahsen Ela Kızılkaya-Hasan Kızılkaya: *Engellilerin Adalete Erişim Konusuna İlişkin Bilgi Düzeylerinin Kendi Görüşleri Açısından Değerlendirilmesi*

Figen Erbek-Deniz Özdikmenli-Ecem Sağıroğlu: *Türkiye’de Engellilerin Adalete Erişim Sorunları ve Çözüm Önerileri*

Fidan Güneş Gürgör Kılıç: *Hukukçular Gözüyle Engelli Bireylerin Adalete Erişimi ile İlgili Sorunlar ve Çözüm Önerileri*

Abdurrahman Mengi: *Engelli Bireylerin Adalete Eşit Erişilebilirliğinin İncelenmesi: Van İli Örneği*

Bahar Bostan: *ESHİD Engellilerin Adalete Erişimi Araştırması Bulguları*

2. Oturum

Usul, Ulusal Kurumlar ve Kararları

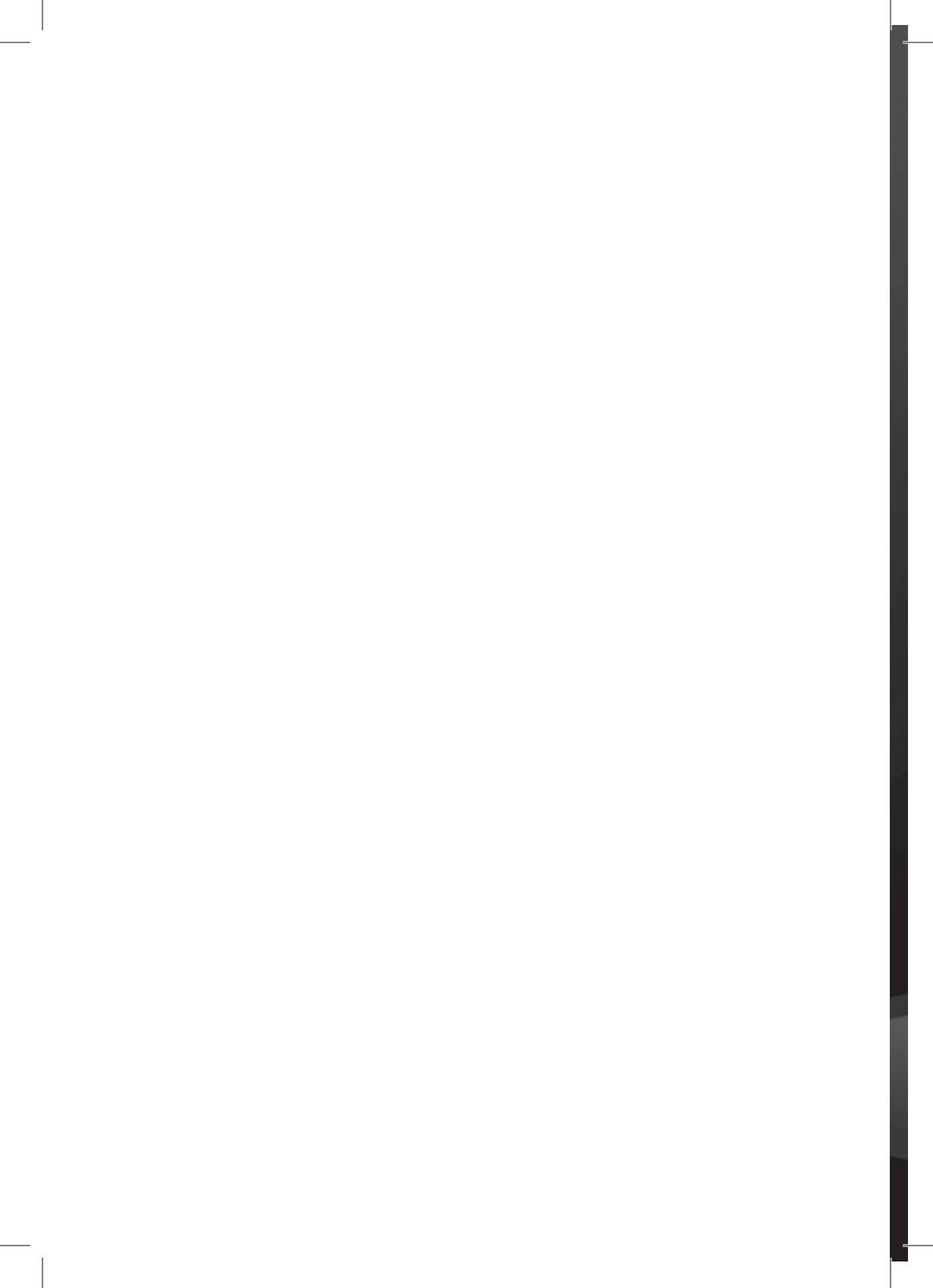
Kerem Altıparmak: *Adalete Erişimde Usul Labirenti*

Ulaş Karan: *Ulusal Kurumların Adalete Erişim Üzerindeki Rollerini*

Dilşad Çiğdem Sever: *Kamu Denetçiliği Kurumu’nun Engelli Hakları Alanındaki Kararlarına Bir Bakış*

3. Oturum

İdil Işıl Gül: *Genel Değerlendirme*

ADALETE ERİŞİM HAKKININ ÇERÇEVESİ

*Marita Brčić Kuljiő
Balam Kenter
Stig Langvad*

Adalet Kuramı: *Eşitlik ve Fark Arasında*

Marita Brčić Kuljiš

Giriş

Toplumdaki değişimler ve dildeki değişimler karşılıklı şartlara dayalıdır. Dil düşüncedeki değişimleri yansıtır. Bunu bir hakikat olarak kabul edebiliriz, ancak gerçekte toplumdaki değişimler ve düşüncedeki değişimler çok çok yavaş gerçekleşir. Toplumdaki değişim ile dildeki değişim etkileşim içindedir. Dil düşünme biçimindeki değişimi yansıtır. Bunun en iyi örneği engelli bireylerin durumudur; sakattan engelli bireye.¹ Dil bir bireyin statüsünü engelli birey olarak kabul ettiğinde, engellilerin onur ve haklarının kabul edilmesi için (resmi olarak) alan açmıştır. Bu değişimlerin etkisi altında, 1975 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu temel yasal bir adım atarak 3447 sayılı kararla Engelli Bireylerin Hakları Deklarasyonu'nu beyan etmiştir. Bu kararla “engelli kişi” tanımı “normal bir ferdin, kişisel ve/veya sosyal yaşayışında kendi kendine yapması gereken işleri, bedensel veya zihinsel kabiliyetlerinde kalıtımsal veya sonradan meydana gelen herhangi bir noksanlık sonucu yapamayan kişi” şeklindedir.² Deklarasyona, kanunlar ve dilde yapılan değişikliklere rağmen engelli kişiler hâlâ adaletsizliğin mağdurlarıdır. Bu durum yapı-

1 G. Loewen, W. Pollard, “The Social Justice Perspective”, *Journal of Postsecondary Education and Disability* 23(1), 2010), s. 5-18.

2 <http://www.independentliving.org/docs6/unga19751209.html>

lan araştırmalarla da onaylanmıştır.³ En büyük sorun, engelli kişilerin yapısal adaletsizliklerin mağduru olmasıdır. Bu makalede, hâkim adalet kuramlarında engelli kişilere yönelik yapısal adaletsizliğin nasıl yer aldığına ve bunun nasıl değiştirilebileceğine dair fikirler yer almaktadır.

Adalet Nedir?

Bir Adalet Teorisi adlı kitabın yazarı olan Amerikalı filozof John Rawls, dilsel iletişim yeterliliği olan herhangi birinin adalet duygusunun gelişimini sağlayan düşünsel faaliyetlere ilişkin de yeterlilik sahibi olduğunu kabul etmektedir. Adalet duygusu, dolayısıyla, kişisel ahlakın temel bir tarafıdır.⁴ Soru, bu duygunun nasıl geliştiğidir.

Antik dönemde adalet en yüksek erdemlerden biri ve kesinlikle en önemli siyasi erdem olarak konumlandırılmıştır. Aristoteles adaleti açıklayabilecek en genel tanımı sunmuştur. Ona göre, adalet adil ve eşit olandır. Eşitlik iki konumun karşılaştırılmasıyla elde edilebilir. Bu tanım, adaletin diğer erdemlerden farklı olarak, gerçekleşmek için başka bir kişi aradığını gösterir.

Roma mitolojisinde adaletim sembolü olan tanrıça Justitia, tarafsızlık için gzbağı takmaktadır. Elllerinde bir terazi (iki konum arasındaki denge için) ve otoriteyi temsil eden bir kılıç tutar ve hukukun temin ettiği adaletin sağlandığından emin olur. Toplumda adalet tarafsız ve nesnel kanunlar ve bu kanunlara aykırı davrananları cezalandıran bir yargıç aracılığıyla gerçekleşir.

İki tip adalet ayrımı yapabiliriz: düzeltici adalet ve dağıtıcı adalet. Düzeltici adalet, siyasi topluluğun tüm üyelerinin kanun önünde eşitliğini temin ederek toplumdaki "adaletsizliği düzeltir". Diğer taraftan, dağıtıcı adalet, varlıkları siyasi topluluğun arasında genel kabul gören dağıtım kriterlerine göre dağıtmayı planlar.

3 https://www.eurofound.europa.eu/publications/policy-brief/2018/social-and-employment-situation-of-people-with-disabilities?utm_campaign=quality-of-life-and-public-services&utm_content=disabilities&utm_source=social-europe&utm_medium=email

4 John Rawls, "The Sense of Justice", *The Philosophical Review* 72(3), 1963, s. 302.

Adaletin Özneleri

“Gerçekliğin düşünce sistemlerinin ilk erdemi olması gibi, adalet de sosyal kurumların ilk erdemidir.”⁵ Rawls’a göre, sosyal yapı toplumda adaletin gerçekleşmesi ve kurulmasından sorumludur. Siyasi topluluk içindeki sosyal kurumlar adalet ilkelerine uygun düzenlendiğinde, toplumdaki eşitlik için gerekli şartlar temin edilmiş olur.⁶

Eğer adaletten yalnızca insan erdemi olarak bahsedecek olursak, adaletin tek öznesi insan olacaktır. Günlük hayatımızda hepimiz istersek adalete uygun hareket edebiliriz; ancak, siyasi topluluk için adalet kişinin bireysel iradesine bırakılmayacak kadar önemlidir. Dolayısıyla, siyasi topluluk kanunlar, yargı ve yargıçlar yoluyla ve kendi belirlediği sınırlar içerisinde adaletin gerçekleşmesini üstlenir. Siyasi topluluk, ideal halinde, üyeleri veya vatandaşları arasında adaletin temin edilmesi için çabalar.

Vatandaş kimdir? Vatandaş olmak ne anlama gelir? Vatandaşlık, kişinin belli haklar ve sorumluluklarla tanımlanan yasal statüsüdür, ama belirli bir siyasi topluluğa üyeliği onaylayan belli bir kimliğe sahiptir. Aristoteles’e göre vatandaş tüm siyasi süreçlere (ve özellikle yasa yapım sürecine) aktif olarak katılan kişidir. Vatandaş rasyonel, olgun ve normal seviyelerde sosyal yardımlaşma ve üretim yapabilme yeteneğine sahiptir. Bu özellikler sebebiyle, siyasi toplulukların içindeki geniş bir nüfus (kadınlar, başka renkten insanlar, yabancılar ve engelli kişiler) uzun bir süre vatandaşlık statüsünün dışında bırakılmıştır. Eşitlik ve adalet için var olan çaba sonucunda vatandaşlık statüsü “dışlananları” da dahil edecek şekilde siyasi topluluğun tüm üyelerini kapsamıştır. Ancak soru, adalet kavramının bu değişikliğe uyum gösterip gösteremediğidir; özellikle tarafsızlık ilkesinin hâlâ adalet sorunu içinde bağlamsal değerlendirmeye izin vermemesidir.

Günümüzün kültür ve hukuku insan haklarının korunması ve insanlara saygıya dikkat etmesine ve engelli kişilere özellikle ilgi göstermesine rağmen, engelli kişilerin günlük hayata katılımıyla ilgili istihdam alanı, gelir seviyesi, uygun barınma, toplu ulaşım ve binalar, bilgiye erişim, kamusal ve sosyal hayata veya serbest zaman etkinliklerine ka-

5 John Rawls, *A Theory of Justice*, The Belknap Press of Harvard University Press Cambridge, Massachusetts, Londra, İngiltere, 1971, s. 3.

6 *Age*, s. 58.

tılım benzeri neredeyse tüm göstergeler yıkıcı sonuçlar vermektedir. Bu kişiler bağımsız olmamalarından ötürü, tam vatandaş olarak sınıflandırılmazlar ve bu sebeple genellikle adaletsizlik mağdurlarıdır. Toplum adaletsizliği genellikle empati ve merhametle telafi etmeye çalışır.⁷

Dağıtıcı Adalet Kavramı

Bir normun adil olabilmesi için, ona uyacak herkes prensipte normun değerlendirilmesine etkin katılmalı ve normu zorlama olmadan kabul etmelidir. Sosyal bir durumun adil olabilmesi için, ilgili durum herkesin ihtiyaçlarını karşılmasına ve özgürlüklerini kullanmasına olanak vermelidir; dolayısıyla adalet herkesin ihtiyaçlarını dile getirebilmesini gerektirir.⁸

Iris Marion Young'a göre, hâkim adalet kavramları adaleti maddi değerlerin dağılımı olarak anlar ve dağılım özelliklerini belirleyen kurumsal bağlamı göz ardı eder.⁹ Dağıtıcı adaletin temel bileşenleri, eşitlik ilkesi ("Herkes eşit şekilde hak eder"), liyakat ilkesi ("Herkes liyakata göre") ve ihtiyaç ilkesi ("Herkes ihtiyacına göre") olarak sıralanabilir [8:62].

Eşitlik ilkesine göre, herkes eşit pay aldığı anda dağılım meşrudur (başlangıçtaki kaynakların ya da sonuçların eşit olması). Düzeltici adaletin temel taşı olan katı eşitlik, kanun önünde katı eşitliği gerektirir; ancak düzeltici adalet eşit dağılımı denediğinde problem ortaya çıkar. Böyle bir dağılımda, temel bir engelliliği olan kişi göz ardı edilip, tembel ödüllendirilip, yetenekli ve çalışkanın cesareti kırılabilir. Katı eşitlik niyeti iyi bile olsa, engelli kişiler adaletsizliğin mağduru olabilir. Eşitlikçiliğin bir değişkeni kaynakların eşitliğini savunsa da, engelli kişiler başlangıçtan itibaren daha az kaynağa sahip olduklarından aynı başlangıç pozisyonunda değildirler; diğer taraftan, zenginliğin eşitliği onlara çok şey verebilir ve engelliler bundan gerçek bir fayda sağlayabilir.¹⁰ Engelli biri, engelli olmayan ya da tam olarak sağlıklı birinden daha yüksek gelire sahip olduğu için daha avantajlı görülmemelidir.¹¹

7 Marita Brcic Kuljis, "Justice for disabled persons", 2014 - <http://www.cpo.hr/Paper%2069.pdf>

8 Iris Marion Young, *Justice and the Politics of Difference*, Princeton University Press, 1990, s. 34.

9 Kuljis, agm.

10 M.S. Stein, *Distributive Justice and Disability*, Yale University Press, 2006.

11 Age.

Liyakat ilkesine göre, herkes hak ettiğini aldığı anda dağılım meşrudur. Dağıtıcı ilke olarak liyakat, varlıklar liyakate göre dağıtıldığında gerçekleşir. Liyakat çeşitli şekillerde anlaşılabilir: bir topluma katkı olarak (birey katkısının değeri için ödül hak eder), çok çalışma ve çaba sonucu (birey çabasından ötürü ödülü hak eder) ve telafi sonucu (ödül, tutarla orantılıdır). Ancak, kişi bir şeyi hak etmeden kazanabilir veya kişi kazandığı şeyi hak etmeyebilir. Kişiler arasındaki farklılıklar (engeller veya yetenekler) meşrulaştırılabilir mi ve farklılıklar düzeltilmeli veya telafi edilmeli midir? Meritokrasiye göre, insanların doğal yeteneklerini hak etmeseler bile kullanmaya hakları vardır ve hiç kimse kişilerin bu yeteneklerini kullanarak elde ettiği varlıkları inkâr etme hakkına sahip değildir.

İhtiyaç ilkesine göre, dağılım herkes ihtiyacı olanı aldığı anda meşrulaşır (“Herkes ihtiyaçlarına göre”). Soru: İhtiyaç nedir? Bir gereklilik veya bir istek... İhtiyaç hakkının olması kişinin doğrudan adalet hakkı olması anlamına mı gelir? Esas ve kategorik veya temel ihtiyaçları (arçasal olsunlar veya olmasınlar) birbirinden ayırabiliriz. Neye ihtiyacımız varsa o “gereklidir”. Gereklilik kişinin içinde bulunduğu özel şartlardan kaynaklanır. Eğer açsanız, beslenmek gerekliliktir. Ancak, açsanız ve tatlı bir şey istiyorsanız bu ihtiyaç değil istektir.

İnsanların ihtiyaçları ile neye ihtiyaçları olduklarını düşünmeleri arasında da fark vardır; örneğin hırs ve niyetlerini karşılama ihtiyacı. Amartya Sen’e göre ihtiyaçlar işleyişi mümkün kılan farklı yollar kapsamında anlaşılmalıdır. Herkes okuyabilmeli ve yazabilmeli, hareket edebilmeli, iş sahibi olmalı, evlenebilmeli ve aile sahibi olabilmelidir vs. İhtiyaçlar bir kişinin asgari seviyede makul bir hayat sürebilmesi için gerekli koşullar olarak açıklanmalıdır. Bu görüşü eleştirenler ihtiyacın güçlü ahlaki bir şart olduğunu ama adaletten ziyade nezaket veya insanlık meselesi olduğunu söylerler.

Adalet Yeni Yaklaşım

Klasik adalet kuramlarının engelli kişilerle ilgili sorunu, en önemlilerinin insanlar arasındaki farklılıkları dikkate almamasıdır. Soyut eşitlik kavramından başlayarak, adalet kavramı mütekabiliyet fikri, işbirliği ve sözleşmeli ilişkilere dayanır. Bu şartları karşılayamayan bireyler adaletin öznesi olarak değerlendirilmezler.

John Rawls açıkça adalet kuramının adillik anlamında engelli kişilere uygulanamayacağını belirtir. “Diyelim ki hayatları boyunca tüm bireyler toplumun tamamıyla işbirliği içindeki üyeleri. Bu, herkesin toplumda normal olarak yer almaya yeterli entelektüel güce sahip olduğu ve kimsenin özellikle gerçekleştirilmesi zor olan olağandışı ihtiyaçlardan, örneğin olağandışı ve pahalı tıbbi gerekliliklerden mustarip olmadığı anlamına gelir.”¹² Adalet liyakatle ilgilidir; verilen sözlerin tutulması ve kuralların uygulanmasıdır. Adalet bireyler arasında varlıkların eşit dağılımıyla ilgilidir; bu varlıkların onlara getirdiği iyilik veya mutlulukla ilgili değildir.

Ancak, Amartya Sen ve Martha C. Nussbaum gibi güncel yazarlar adalet fikrine farklı bir yöntemle yaklaşmaktadır. “Eğer biz kişinin haysiyetini saf ahlak ve rasyonalite üzerinden anlarsak ve onlara fiziğe dayanan gereklilikleri eklemesek, bu durum onları başka insanlara ihtiyaç duyan insanlar değil de melekler gibi yapar.”¹³ Amartya Sen ve Martha C. Nussbaum “kabiliyet yaklaşımı” adında yeni bir adalet kavramı geliştirmektedir. Bu kavram doğrudan bireylerin başarabileceği yaşam kalitesine odaklanır. Yaklaşımlarındaki farklılıklara rağmen, bu kavramdaki en önemli şey, başlangıç noktasının bireyler arasındaki farklılıkların birleştirilmesine dikkat çekmesidir. Toplumda adaletin sağlanabilmesinin koşullarının yaratılması farklılığa saygıdan geçmektedir.

Amartya Sen’e göre, yaşam kalitesi “işleyişler” ve “kabiliyetler” arasındaki ilişkiye dayanır. “İşleyişler” haysiyetli bir hayata duyulan ihtiyaca işaret eder. Benim hayatımı ne haysiyetli bir hayat yapar (İyi beslenmek, kalacak yere sahip olmak)? Kabiliyetler veya özgürlükler haysiyetli ve onurlu bir hayatı temin edecek bütün değerli fırsatlara tekbül eder. (Herkes okuyabilmeli ve yazabilmeli, yer değiştirebilmeli, iş sahibi olabilmeli, evlenebilmeli ve aile sahibi olabilmelidir vs.) “Kişinin kabiliyetleri, bireyin değer vermek için sebep gördüğü farklı işleyiş kombinasyonları arasında -farklı hayat türleri arasında- seçim yapma konusunda etkin özgürlüğünü temsil eder.”¹⁴ Dolayısıyla Amartya Sen

12 John Rawls, “Kantian Constructivism in Moral Theory”, *The Journal of Philosophy* 77(9), 1980, s. 546.

13 M.C. Nussbaum, *Frontiers of Justice. Disability, Nationality, Species Membership*, The Belknap Press of Harvard University Press, 2006.

14 Amartya Sen, *Development as Freedom*, Oxford University Press, 1999.

insanların kabiliyetlerinin çok farklı olduğunu söyler. Örneğin, hepimiz aynı seviyedeki kaynakları bize işleyen ve haysiyetli bir hayat temin edecek şekilde değerlendirme noktasında aynı kabiliyette değiliz.

Her ne kadar ilk bakışta yararcılık her şekliyle (sonuççuluk, refahçılık ve toptancılık) engelli kişiler için adalet kuramı olarak uygun görünse de, uygulamada öyle değildir. Yararcılık toplam refahı azami ölçüye çıkarmaya çabalayan toplam “nispi geliri” göz önünde bulundurur. Ancak, bu yaklaşımda bireyselliği savunmak da gereklidir. Amartya Sen insanların sahip olduğu kaynaklar yerine, insan hayatına bir bütün olarak odaklanır. Örneğin, tekerlekli sandalye kullanan zengin bir adam düşünün. Onun için kaynaklar (para) sorun değildir. Sorun, kaliteli bir hayat için paranın nasıl aktarılacağıdır. O özgürlüğü kaliteli bir hayat için kapasite ve fırsat olarak görür; buna sahip olmayı da bir hak. Eğer belli insanların kaynaklarla ne yapabileceği yerine sadece kaynaklara odaklanırsak bu yetersiz olur. Sen’e göre kabiliyetler işleyiş olasılıklarının farklı yolları bağlamında anlaşılmalıdır.

Kabiliyet yaklaşımı farklı bir adalet kuramını savunur: Farklılıkları içerecek, bireyselleştirilmiş yaklaşımı savunan bir kuram. Siyasi topluluğun bireylere yönelik bireyselleştirilmiş yaklaşımı günümüzde engelli kişilerin karşılaştığı yapısal adaletsizliği ortadan kaldırabilir.

Radikal İhtiyaçlar Olarak Özel İhtiyaçlar: *Engelliliği ve Bağımlılığı Merkeze Alan Devrimci Bir İhtiyaç Kuramına Doğru* *

Balam Kenter

Bağımlılık ve ihtiyaç kavramları ender olarak güçlenme ile ilişkilendirilirken, iki olgu da engellilikle yakından ilişkilendirilir. Baskın söylemde engelliler ihtiyaçlı ve bağımlı kişiler olarak resmedilir: Üretken ve sağlam bedenli olduğu varsayılan çoğunluğun sırtında yük durumunda, üretmeyen bir azınlık olarak tanımlanırlar. Bu baskın anlatıda engellilerin ihtiyaçları “özel” ihtiyaçlar olarak kodlanır; genel, temel, uygun veya radikal ihtiyaçlar olarak düşünülmezler. Benim bu yazıda kullanmak istediğim ihtiyaç kavramı, kişisel zayıflık veya eksiklik olarak dayatılan genel geçer ihtiyaç tanımını ters düz etme amacını güdüyor. Bunun için ihtiyaçları kudret olarak gören Marksist ihtiyaç anlayışını engellilik çalışmaları alanında geliştirilen alternatif bağımlılık tanımlarıyla harmanlayacağım. En çok ihtiyaca sahip olan kişilerin hepimizi özgürleştirme potansiyeli taşıyabileceğini göstermeye çalışacağım.

Bu yazıda önce Nancy Fraser’ın (2013) “İhtiyaçlar Mücadelesi” başlıklı makalesinden yararlanarak, ihtiyaçların nasıl politikleştirilebileceğine bakacağım. İkinci olarak, Fraser ve Gordon’un (2013) “Bağımlılık Kavramının Soykütüğü” başlıklı makalelerinin yardımıyla bağımlılık kavramının kapitalizm öncesi dönemde nötr bir kavramken günümüz-

* Bu yazı Konferans’a bildiri olarak sunulmuştur.

deki son derece olumsuz çağrışımlarını nasıl kazandığını inceleyeceğim. Üçüncü olarak, ihtiyaç ve bağımlılık kavramlarının nasıl olumlu ve güçlendirici olabileceğine dair oluşturulmuş kavramsal çerçevelere bakacağım (Heller, 1976). Dördüncü olarak, bu çerçeveleri Serene Khader'in (2008) ağır bilişsel engelli kişileri kapsayacak bir adalet kuramı oluşturmaya yönelik çalışmasıyla birleştireceğim. Son bölümde, serpilme [*flourishing*], erişilebilirlik ve evrensel tasarımın neden radikal ihtiyaçlar olduğundan bahsedeceğim.

İleri dönem kapitalist toplumlar gibi tahakküm ve itaate dayalı karmaşık toplumlarda statü, iktidar ve kaynaklara erişim eşitsiz olarak dağıtılır ve bu dağıtım sınıf, cinsiyet, etnik köken, ırk, yaş, engellilik durumu gibi baskı ve sömürü belirteçleri üzerinden ayrışır (Fraser, 2013, 58). Fraser'a göre "ihtiyaç söylemi" baskın zümre ve kurumların, meşru toplumsal ihtiyaçların yorumlanması konusunda, çeşitli ezilen gruplarla rekabet ettiği bir mücadele alanıdır (2013, 59). Bu mücadele birbiriyle ilişkili üç andan oluşur: Bir ihtiyacın siyasi statüsünün belirlenmesi, ihtiyacın tanımlanması ve ihtiyacın nasıl karşılanacağına belirlenmesi (Fraser, 2013, 57). Ataerkil kapitalist toplumlarda toplumsal yaşam "politik", "ekonomik" ve "domestik/ailevi" boyutlara ayrılmıştır: Aile gibi domestik kurumlar meseleleri kişiselleştirerek, özel alana hapsederek, siyasetin alanından çıkarır (depolitize eder) (Fraser, 2013, 62). Ekonomik kurumlar ekonomize ederek (örn. piyasanın kişilerüstü buyruklarını gerekçe göstererek) meseleleri siyasetin alanından çıkartır (Fraser, 2013, 62). İhtiyaçların siyasi alana çıkabilmesi ve hak olarak talep edilebilmesi için bu kuşatılmış bölgeleri aşmaları gerekmektedir.

Bir şeyin siyasileşmesi, politikleşmesi, siyasi alana girmesi ne anlama geliyor? Fraser bu olguyu iki farklı anlamda kullanıyor. Birincisi resmi-siyasi: Bir şey devlet sisteminin kurumları tarafından ele alınıyorsa politiktir (Fraser, 2013, 60). İkincisi de söylemsel-siyasi: Bir şey geniş bir söylemsel kamusal alanlar yelpazesinde tartışılıyorsa politiktir (Fraser, 2013, 60). Küçük kuşatılmış bölgelerden önce daha geniş söylemsel alanlara, sonra da resmi politik alana çıkmayı başaran ihtiyaçlara, *sızan* ya da *kaçak* ihtiyaçlar deniyor (Fraser, 2013, 63). Üç çeşit ihtiyaçlar söylemi var: Aşağıdan, muhalif ihtiyaçlar söylemi (bu söylem yeni kolektif öznelerin kendilerini oluşturmasına katkıda

bulunur); yeniden özelleştirici ihtiyaçlar söylemi (muhalif ihtiyaçlar söylemine tepki olarak oluşan yukarıdan söylem); uzman ihtiyaçlar söylemi (popüler hareketleri devlete bağlayan söylem) (Fraser, 2013, 66). Kaçak ihtiyaçlar yeniden özelleştirme çabalarına rağmen başarılı bir şekilde siyasallaştırıldıktan sonra, bu sefer de uzman ihtiyaç söylemleriyle karşı karşıya kalır. Uzman söylemler ihtiyaçları devlet tarafından yönetilebilir bir formata dönüştürür ve bu süreçte ihtiyaçlar bir kez daha özelleşip bireyselleşerek siyasetin alanından çıkma tehdidiyle karşı karşıya kalır (Fraser, 2013, 68). Burada sürekli devinim halinde devam eden döngüsel bir mücadele sürmektedir.

ABD’de Amerikan Engelliler Kanunu’nun (ADA) yürürlüğe girmesini sağlayan engelli hareketinin seyri, yukarıda kısaca anlattığım ihtiyaçların siyasal alandan çıkarılması, siyasallaştırılması ve tekrar siyasal alandan çıkarılması şeklinde ilerleyen döngüyle uyum içindedir. Sosyal model sayesinde politikleştirilmeden önce engellilerin ihtiyaçları özel, kişisel ve tıbbi olarak tanımlanıyor ve sosyal programlardan ziyade sadaka ve tıbbi ilgiye uygun görülüyordu (Oliver, 1996). Bu ihtiyaçların politikleşmesi sürecinde aşağıdan muhalif bir engellilik söylemi bu tanımlara itiraz etti: Örneğin engelliğin yeti yitiminden değil sağlamcı toplum ve kurumlarının baskısından kaynaklandığını söylediler; engelli insanlar yeni bir siyasi özne (baskı altındaki bir grup) haline geldi; erişim ve yerleşim artık devlet tarafından tedarik edilmesi gereken vatandaş haklarıydı. Ancak tam Amerikan Engelli Hakları Yasası yürürlüğe girmek üzereyken devlet ve engelli hakları savunucularının arasındaki aracı uzman kurumlar sermayeye büyük bir taviz vererek engellilerin taleplerini sosyal yardım karşılığı bir dille tanımladı (Robert, 2003, 139). Bu da halen devam eden istihdam ve sosyal yardım çelişmesini yarattı (Roulstone, 2012; Wilton, 2006). Güçlenme ve bağımsızlığın en önemli emaresinin ücretli bir işte çalışmak olarak tanımlandığı bir düzlemde, Amerikan Engelli Hakları Yasası engelli bireylerin eğitim ve istihdamına yönelik olarak hazırlandı. Ancak ne kadar sosyal ve fiziksel düzenleme yapılırsa yapılsın asla istihdam edilemeyecek olanlar ve/veya sürekli bakım ihtiyacı olan kişiler konusunda hiçbir madde eklenmedi (The ADA National Network, n.d.). Peki, ücretli bir işte çalışmak her zaman için bir bağımsızlık göstergesi miydi?

Fraser ve Gordon'a göre bağımlılık kavramının karşılık bulduğu dört farklı bağlam vardır: ekonomik, toplumsal, siyasal ve ahlaki/psikolojik (2013, 86-87). Ekonomik bağlam geçimini sağlamak için bir başka kişi veya kuruma bağımlı olma durumunu anlatır; toplumsal bağlam bağımlı kişinin bir başka kişinin hukuki şahsının himayesine girdiği bir sosyo-legal ilişkiye gönderme yapar (kuvertür gibi); siyasal bağlam dış bir yönetici gücün iktidarına tabi olmak anlamına gelir (bir sömürge gibi); ahlaki/psikolojik bağlamsa bağımlılığı bireysel bir karakter özelliği olarak tanımlar (Fraser & Gordon, 2013, 87-88). Sanayi öncesi dönemdeki bağımlılık kavramında bağlamlar henüz birbirinden ayrışmamıştı ve ahlaki bağlam hiç yoktu. Sanayi öncesi bağımlılık, son derece hiyerarşik bir sosyal düzen içerisindeki genel bir buyruk altında olma durumuna işaret ediyordu; bu düzende bağımlılık kural, bağımsızlık ise istisnaydı ve olağandışı miktarda büyük bir zenginlik ve mal varlığı gerektiriyordu (Fraser & Gordon, 2013, 88). Bağımlılık geçimini sağlamak için bir başkası için çalışmak anlamına gelirken, bağımsızlık çalışmak zorunda olmamak anlamına geliyordu (Fraser & Gordon, 2013, 88). En önemlisi de bu dönemde bağımlılığın kişisel bir özellik değil toplumsal bir ilişki olmasıydı.

Sanayi devriminden sonra bağımlılığın anlamları dört bağlama ayrışırken, aynı zamanda iyi ve kötü bağımlılık olarak ikiye ayrıldı (Fraser & Gordon, 2013, 90). Bu dönemde yeni bir bağımsızlık simgesi doğdu: beyaz erkek işçi (Fraser & Gordon, 2013, 90-91). Sanayi öncesi dönemde bağımlılık anlamına gelen ücretli emek bir bağımsızlık işareti olarak zenginlik ve mal varlığının yanına eklendi. Bu yeni tanım geçimi için piyasaya, sermayeye ve patrona bağımlı olan işçinin yaşadığı sömürüyü de görünmez kılıyordu. Aynı dönem, bu bağımsızlık sembolünün ters ayna imgeleri olarak üç tane de bağımlılık sembolü ortaya çıktı: sömürgeleştirilen topraklardaki insanlar, ev kadınları ve yoksullar. Üç kategori de ücretli emeğin dışında kalmalarıyla tanımlandı (Fraser & Gordon, 2013, 90). Özellikle sömürgeleştirilen topraklardaki insanlar ve ev kadınlarının bağımlılığı yaşadıkları baskıları haklı çıkarmak için kullanıldı (Örn. Eskiden insanların sömürgeciliğin bir sonucu olarak bağımlı hale geldiği söylenirken, bu dönemde sömürgeleşmelerinin sebebi bağımlı olmalarında aranıyordu) (Fraser & Gordon, 2013, 91-93). Sömürgelelerdeki

halkların ve ev kadınlarının bağımlılığı “doğal” ve doğru bir çeşit bağımlılık olarak görüldü (Fraser & Gordon, 2013, 90). Beyaz erkek emekçiyi bağımsız olarak göstermek için hem kadınların yeniden üretim emeğine hem de piyasa ve sermayeye olan bağımlılıklarının görünmez hale getirilmesi gerekiyordu. Bu anlamda ekonomik bağlam çifte bir aldatmacaya maruz kaldı: Hem sermaye-emek ilişkisinin sömürü içerdiği gerçeği hem de yeniden üretim emeğinin emek olduğu gerçeği gizlenmiş oldu. Toparlamak gerekirse, sanayi kapitalizmi döneminde sömürü gizlendi, baskı ise aklandı ve gerekçelendirildi.

Sanayi sonrası dönemde artık iyi veya kabul edilebilir bir bağımlılık çeşidi kalmadı (Fraser & Gordon, 2013, 100). Sadece beyaz işçi değil, diğer grupların da formal hakları kâğıt üstünde kazanıldığı için artık ekonomik, toplumsal veya politik bağımlılığın mümkün olmadığı düşünülüyordu (Fraser & Gordon, 2013, 100). Böylelikle geriye kalan herhangi bir bağımlılık bireysel bir sorun ya da kişinin kendi suçu olarak görülüyor, kadınsılıkla ilişkilendiriliyor, damgalanıyor ve patolojize ediliyordu (Fraser & Gordon, 2013, 101). Kimyasal madde tiryakiliği ilk defa bu dönemde bağımlılık olarak tanımlandı; buna karşın sosyal yardıma ihtiyaç duymak bir çeşit madde bağımlılığı gibi düşünölmeye başlandı (Fraser & Gordon, 2013, 101-102). Hatta ruhsal hastalıkları teşhis ve istatistik kılavuzuna “bağımlı kişilik bozukluğu” adlı bir psikiyatrik tanı eklendi (Fraser & Gordon, 2013, 103). Kısacası bu dönemde, baskı artık kabul edilmez bir olguyken (formal haklar sayesinde ortadan kalktığı varsayılıyordu), ücretli emek şeklindeki sömürü (bu isimle kullanılmasa da) kabul edilebilir ve arzulan bir olguydu. Bağımlılık ise sanayi öncesi dönemde olduğu gibi sosyal bir ilişki olmaktan tamamen çıkıp kişiselleştirilmiş durumdaydı.

Fraser’ın ihtiyaçlar konulu makalesinde anlatılan ihtiyaçların depolitize edilme sürecinde olduğu gibi burada da bağımlılık tanımı zamanla siyasi alanın dışına atılarak kişiselleşir, bireyselleşir ve çeşitli özel kuşatılmış bölgelere hapsedilerek toplumun ve devletin sorumluluğu olmaktan çıkar. Bağımlılık ve ihtiyaçlar arasında daha net bir ilişki kurmak gerekirse, bağımlı olarak olumsuz şekilde tanımlanan kişi ve grupların esasen ihtiyaçları depolitize ve patolojize edilmiş gruplar olduğunu görebiliriz; aynı sosyal modelin paradigma değişikliği öncesinde engelli ki-

şilerin tanımlandığı gibi. Yukarıda özetlediğim iki makale de ihtiyaçları ve bağımlılığı tarihselleştirdi, politize etti ve üzerlerindeki yaftayı kaldırmaya çalıştı. Ama ihtiyaç ve bağımlılık kavramına açık açık olumlu anlamlar yüklemeler. Bu kuramsal çalışma için şimdi kısaca Marksist ihtiyaç anlayışına bakacağım.

Marx'ın ihtiyaç kuramını inceleyen Heller'a göre insanlar hem ihtiyaç nesnelere¹ hem de onları tedarik etmenin yollarını kendileri yaratır (Heller, 1976, 40). Bu nesnelere olan yönelim ihtiyaçlara aktif bir karakter verir; ihtiyaçlar hem kendi karşılama yollarını hem de yeni ihtiyaçları yaratan kapasiteler ve kudretler olarak ortaya çıkar (Heller, 1976, 40-41). Kapitalizm diğer toplumsal ekonomik sistemlere kıyasla daha önce hiç görülmemiş bir hızla yeni toplumsal ihtiyaçlar yaratan bir sistemdir. Bu açıdan olumlu görünse de kapitalizmde sadece belli bir çeşit ihtiyaç üretilir: sermayeyi yücelten ve artı değer yaratan ihtiyaçlar (Heller, 1976, 48-51). Tüm ihtiyaçlar sahip olma ihtiyacına indirgenir. İşçinin açınsındansa sahip olduğu tek şey emeği, tek ihtiyacı da hayatta kalma ihtiyacına indirgenmiş durumdadır. Heller'a ve Marx'a göre, sermayeyi yüceltmeyen, niteliksel ihtiyaçlar sistemin işleyişini sekteye uğratabilir (Heller, 1976; Marx, 2000). Bu tür ihtiyaçlar "radikal ihtiyaç" olarak tanımlanır. İhtiyaçları siyasal alana taşımada ve onlara olumlu anlamlar yüklemeye başarılı olsa da maalesef bu konudaki Marksist kuramsal çalışmalar üretkenliği ve emeği çok fazla merkeze alır ve bunun sonucu olarak da bağımlılığı ihtiyaçları karşılamanın yanlış bir yolu olarak (örn. çalışmadan, üretmeden, vs.) görür. Bu yüzden de engelliliği merkeze alan bir çalışmayla yeterince uyumlu değillerdir. Peki, ihtiyaçlar konusundaki bu olumlu yaklaşımı sağlamlığı yeniden üretmeden kullanabilir miyiz?

Serene Khader (2008), ağır bilişsel engelli kişileri kapsayacak bir adalet kavramının peşinde hem ihtiyaçları hem bağımlılığı siyasal alana taşımayı başardı. Bunun için iki stratejisi vardır. Birinci strateji ağır bilişsel engelli kişileri baskı altında, yani ezilen, bir grup olarak tanımlamaktır. Khader'in engelliğin hem sosyal anlamlarını hem de yeti yitimi boyutunu kapsayan diyalektik bir yaklaşımı var. Bu yaklaşım hem

1 Burada nesne sadece fiziksel nesnelere değil insanların inşa ettiği tüm sosyal ilişkileri ve ürünleri de kapsıyor.

ihtiyaçları politikleştirip haklar alanına taşır hem de ağır bilişsel engelli kişilerin yapıları çevrenin erişime açılması gibi sosyal düzenlemelerin ötesine geçen destek ve bakım ihtiyacının karşılanması noktasına geçer. İkinci stratejisi bağımlılığı yeniden üretim emeğini, özellikle de ağır bilişsel engelli kişilerin bakımını, (bir erdem olarak değil) emek olarak tanımak ve bakım emekçilerinin muhtemel sömürsünü örtük değil açık hale getirmektir.

Khader ağır bilişsel engelli kişileri kapsayacak bir adalet kuramı oluşturmak için iki dizi kriter geliştirdi. İlk dizi kriter şu şekildedir: Ağır bilişsel engelli bireyleri başarılı bir şekilde kapsayacak bir adalet kuramı, ağır bilişsel engelli kişileri ezilen bir grubun üyeleri olarak kabul etmeli; engelli olmayan bireyler için kullanılan standardın aynısını kullanarak hak edişleri değerlendirmeli; insan çeşitliliğine saygı göstermeli ve siyasal özgürlüğün yanı sıra en azından belli bir çeşit serpilmenin toplumsal temelini de sağlayabilmelidir (Khader, 2008, 3). Bu kriterler toplumun tüm kişilere borcu olan hakları tek bir mefhum olarak tutmaya devam ederken yine de çoklu yetilere sahip olan her türlü insanı kapsayacak bir kişi olma (*personhood*) kavramına ihtiyacımız olduğuna işaret eder (Khader, 2008, 5). İnsan çeşitliliğine saygı göstermek insan olarak gelişmenin ve serpilmenin birçok farklı yolu olduğunu kabul etmek anlamına gelir (Khader, 2008, 6). Ağır bilişsel engelli kişileri merkeze alan bir pozitif özgürlük anlayışı, sosyal hakları ağır engelli kişiler ve bilişsel olarak engeli olmayan kişileri aynı spektrumun farklı yerlerine yerleştirebilen biçimde düzenlemelidir (Khader, 2008, 6). Negatif özgürlük oy vermek gibi formal bir hakkı düzenleyebilir ama pozitif özgürlük yaklaşımı bu hakkın *kullanılabilmesine* olanak veren uygulamaları da düzenlemelidir (örn. erişim, ulaşım, yeterli bilgi, vs.).

Tüm bunlar güzel bir temel oluştursa da kişi olma ve serpilme konusunda daha net kriterler oluşturulmadığı sürece yetersiz kalırlar. Bu yüzden Khader üç ek kriter geliştirir: Ağır bilişsel engelli kişilerin insandan aşağı görülmesine sebep olacak insanlık/kişi olma tanımlarının reddedilmesi; en önemli yetkinlik olarak rasyonelliğin öncelenmesinin reddedilmesi; başkalarına bağımlı olmak durumunda olan kişilerin onların bakımını üstlenen kişilerle sömürücü olmayan eşit ilişkiler kurmasının güvenceye alınması (Khader, 2008, 8). Ahlak ve siyaset felsefesinden

aşına olduğumuz özerk rasyonel özneye alternatif olarak Eva Kittay ilişkişel öznellik kavramını geliştirir: "... kişi olmak, diğer kişilerle belli ilişkilere girebilme ve diğer kişilerle teması sürdürebilme kapasitesine sahip olmak, kendi dünyasına ve başkalarının dünyasına biçim verebilmek ve bir başka insanın [kendisi] için hayal edilebilir bir ihtimal olarak düşünbildiği bir yaşama sahip olabilmek anlamına geliyor" (Khader, 2008, syf. 9'da alıntılanmış). Bağımlılık evrenseldir: Tüm insanlar yaşamları boyunca "radikal bağımlılık" evrelerinden geçer (çocukluk, yaşlılık, hastalık dönemleri, kalıcı veya geçici engellilik, vb.) (Khader, 2008, 9). Her birimiz yaşamımıza radikal bağımlılık içindeki bebekler olarak başladığımızdan, ancak ve ancak bizim bakımımızı üstlenen diğer kişilerle ilişki halinde biz de kişi olur ve nasıl bir öznellik geliştiriyorsak bu ilişkiler içinde geliştiririz: "Manevi kişiliğimiz başkalarının bakımı olmadan mümkün olamazdı" (Khader, 2008, 9). İşte tam da bu anlamıyla bağımlılık bir kudret olarak ortaya çıkar ve bilişsel kabiliyet gözetmesizin herkesi manevi ve siyasi topluluğun bir parçası haline getirir.

Buradan hareketle Khader, öznellik ve ilişkişelliği en merkezi insan kabiliyetleri olarak tesis etmemizi ve her bir kişiye bu iki kabiliyeti kendi potansiyellerine göre veya belli bir eşik değeri kadar gerçekleştirme olanağı sağlamamızı önerir (2008, 15). Ağır bilişsel engelli kişiler bu tür bir serpilme kabiliyetine ulaşabilmek için yaşam boyu destek ve bakıma ihtiyaç duyabilir. Bu bağlamda bakım emeğini emek olarak görmek: Bu bağımlılık ilişkişini siyasi eşitler arası bir ilişki haline getirir; bu tür emeğin olası sömürüsünü görünür hale getirir; toplumsal kaynak dağılımının hem ağır bilişsel engelli kişilerin hem bakım emekçisinin ihtiyaçlarına cevap verebilir olmasını gerektirir. Asıl mesele bağımlılığı tamamen ortadan kaldırmak değil, bu kavramla ilişkişli yafta ve damgaları ortadan kaldırıp onu kolektif bir güçlenme kaynağı haline getirebilmektir. Bu temel üzerine her birimizin serpilebileceği, tüm ihtiyaçlarımızın aynı anda hem politik hem kişisel olduğu bir dünya inşa edebiliriz.

Marx'a göre radikal ihtiyaçların karşılanmaya çalışılması bu ihtiyaçları yaratan ama kendi içinde karşılayamayan sistemleri tehdit eder. Örneğin kapitalizm yoksulluğu yaratır ama yoksulluğu ortadan kaldırmaya çalışmak sistemin mantığını ve dolayısıyla kendisini tehdit edecektir. Marx somut bir radikal ihtiyaç olarak boş zaman talebini örnek

vermiştir. Belli oranın üzerinde boş zaman kapitalist üretimi tehlikeye sokar. Ben de engellilik çalışmalarının getirdiği bakış açısıyla genel olarak serpilme, özel olarak da evrensel erişim ve evrensel tasarımı radikal ihtiyaçlar olarak öneriyorum. Radikal ihtiyaç olarak serpilme ilişkisel öznellik üzerine kurulmuştur. Rasyonellik, özfarkındalık, yabancılaşmamış üretim ve onur gibi kabiliyetleri içerir ama bunlarla sınırlı değildir ve bunları merkeze almaz. Böylelikle bu kabiliyetleri kullanamayan veya engelli olmayan kişilerden farklı biçimlerde kullanan kişilere de yer açar. Radikal ihtiyaç olarak serpilmenin önemli bileşenleri olarak şunları öneriyorum: evrensel erişim (üretim ve yeniden üretim araçlarına, kamu kaynaklarına, bakıma, eğitime vb.) ve evrensel tasarım (özel/kamusal alanlar, binalar, gereç ve objeleri de içeren yapılı çevrenin her tür bedensel ve bilişsel varoluşa uygun tasarlanması, vb.). Ted Benton canlı varlıkların sadece kendi türlerine özgü yaşam üslubuna uygun koşullar sağlandığında serpilebildiğini söyler (2004, 263). İnsan türünün yaşam üslubunu baskıcı ve sömürücü olmayan bakım ilişkileri içinde kurulmuş ilişkisel öznellik olarak yeniden tanımlayabiliriz. Bu şekilde tanımlandığında toplumun en dışına itilmişleri merkeze alarak düzenlenen serpilme radikal ihtiyacı her birimizin ihtiyaçlarının karşılanabileceği bir dünya inşa etmemize yardımcı olabilir.

Kaynakça

- Fraser, N. (2013). Struggle over needs. *Fortunes of feminism: From state-managed capitalism to neoliberal crisis*. ed. N. Fraser, Londra, New York: Verso, 53-82.
- Fraser, N. ve L. Gordon (2013). Genealogy of dependency. *Fortunes of feminism: From state-managed capitalism to neoliberal crisis*. ed. N. Fraser, Londra, New York: Verso, 83-110.
- Heller, A. (1976). *The theory of need in Marx*. Londra: Allison&Busby.
- Heller, A. (1993). A theory of needs revisited. *Thesis Eleven*, 35, 18-35.
- Khader, S. (2008). Cognitive disability, capabilities, and justice. *Essays in Philosophy*, 9(1), 1-21.
- Marx, K. (2000). *Karl Marx: Selected writings*. ed. D. McLellan. New York: Oxford University Press.
- Oliver, M. (1996). *Understanding disability: From theory to practice*. Londra: Macmillan.
- Robert, P. (2003). Disability oppression in the contemporary U.S. capitalist workplace. *Science & Society*, 67(2), 136-159.
- Roulstone, Alan. (2012). Disabled people, work and employment. *Routledge handbook of disability studies*. ed. N. Watson, A. Roulstone, C. Thomas. Londra, New York: Routledge, 211-224.
- The ADA National Network. (n.d.). *What is the Americans with Disabilities Act (ADA)?* Retrieved from <https://adata.org/learn-about-ada>
- Wilton, R.D. (2006). Working at the margins: Disabled people and the growth of precarious employment. *Critical disability theory: Essays in philosophy, politics, policy, and law*. ed. R.F. Devlin, D. Pothier. Vancouver: UBC Press, 129-50.

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi ile Engellilik Temelli Ayrımcılıkla Mücadele

Stig Langvad

Aralık 2006'da Uluslararası Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin (EHS) kabulü, Birleşmiş Milletler (BM) için engellilik temelli ayrımcılığın önlenmesi konusunda bir dönüm noktasıdır. Özellikle, EHS'deki 3. madde, engellilik temelli ayrımcılıkla mücadele edilmesi için saygı duyulması elzem, ulusal mevzuat ve eylem planlarına dahil edilmesi ve uygulanması gereken temel insan haklarıdır. Bunlar; engelli bireylerin kendileriyle doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili konular hakkında karar alma mekanizmalarına etkin katılımı ve bu konuda kendilerine danışılması hakkı da dâhil, toplantı ve gösteri özgürlüğü ve engelli bireylerin örgütlerini kurma veya bunlara katılma hakkı, yasa önünde eşit tanınma ve özellikle de engelinden bağımsız olarak hak ehliyetini kullanma hakkı ve bağımsız yaşama ile topluma dahil olma hakkıdır.

Giriş

Engelli Hakları Komitesi'nin bağımsız uzmanlarının daima kendileri adına konuşması ve Engelli Hakları Komitesi'nin hukuki yorumlarına referans vermeleri bir zorunluluktur. Ancak, ortak görüşlerin dışında, bazı üyelerin kişisel yorum ya da fikirlerinden bütün komite sorumlu tutulamaz.

EHS'nin Kısa Tarihi

Beş-altı yıllık müzakerelerden sonra, EHS, Genel Kurul tarafından 13 Aralık 2006'da kabul edilmiştir. BM üye devletleri, EHS'de yer alan hakları, sivil toplum kuruluşları, özellikle de engelli temsilci örgütleriyle yakın işbirliği içinde belirlemiştir.

EHS'nin kabulü, toplumsal bariyerler nedeniyle topluma eşit olarak katılımı kısıtlanan engelli bireyler tarafından tecrübe edilen ve uzun süredir devam eden engellilik temelli ayrımcılığın tanınması anlamına gelmektedir. 20 taraf devlet tarafından onaylanmasının ardından, EHS 2008 yılında yürürlüğe girmiştir. Bugün EHS yaklaşık 180 taraf devlet tarafından, Ek İhtiyari Protokol ise bu taraf devletlerin yaklaşık %50'si tarafından onaylanmıştır.

EHS, taraf devletlere, engelli bireylerin hayatını etkileyen tüm ayrımcılık türlerinin ortadan kaldırılması için rehberlik etmektedir. EHS'de güvence altına alınan hakların tam olarak uygulanması yoluyla, taraf devletler, nihayetinde tamamen engellilik temelli ayrımcılığın ortadan kaldırılması ve herkes için insan haklarının elde edilmesi konusunda gerekli adımları atabilir.

Mutlak Önem Taşıyan Maddeler

Engelli bireylerin örgütlerinin (EBÖ), temel insan hakları olarak, toplantı ve gösteri özgürlüğü ve örgütlenme hakkının güvence altına alınması elzemdir. EHS Madde 4(3) ve 33(3) ile Komite'nin kabul ettiği 7 No'lu Yorum'da yer aldığı üzere, engelli bireyler tarafından temsil edilen, yönetilen ve idare edilen EBÖ'lerin, engelli bireylerin hayatını doğrudan ya da dolaylı etkileyen yasa, politika ve yönetmelikler dahil, karar verme mekanizmalarının tüm seviyelerine anlamlı şekilde dahil edilmesi ya da kendilerine danışılması zorunludur.

EBÖ'lerin üyeleri ya da yöneticileri olan engelli bireylerin, kendilerinin tüzel kişi olarak tanınmasını engelleyen yasa ve/veya yönetmelikler tarafından kısıtlanması sebebiyle EHS Madde 12'de düzenlendiği şekilde hak ehliyetinden yoksun bırakılması durumu, EBÖ'lerin tanınmasını zorlaştırmaktadır.

Ek olarak, engelli bireylere yönelik toplumsal damga ve önyargıların ortadan kaldırılması için taraf devletler, EHS Madde 19'da tanım-

landığı üzere, engelli bireylerin toplum içinde ve bağımsız yaşamasını sağlamalıdır. Buna makul uyumlaştırma ve erişilebilirlik tedbirlerinin alınması da dâhildir.

Engelli bireyler, denetlenmeleri ve toplum içinde yaşama ve katılım konusunda kısıtlanmaları devam ettiği sürece, herkesle eşit temelde hak sahibi olarak tanınmak yerine ayrımcılıkla karşılaşmaya devam edeceklerdir.

EBÖ'lerin engelli bireylerle doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili yasa, yönetmelik, eylem planı vs. geliştirilmesi ve uygulanmasına etkin olarak katılımı ve kendilerine danışılması hakkı, BM Engelli Hakları Komitesi'nin 7 No'lu Genel Yorum'unda (2018) ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Engelli Hakları Komitesi ve 7 No'lu Genel Yorum'unun belirttiği üzere:

- Tüm EBÖ'ler ulusal, bölgesel, Avrupa ve uluslararası seviyede, engellilikle ilgili yasa ve politikaların izleme, uygulama ile tüm karar verme mekanizmalarına anlamlı şekilde dahil edilmeli ve kendilerine danışılmalıdır.

Engelli bireyler "gereksinimlerini" en iyi şekilde, tercihen EBÖ temsilcileri aracılığıyla ifade edebilir ve bu bireylere karar verme mekanizmalarında kendi düşüncelerini ifade etme imkânı sunulmalıdır.

- EBÖ'ler, kendi faydalanıcılarıyla iletişim içerisinde olup, engelli bireylerin gereksinimleriyle ilgili değerli bilgi toplayıp analiz edebilme imkânına sahiptir.

Taraf devletler, Komite ile olan konuşmaları sırasında, EBÖ'ler ile taraf devletlerin işbirliği konusunda zorluk yaşadıklarını dile getirmiştir. Bazı yinelenen sorunlar şunlardır:

- EBÖ'lerin sürece nasıl dahil edilebileceği ve EBÖ'lerin katkılarını nasıl saygı duyulması gerektiği;
- EBÖ'lerin çalışmalarının diğer yöntemlerin yanı sıra tanınma, güçlendirme, kapasite geliştirme, uzun dönem finansal kaynaklarla nasıl desteklenebileceği;
- EBÖ'lerin süreçlere anlamlı katılımlarının nasıl sağlanacağı ve katkılarının dikkate alınmasının nasıl sağlanacağı.

EBÖ'lerin Temelleri

Bağımsız EBÖ'lerin örgütlenmesi, taraf devletler içerisinde, barışçıl toplantı yapma ve örgütlenme özgürlüğü hakkı ile engellilikle ilgili meseleler olarak adlandırılan konulardaki karar verme mekanizmalarının tüm seviyelerinde yer alma hakkına dayanmaktadır.

EHS'te EBÖ'lerle ilgili özel bir tanım yer almamasına rağmen, 7 No'lu Genel Yorum bu örgütlerin özellikleriyle ilgili bazı göstergeler sunmaktadır:

- Uluslararası, Avrupa, bölgesel, ulusal ya da yerel seviyede örgütlenebilirler.
- EBÖ'ler resmi olarak kayıtlı olabilir ya da olmayabilir. Ancak, resmi olarak kayıtlı olmak, barışçıl toplantı özgürlüğü altında bir gereklilik olmamalı veya EBÖ'lerin işlevi ya da çalışması önünde bir engel olmamalıdır.
- EBÖ'ler, çoğunlukla engelli bireyler tarafından temsil edilmeli, yönetilmeli ve idare edilmelidir.
- EBÖ'ler hükümet dışı örgüt değildir, ancak bu tip kuruluşların bir parçası olabilir ve sivil toplum örgütlerinin bir parçasıdır.
- EBÖ'ler hiçbir zaman hizmet sağlayıcı kuruluşlar olamaz.
- EBÖ'ler engelli bireyleri temsil ederken farklı şekiller alabilir. Örneğin:
 - Tekil engellilik EBÖ'leri, belirli bir engelliliği temsil etmek için çalışan örgütlerdir (örneğin multipl skleroz, otizm spektrumu, down sendromu ve görme engelliliği).
 - Birden fazla engelliliği temsil eden EBÖ'ler, çoğunlukla benzer özelliklere sahip olup, benzer zorluklarla karşılaşmaktadır.
 - Çoklu engellilik EBÖ'leri, tüm engellilik çeşitlerini kapsayıcı ve temsil eden örgütlerdir.
 - Çatı EBÖ'leri, bir taraf devlet bünyesinde çok sayıda, tercihen tüm EBÖ'leri temsil eden ve ortak menfaatler adına hareket eden örgütlerdir.
 - EBÖ koalisyonları birkaç EBÖ'yü temsil eden ve ortak menfaatler adına hareket eden örgütlerdir.

- Engelli bireylerin akrabalarını temsil eden ve bireysel haklarına saygı duyan ya da engelli bireylerin ebeveyn ya da diğer yakınlarını temsil eden ve “ebeveyn örgütleri” olarak da adlandırılan EBÖ’ler söz konusudur.
- Farklı siyasal parti, çapraz kimlik ya da farklı kültürel arka plan ya da siyasal ideolojiye sahip engelli bireyleri temsil eden ya da bu dayanaklar üzerine kurulu EBÖ’ler söz konusudur.

Sonuç olarak, EBÖ’lerin tanınması ve kendilerine anlamlı olarak danışılması konusunda birçok mesele ve unsur bulunmakla birlikte, bu husus, taraf devletlerin yükümlülüğüdür.

EBÖ’lerin Tanınması ve Desteklenmesi Hakkında Temel Prensipler

EBÖ’leri engelli bireylerle doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili olan konular hakkındaki karar alma mekanizmalarına anlamlı katılımına mani olacak şekilde hak ehliyetinden yoksun bırakan her tür düzenleme değiştirilmeli ve ortadan kaldırılmalı, bu tip engel ya da bariyerlerin yürürlükte olmaması güvence altına alınmalıdır.

Aynı zamanda kişileri ve EBÖ’leri cinsiyet, sosyal statü vb. temelli olarak suçlu kategorisine dahil eden yasalar değiştirilmeli ya da yürürlükten kaldırılmalıdır.

EBÖ’lere, üyelerini desteklemek ve karar alma mekanizmalarına anlamlı katılım ile kendilerine danışılması için gerekli olan uygun ve uzun dönem finansal ya da diğer tür kaynaklar tedarik edilmelidir.

Tanınma ve Hak Ehliyetine Saygı

Her engelli bireyin bireysel ehliyetinin tanınmaması ve saygı duyulmaması ayrımcılıktır. Engelli bireyler, bireysel seçimler yapma ve kendi kararlarını almanın yanı sıra hak ehliyetlerini binalar, fiziksel çevre, ulaşım, bilgi ve iletişim teknolojilerine erişim için kullanma (Madde 9, EHS) ve kişiselleştirilmiş, kendilerinin yönettiği/idare ettiği kişisel destek (Madde 19, EHS) alma hakkına sahiptir.

Birçok taraf devlet, özellikle de zihinsel engelliler, psikososyal engelliler ve küçük ya da grup evleri de dahil olmak üzere, kapalı kurum-

larda yaşayan engelli bireylerin hak ehliyeti konusunda hâlâ ayrımcı kısıtlamalara sahiptir. Bazı taraf devletler, görme engelli ya da işitme engelli bireylerin hak ehliyetlerini tamamen engellemektedir ki, bu durum EHS bünyesinde ayrımcılık teşkil etmektedir.

Her engelli bireyin bireysel hak ehliyetinin tanınması ve saygı duyulması, EBÖ'lerin kurulması, EBÖ'lere katılım ve karar alma hakkının da güvence altına alınması için elzemdir.

Bağımsız Yaşama ve Topluma Dahil Olma

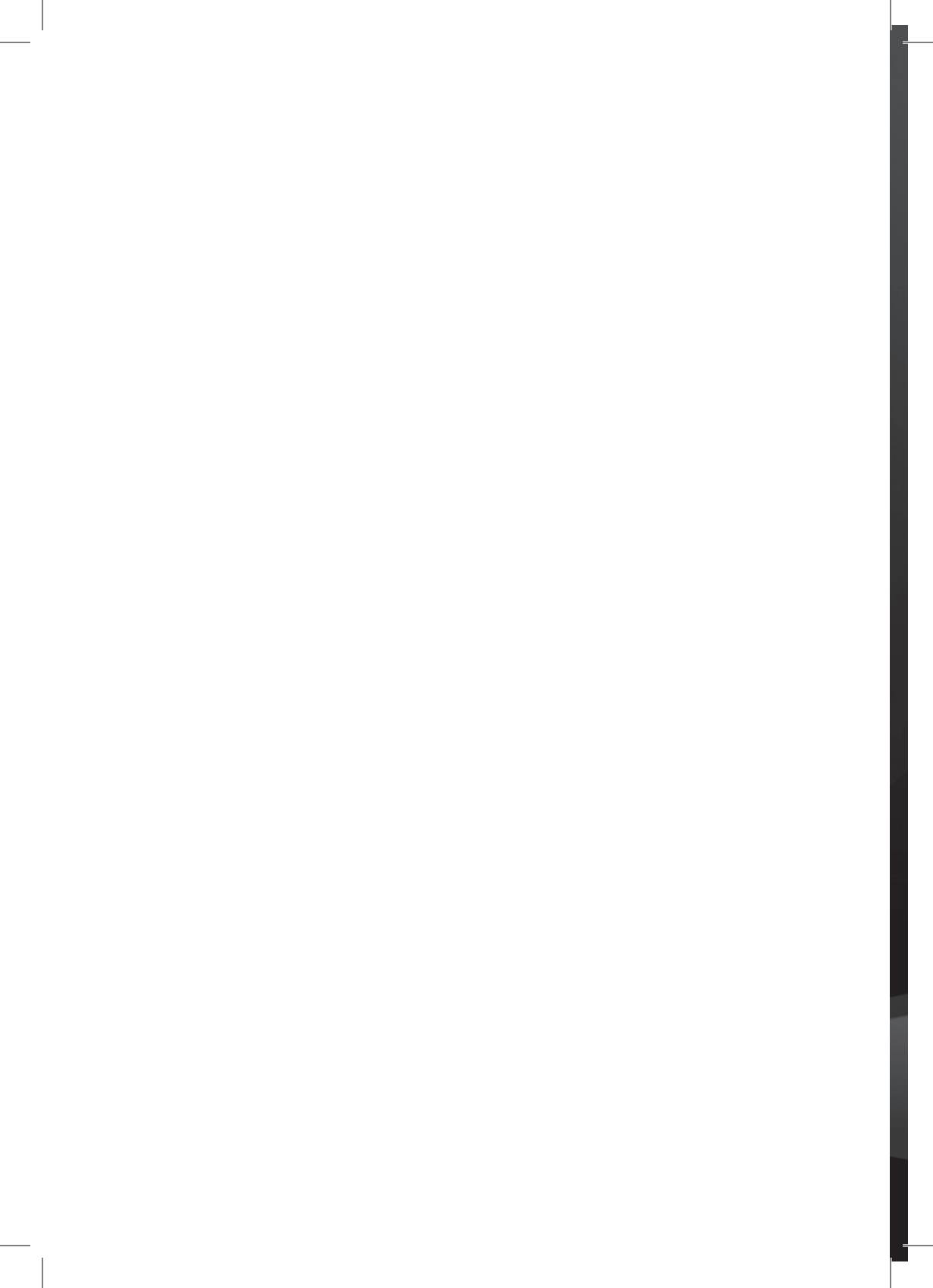
EHS Madde 19, engelli bireylerin bağımsız yaşama ve topluma dahil olma hakkıyla ilgilidir, ancak bu hakkın kapsamı sadece kendi yerel topluluklarıyla sınırlı olmayıp, toplumun tümünü kapsamaktadır.

Engelli Hakları Komitesi, 5 No'lu Genel Yorum'unda (2017), Madde 19'dan doğan yükümlülükleri ayrıntılı olarak açıklamıştır. Uluslararası hukuk ve 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi Madde 31 uyarınca, anlaşmalar süreklilik ve bütünlük içerisinde yorumlanmalıdır ve bu da EHS'nin farklı maddelerindeki kısa metinlerin, Komite tarafından yapılacak yorumlamalarla genişletilmesi anlamına gelmektedir. Bu durum Komite'nin Genel Yorumları kabul etmesiyle gerçekleşmektedir ve madde 19 özelinde bunun için 5 No'lu Genel Yorum'a başvurmak gerekmektedir.

Engelli bireylere yönelik ayrımcı toplumsal damgalama ve önyargıların ortadan kaldırılması için, örneğin makul uyumlaştırma ve gerekli erişilebilirliğin temin edilmesi yoluyla engelli bireylerin görünür olması ve topluma katılımının sağlanması gerekmektedir; bu şekilde toplumdaki diğer kişilerin engelli bireylerin farkına varması onlarla eşit olarak etkileşime geçmesi sağlanabilir. Her ne kadar günümüze kıyasla geçmişte daha fazla engelli birey kapalı kurum duvarları arkasında saklanmış olsa da, bu durum bugün olması gerektiği seviyede değildir. Birçok engelli birey halen insan haklarından yararlanma ve topluma katılım konusunda bariyerlerle karşılaşmaktadır ve bunun nedenlerinden biri, finansal destek ve kapasite geliştirme de dahil olmak üzere gerekli desteğin sağlanmamasıdır.

Bağımsız yaşama ve topluma dahil olma hakkından doğan ilke ve yükümlülükler EHS'de yer alan diğer hakların uygulanması için "yol

gösterici” olarak değerlendirilmeli ve kullanılmalıdır: Örneğin, EHS Madde 9’da düzenlenen binaların ve fiziksel çevrenin erişilebilirliği ile ulaşım, bilgi ve iletişim teknolojileri dahil bilgi ve iletişim olanakları, ek olarak belli ana erişilebilirlik bariyerlerinin üstesinden gelinebilmesi için kişiselleştirilmiş destekleyici tedbirler, örneğin işaret dili ve Kolay Okuma çevirmenleri tedarik edilmesi. Aynı zamanda, bağımsız yaşama ve topluma dahil olma hakkı, Madde 12’de düzenlenen yasa önünde eşit tanınma ve hak ehliyeti ile Madde 29’da düzenlenen engelli bireyler tarafından ve engelli bireyler için demokratik yaşama katılım konusuyla temel olarak bağlantılıdır. Burada sayılan bütün hakların gereğince uygulanması, engelli bireylerin topluma diğer bireylerle eşit olarak dahil edilmesi ve katılımı için olanak sağlamaktadır.

**BM ENGELLİ
HAKLARI
SÖZLEŞMESİ
VE ADALETE
ERİŞİM HAKKI**

Damjan Tatic

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi Kapsamında Engelli Bireylerin Adalete Erişimi

Damjan Tatic

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi (BHES), engelli bireylerin evrensel haklarını kapsamlı bir şekilde yasa haline getiren ve güçlendiren ilk uluslararası insan hakları sözleşmesidir.¹ Amacı, tüm insan haklarının ve temel özgürlüklerin engelli bireyler tarafından tam ve eşit şekilde kullanılmasını teşvik etmek ve bu hak ve özgürlükleri korumak, engelli bireylerin doğuştan gelen onuruna saygı gösterilmesini sağlamaktır. Sözleşme, Birleşmiş Milletler sisteminde en fazla sayıda onay alan ve katılım gösterilen insan hakları antlaşmalarından biridir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Aralık 2006'da oybirliğiyle bu Sözleşme'yi ve Ek İhtiyari Protokol'ü kabul etmiştir. Her iki belge Mayıs 2008'de yürürlüğe girmiştir. Engelli Hakları Sözleşmesi'nde 177 taraf devlet, Ek İhtiyari Protokol'de 93 taraf devlet vardır.

Sözleşme, taraf devletlerin engellilerin adalete diğer bireylerle eşit şekilde etkin erişimini sağlama görevini tanımlamaktadır. Buna, soruş-

1 Sözleşmenin ayrıntılı ve kapsamlı bir incelemesi için bkz. C. Pyaneandee, *International Disability Law: A Practical Approach to the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities*, 2018.

turma ve diğer ön aşamalar ile tüm yasal işlemlerde, tanık olmak da dahil olmak üzere doğrudan ya da dolaylı katılımcı olarak etkin rollerini kolaylaştırmak amacıyla usule ve yaşa uygun düzenlemeler yapılması dahildir (13. madde 1. paragraf). Bu, adli binaların erişilebilir olması, işaret dili tercümanı kullanımı ve elektronik, Braille ve Kolay Okuma dahil erişilebilir formattaki tüm belgelerin taraflara sağlanması anlamına gelmektedir. Vesayet altında bulunan engelli bireylerin çoğunun hak ehliyeti, Sözleşme'nin 12. maddesine aykırı olarak kısıtlıdır; bu nedenle adalete erişimleri ve çeşitli hukuki işlemlere doğrudan ve dolaylı katılımları kısıtlanmaktadır. Engelli Bireylerin Hakları Komitesi, farklı taraf devletlerin incelenmesi sırasında, adli binaların erişilebilirliğini, işaret dili tercümanı kullanımını ve elektronik, Braille ve Kolay Okuma dahil erişilebilir formattaki tüm belgelerin adli işlemlerin taraflara sağlanmasını sıklıkla tavsiye etmektedir.

Engellilerin adalete etkili bir şekilde ulaşabilmesi için, taraf devletler, polis ve cezaevi personeli dahil, adalet yönetimi alanında çalışanlara uygun eğitim verilmesini teşvik etmelidir (Madde 13[2]). Engelli Bireylerin Hakları Komitesi sıklıkla farklı taraf devletler için hazırladığı sonuç gözlemlerinde polis ve cezaevi personeli dahil adalet yönetiminde çalışanlara eğitim verilmesi önerisinde bulunmaktadır.

Ek İhtiyari Protokol altında, Engelli Hakları Komitesi engelli kişilerin adalete erişim haklarının ihlal edildiği iddiasında bulunulan birkaç bireysel başvuruyu gözden geçirmiştir.

Makarov-Litvanya dosyasında başvurucu, trafik kazası mağduru olan Bayan Makarova'ya atanan avukatın davaya uygun ve bilinçli hareket etmemesi nedeniyle kazayla ilgili davada adalete erişiminin ihlal edildiğini iddia etmiştir. Engelli Hakları Komitesi, taraf devletin Sözleşme'nin 12(3) ve 13(1). maddeleri altında yükümlülüklerini yerine getirmediğini tespit etmiştir. Komite bu nedenle taraf devlete aşağıdaki tavsiyelerde bulunmuştur:

1. Başvurucuya ilişkin olarak, taraf devlet aşağıdakilerle yükümlüdür:
Tazminatla birlikte, ulusal düzeydeki hukuki işlemler süresince kendisi ve eşine yüklenen tüm yasal maliyetlerin geri ödenmesi dahil, etkili bir çözüm yaratmak.

Tüm mahkeme duruşmalarının transkriptlerini ve bilirkişi raporu sonuçlarını içerecek fakat bunlarla sınırlı olmayacak biçimde mahkeme ve soruşturma kayıtlarına ve ilgili tüm dokümantasyona erişimini sağlamak.

Nüfusun tüm kesimlerine ulaşmasını sağlayacak biçimde mevcut görüşleri yayınlamak ve bunları erişilebilir formatlarda yaygınlaştırmak.

2. Genel olarak, taraf devlet gelecekte benzer ihlalleri önleme tedbirleri almakla yükümlüdür. Bu bağlamda Komite, sonuç gözlemlerinde (CRPD/C/LTU/CO/1) yer alan tavsiyelere de atıfta bulunur ve taraf devletten aşağıdakileri talep eder:

- Gerektiğinde engellilere ücretsiz hukuki yardım sağlanmasını düzenleyen yasalarda gerekli değişiklikleri yapmak.
- Tüm hukuki işlemlerde hâkimler, savcılar, polis memurları ve cezaevi personeli dahil olmak üzere adli personelin ve kolluk personelinin kapasitesini ve engelli bireylerin haklarıyla ilgili bilgilerini geliştirmek, usule ve yaşa göre uyumlaştırmanın sağlanması için ulusal bir eylem planı kabul etmek (paragraf 28).
- Tüm kamu kurum ve kuruluşları ve özel sektörlerde engelli bireyler için makul bir uyumlaştırma sağlamak, teşvik etmek, izlemek ve makul uyumlaştırmanın sağlanmamasını engellilik temelinde ayrımcılık biçimi olarak tanımak (paragraf 14).

Beasley-Avustralya dosyasında, işitme engeli bulunan başvuru Avustralya işaret diliyle (Auslan) iletişim kurmaktadır. New South Wales Yüksek Mahkemesi'ne jüri üyesi olarak davet edilen Bayan Beasley'nin işitme bozukluğundan haberdar olduktan sonra mahkeme, jüri görevinden muaf tutulabilmesi için bir doktor raporu sunmasını talep etmiştir. Bayan Beasley, jüri üyesi olabilecek yeterlilikte olduğuna dair mahkemeyi ikna etmeye çalışmıştır; ancak bu isteği mahkeme tarafından reddedilmiştir.² Engelli Hakları Komitesi, Beasley-Avustralya dosyasına ilişkin olarak, taraf devletin, Sözleşme'nin 5(1)(3) ve 9(1) mad-

2 C. Pyaneandee, *International Disability Law: A Practical Approach to the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities*, 2018, s. 64.

deleri uyarınca tek başına ve 3, 5(1) ve 29(b) maddeleriyle birlikte 13(1) maddesi uyarınca; tek başına ve 2, 4 ile 5(1) maddeleri uyarınca ve (3) maddesi uyarınca yükümlülüklerini yerine getirmediğini tespit etmiştir. Bu nedenle Komite, taraf devlete aşağıdaki tavsiyelerde bulunmuştur:

1. Başvurucuya ilişkin olarak, taraf devlet aşağıdakilerle yükümlüdür:
 - Tazminatla birlikte, kişi tarafından yapılan yasal masrafların geri ödenmesi de dahil olmak üzere etkili bir başvuru yolu sağlamak;
 - Jüri seçiminin ve mahkeme işlemlerinin tüm aşamalarında yargılamanın gizliliğine saygılı bir şekilde Auslan işaret dilinin kullanılması şeklinde makul uyumlaştırma sağlanarak kişinin jüri görevine katılımını sağlamak.
2. Genel olarak, taraf devlet aşağıdakiler dahil olmak üzere gelecekte benzer ihlalleri önleme tedbirleri almakla yükümlüdür:
 - Engelli bir bireyin jüri görevini yerine getirmek üzere çağrılması halinde, yapılacak ayarlamaları eksiksiz, nesnel ve kapsamlı bir şekilde değerlendirmek ve tam katılımını sağlamak her türlü makul uyumlaştırmayı sağlamak;
 - Engelli bireyler ve temsilci kuruluşlarıyla yakın işbirliğinde, ilgili yasalar, düzenlemeler, politikalar ve programlarda gerekli değişiklikleri yapmak;
 - Şerif pozisyonu benzeri dahil yerel makamlar ile yargının çalışmasını kolaylaştırmak için sürece katılan adli görevliler ve personele engelli kişilerin erişilebilirliğini de kapsayan Sözleşme ve Ek İhtiyari Protokolü hakkında uygun ve düzenli eğitim vermek.

Lockrey-Avustralya dosyasında, başvuru işitme engeline sahiptir ve davayı takip edebilmek için gerçek zamanlı steno yazı hizmeti talep etmiştir. Bay Lockrey, jüri üyesi olarak çağrılmıştır. İşitme bozukluğu öğrenildikten sonra jüri üyeliği yapma isteği reddedilmiştir. Engelli Hakları Komitesi, Lockrey-Avustralya dosyasında, taraf devletin tek başına okunduğunda ve 3, 5(1) ve 29(b) maddeleriyle birlikte 5(1)(3) ve 9(1) maddeleri uyarınca ve tek başına okunduğunda ve 2, 4 ve 5(1) ve (3) maddeleriyle birlikte 21(b) maddesi uyarınca yükümlülüklerini yerine

getirmediğini tespit etmiştir. Bu nedenle Komite, taraf devlete aşağıdaki tavsiyelerde bulunmuştur:

1. Başvurucuya ilişkin olarak, taraf devlet aşağıdakilerle yükümlüdür:
 - Tazminatla birlikte, kişi tarafından yapılan yasal masrafların geri ödenmesi de dahil olmak üzere etkili bir başvuru yolu sağlamak;
 - Jüri seçiminin ve mahkeme işlemlerinin tüm aşamalarında yargılamanın gizliliğine saygılı bir şekilde steno yazı hizmetinin kullanılmasını makul uyumlaştırma temin ederek kişinin jüri görevine katılımını sağlamak.
2. Genel olarak, taraf devlet aşağıdakiler dahil olmak üzere gelecekte benzer ihlalleri önleme tedbirleri almakla yükümlüdür:
 - Engelli bir bireyin jüri görevini yerine getirmek üzere çağrılması halinde, yapılacak ayarlamaları eksiksiz, nesnel ve kapsamlı bir şekilde değerlendirmek ve tam katılımını sağlamak her türlü mukul uyumlaştırmayı sağlamak;
 - Engelli bireyler ve temsilci kuruluşlarıyla yakın işbirliği içinde, ilgili yasalar, düzenlemeler, politikalar ve programlarda gerekli değişiklikleri yapmak;
 - Şerif pozisyonu benzeri dahil yerel makamlar ile yargının çalışmasını kolaylaştırmak için sürece katılan adli görevliler ve personele engelli kişilerin erişilebilirliğini de kapsayan Sözleşme ve Ek İhtiyari Protokolü hakkında uygun ve düzenli eğitim vermek.

Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme, taraf devletlerin tüm dava süreçlerinde tanıklık dahil olmak üzere doğrudan ya da dolaylı katılımcı olarak etkin rol almasını kolaylaştırmak amacıyla usul ve yasa ilişkin uyumlaştırma çalışmalarının yapılmasını da kapsayacak şekilde engelli bireylerin diğer bireylerle birlikte adalete eşit erişimini sağlama görevini düzenlemektedir. Fakat adliye binalarının erişilebilir olmaması, vesayet nedeniyle hak ehliyetinin kısıtlanması ve işaret dilinde çevirinin veya elektronik, Braille ve Kolay Okunur formatlarda belgelerin sağlanmaması nedeniyle dünya genelinde engelli bireylerin çoğu hâlâ adalete eşit şekilde erişememektedir. Sözleşmenin farklı madde-

leri birbiriyle bağlantılı olduğundan, adalete erişimin etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi genellikle erişilebilirlik hakkındaki 9. maddenin ve hak ehliyeti hakkındaki 12. maddenin tüm yargı ve kolluk personeline öğretilmesine dayanır.

Engelli Hakları Komitesi, farklı taraf devletlere adli binaların erişilebilirliği, işaret diline çevirinin yapılması, belgelerin elektronik, Braille ve Kolay Okunur formatlarda hazırlanması konularında sıklıkla tavsiye de bulunmaktadır. Komite ayrıca sıklıkla, farklı taraf devletler için hazırladığı sonuç gözlemlerinde polis ve cezaevi personeli dahil adalet yönetiminde çalışanlara eğitim verilmesi önerisinde bulunmaktadır. Engelli Hakları Komitesi, engelli kişilerin adalete erişim haklarının ihlal edildiği iddiasına dair birçok bireysel başvuruyu incelemiş ve 13. madde ihlalleri tespit etmiştir. Komite Makarov-Litvanya, Beasley-Avustralya ve Lockrey-Avustralya dosyalarına yönelik somut önerilerde bulunmuştur.

**ADALETE
ERİŞİMDE
ULUSAL ÖNLEME
MEKANİZMALARI:
YAKLAŞIM VE
UYGULAMALAR**

*Gülhan Özkoç
Hicran Atatanır
Rhoda Garland*

Etkili Bir Denetim Mekanizması ve İnsan Hakları Kurumu Olarak Kamu Denetçiliği Kurumu

Gülhan Özçok

Bağımsızlık Vurgusu

Öncelikle kurumumuzun anayasal bir kurum olduğunu belirtmek isterim. Anayasamızın VII. Dilekçe, Bilgi Edinme ve Kamu Denetçisine Başvurma Hakkı başlıklı 74. maddesinde “(...) Herkes, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkına sahiptir. (Ek fıkra: 7/5/2010-5982/8 md.) Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı’na bağlı olarak kurulan Kamu Denetçiliği Kurumu, İdare’nin işleyişiyle ilgili şikâyetleri inceler. (Ek fıkra: 7/5/2010-5982/8 md.)” denmiş ve kamu başdenetçisinin seçilme usulü ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. Burada seçimin gizli oyla yapılması ve nitelikli çoğunluk aranması önemli olup, kamu başdenetçisinin TBMM başkanıyla aynı usulde seçildiğini önemle vurgulamak gerekmektedir. (Kamu başdenetçisi Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından gizli oyla dört yıl için seçilir. İlk iki oylamada üye tamsayısının üçte iki ve üçüncü oylamada üye tamsayısının salt çoğunluğu aranır. Üçüncü oylamada salt çoğunluk sağlanamazsa, bu oylamada en çok oy alan iki aday için dördüncü oylama yapılır; dördüncü oylamada en fazla oy alan aday seçilmiş olur [Ek fıkra: 7/5/2010-5982/8 md.]

Anayasanın ilgili maddesinin son fıkrasında yer alan “Bu maddede sayılan hakların kullanılma biçimi, Kamu Denetçiliği Kurumu’nun kuruluşu, görevi, çalışması, inceleme sonucunda yapacağı işlemler ile Kamu Başdenetçisi ve kamu denetçilerinin nitelikleri, seçimi ve özlük haklarına ilişkin usul ve esaslar kanunla düzenlenir” hükmüne istinaden kabul edilen 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu’nun 1. maddesinde kurumun “bağımsız ve etkin bir şikâyet mekanizması” olduğu, 4. maddesinde “Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına bağlı, kamu tüzel kişiliğini haiz, özel bütçeli” olduğu hususu belirtilmektedir. Bağımsızlık ve tarafsızlık başlıklı 12. maddede ise “Hiçbir organ, makam, merci veya kişi, Başdenetçiye ve denetçilere görevleriyle ilgili olarak emir ve talimat veremez, genelge gönderemez, tavsiye ve telkinde bulunamaz. (2) Başdenetçi ve denetçiler, görevlerini yerine getirirken tarafsızlık ilkesine uygun davranmak zorundadır” hükümleriyle kurumun bağımsızlığı teminat altına alınmıştır.

Yine aynı şekilde 6328 sayılı kanuna göre, başvuruları ve görevleri esnasında, başdenetçi ve denetçilerin herhangi bir partiye üye olamaları (Madde 10 ve 30); Meclis Genel Kurulu ve Karma Komisyon tarafından üçte iki çoğunlukla seçilmeleri (Madde 11); parlamenter dokunulmazlık benzeri statüleri (görevleriyle ilgili bir suç isnadından dolayı ancak TBMM başkanının izniyle soruşturulabilmeleri, Madde 31); başka bir işle iştigal edememeleri (Madde 30) ve kurumun mali imkânları (özel bütçeli olması, Madde 4) kurumun bağımsızlığını pekiştirmektedir.

Kuruma Kimler Başvurabilir (Kapsam-Erişilebilirlik)

Anayasamız “herkes” ibaresini kullanmıştır. Kuruma yerli ve yabancı tüm gerçek ve tüzel kişiler, bizzat veya kanuni temsilcileri aracılığıyla şikâyet başvurusunda bulunabilmektedir. Başvurular kurum merkezine veya İstanbul bürosuna elden bizzat, postayla, kurum resmi internet sayfasında yer alan elektronik başvuru yoluyla veya valilik ve kaymakamlıklar aracılığıyla yapılabilmektedir. Ayrıca sadece çocukların doğrudan elektronik başvuru yapabileceği www.kdkcocuk.gov.tr adresli bir web sayfası bulunmaktadır.

Kurum Türkçe haricindeki dillerde yapılan başvuruları da kabul etmektedir. Başvurular ücretsizdir. Talep halinde, başvuruların gizli tu-

tulması esastır. (Kişisel menfaat ihlalinin söz konusu olduğu bireysel işlemlerde ise bu durum başvurana iletilmekte ve kimlik bilgilerin ilgili idareyle paylaşılmasına izin vermesi talep edilmektedir.)

Kurum başvurularının kayda alınması sırasında eksiklikler tespit edilirse (T.C. kimlik no, adres bilgileri, vekâlet örneği vs.) ilgili kişi bu konuda bilgilendirilerek başvurunun en kısa sürede tamamlanması amaçlanmaktadır. Belge ya da bilgi eksikliğine dayanılarak başvurunun kapatılması söz konusu olmamaktadır.

Kurumun Görev Alanı (Hangi İşlemler Hakkında Kuruma Başvurulabilir)

Kuruluş kanununun 1. maddesinde kurumun, “*İdare*’nin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını inceleyip, araştırıp önerilerde bulunacağı” hükmüne bağlanmıştır. Özetle kanunda yer alan *İdare* kavramına dahil kurum ve kuruluşların eylem, işlem, tutum ve davranışları şikâyet konusu yapılabilmektedir. Özel hukuk gerçek ve tüzel kişilerince (kamu hizmeti yürütenler hariç) yapılan işlem ve eylemler kurumun görev alanı dışındadır.

Kanunun 3. maddesinde *İdare* kavramı geniş bir şekilde tanımlanmış ve “merkezî yönetim kapsamındaki kamu idareleri ile sosyal güvenlik kurumlarını, mahallî idareleri, mahallî idarelerin bağlı idarelerini, mahallî idare birliklerini, döner sermayeli kuruluşları, kanunlarla kurulan fonları, kamu tüzel kişiliğini haiz kuruluşları, kamu iktisadi teşebbüslerini, sermayesinin yüzde ellisinden fazlası kamuya ait kuruluşlar ile bunlara bağlı ortaklıklar ve müesseseleri, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarını, kamu hizmeti yürüten özel hukuk tüzel kişilerinin eylem ve işlemleri”ni bu alana dahil edilmiştir.

Özetle, taşra teşkilatıyla birlikte merkez teşkilatı, mahallî idareler, hizmet yerinden yönetim kuruluşları, meslek kuruluşları ve kamu hizmeti yürüten özel hukuk tüzel kişileri kurum kanununun *İdare* kavramına dahildir. Dolayısıyla yürütme organı altında *İdare*’nin tüm birimleri, bunların işlem ve eylemler ile tutum ve davranışları kurumun inceleme ve araştırma kapsamına girmektedir.

Kurumun görev alanına girmeyen işlemler kanunda sayma yoluyla belirlenmiştir:

- Yasama yetkisinin kullanılmasına ilişkin işlemler (iç tüzük, yasama dokunulmazlığının kaldırılması, vs.)
- Yargı yetkisinin kullanılmasına ilişkin kararlar (yargı organlarının her türlü yargısal kararı)
- Türk Silahlı Kuvvetleri'nin sırf askeri nitelikteki faaliyetleri (sırf askeri operasyon nitelikli kararları dışındakiler, örn. personeline ilişkin işlemler kurumun görev alanındadır)

Kuruma başvurabilmek için idari başvuru yollarının tüketilmiş olması gerekmektedir. Bu kapsamda İdari Yargılama Usulü Kanunu'nda (İYUK) öngörülen ve zorunlu olmayan bir üst idari makama başvuru kuruma başvurmak için zorunludur. Bu şekilde İdare'den bir kez daha kararını gözden geçirmesi talep edilmelidir.

Kuruma başvuru süresi altı aydır. İdari başvuru yolu tüketildikten sonra altı ay içinde başvuruda bulunulmalıdır. Kuruma başvuru yapılmasıyla, varsa işlemeye başlamış olan dava açma süresi durur.

İnceleme Usulü

28/3/2013 tarih ve 28601 mükerrer sayılı *Resmi Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe giren Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu'nun Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik inceleme usulü ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir.

Kurum, başvuruya konu bir ihlalin giderilmesi ve mevcut uyuşmazlığın çözülmesi için gerekli her türlü incelemeyi yapabilir. Her türlü bilgi ve belgenin KDK'ya iletilmesi zorunludur. Nitekim kuruluş kanununun 18. maddesinde bu husus "Kurumun inceleme ve araştırma konusu ile ilgili olarak istediği bilgi ve belgelerin, bu isteğin tebliğ edildiği tarihten itibaren otuz gün içinde verilmesi zorunludur.." şeklinde hüküm altına alınmıştır. İdare'nin elinde mevcut devlet sırrı niteliğinde olan bilgi ve belgelerin de keza kamu denetçileri tarafından yerinde incelenmesi mümkündür.

KDK, kuruluş kanununun 19. ve kanunun uygulama yönetmeliğinin 25. maddeleri hükmü uyarınca, bilirkişi görevlendirme, tanık dinleme ve yerinde inceleme yetkisine sahip olup, her türlü bilgiye erişme yetkisini haizdir.

Kurum incelemesini altı ay içinde tamamlar. Altı ay içinde verilen kararın tebliği üzerine ya da inceleme tamamlanmamış ise bu sürenin dolmasıyla birlikte, başvuruyuyla durmuş olan dava açma süresi yeniden işlemeye başlar.

Kurum Hangi Yönlerden İnceleme Yapar

Kurum, İdare'nin işlem, eylem, tutum ve davranışını incelerken, hukuka ve hakkaniyete uygunluğunu, insan haklarına dayalı adalet anlayışını ve iyi yönetim ilkelerini esas alır. Burada hakkaniyet önem arz etmektedir. Hakkaniyet, nihai amaç olan adalete ulaşmak için kullanılan bir araçtır. Bir hukuk kuralının somut olaya uygulanmasında ortaya çıkan sonucun adil olmasını, hak ve nesafet kurallarına uygun olmasını amaçlar. Düzenleyici hukuk kuralına uygun olarak tesis edilen işlem özünde hukuka uygun olmasına karşın, somut olayda hakkaniyete aykırı sonuçlar doğabilir. Kurumumuz pek çok başvuruda işlemin hukuka uygun olmakla birlikte hakkaniyete aykırı olduğunu değerlendirerek tavsiiye kararı vermiştir.

Yargı kararlarından farklı olarak kurumumuz İdare'nin işlem, eylem, tutum ve davranışını değerlendirirken iyi yönetim ilkelerinin ihlal edilip edilmediğini de incelemektedir. Yönetmeliğinin İyi Yönetim İlkeleri başlıklı 6. maddesinde "(1) Kurum, inceleme ve araştırma yaparken İdare'nin, insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde; kanunlara uygunluk, ayrımcılığın önlenmesi, ölçülülük, yetkinin kötüye kullanılmaması, eşitlik, tarafsızlık, dürüstlük, nezaket, şeffaflık, hesap verilebilirlik, haklı beklentiye uygunluk, kazanılmış hakların korunması, dinlenilme hakkı, savunma hakkı, bilgi edinme hakkı, makul sürede karar verme, kararların gerekçeli olması, karara karşı başvuru yollarının gösterilmesi, kararın geciktirilmeksizin bildirilmesi, kişisel verilerin korunması gibi iyi yönetim ilkelerine uygun işlem ve eylem ile tutum veya davranışta bulunup bulunmadığını gözetir ve iyi yönetim ilkelerine uyar" şeklinde düzenleme yapılarak, iyi yönetim ilkeleri kapsamındaki inceleme ve araştırma yetkisi detaylandırılmıştır. Bu maddede sayma yoluna gidilmemiş, örnekleme yapılmıştır.

İnsan haklarına dayalı adalet anlayışı kurumun inceleme ve araştırmalarında önemli bir yer tutmaktadır. Bu kapsamda kurum, sadece ulusal mevzuatı değil uluslararası mevzuatı ve uluslararası (*supranational*)

kuralları da dikkate almaktadır. Özetle insan hakları alanındaki en ileri düzenlemeler, örnek kararlar (AYM, İHAM, Avrupa Adalet Divanı) dikkate alınmaktadır. Kararlarımız incelendiğinde ilgili mevzuat ve örnek kararlara yer verildiği görülecektir.

İdare'nin takdir yetkisini kullandığı işlemler de hukuka, hakkaniyete ve iyi yönetim ilkelerine uygunluk yönünden incelenmektedir. İdari yargıdan farklı olarak İdare'nin tutum ve davranışlarının da şikâyet konusu yapılması mümkündür.

Kurum Tarafından Verilen Kararlar

Kuruluş kanununun 17. ve uygulama yönetmeliğinin 7, 8, 9, 10, 11 ve 12. maddeleri uyarınca herkesin başvurusuna açık olan kuruma ulaşan şikâyet başvuruları hakkında, uygulama yönetmeliğinin 18. ve 19. maddelerine göre ön inceleme yapılır. Esasa geçilmesi için gerekli şartları taşımayan başvurular hakkında (süre, menfaat, yargı aşamasında olma, görev alanında bulunmama, menfaat ihlalinin söz konusu olmaması, aynı konuda daha önce başvuru yapılmış olması vs. gerekçelerle) yönetmeliğin 20. maddesine göre incelenemezlik veya gönderme (idari başvuru yolu tüketilmemiş ise) kararı verilmektedir.

Ön inceleme şartlarını taşıyan başvurular, yönetmeliğin 22, 23, 24 ve 25. maddesi hükmüne göre esastan incelenmektedir. Esastan yürütülen inceleme ve araştırmanın sonucunda ise başvurunun ve/veya ihlalin niteliğine göre tavsiye, ret, kısmen tavsiye kısmen ret, dostane çözüm veya karar verilmesine yer olmadığı kararlarından birisi verilmektedir. Esastan inceleme sonucunda verilen kararlar ve sürecin ayrıntıları, uygulama yönetmeliğinin 31, 32, 33, 33/A, 34. maddelerinde detaylı olarak düzenlenmiştir.

Kurumun Tavsiye Kararlarının Bağlayıcılığı

Kurum, incelemesi sonucunda başvuranın talebini haklı görürse tavsiye kararı vermektedir. Bu tavsiye kararının bir mahkeme kararında olduğu gibi İdare için kesin bir bağlayıcılığı yoktur. Ancak, İdare tavsiye kararının tebliğ tarihinden itibaren otuz gün içinde kurumun önerileri doğrultusunda tesis ettiği işlemi veya kurumun önerdiği çözümü uygulanabilir nitelikte görmüyorsa bunun gerekçesini kuruma bildirmek zorundadır.

Ayrıca kurum tavsiye kararlarına uymayan idareleri kamuoyuyla paylaşabilir. Yıllık rapor görüşmelerinde TBMM Karma Komisyonu'nda konu gündeme getirilebilir. Belirlenen kamu kurumlarının Karma Komisyon'a çağrılarak karara neden uymadıklarını, kurumla neden işbirliği yapmadıklarını izah etmeleri beklenmektedir.

Kurumun bir diğer önemli yetkisi de yıllık rapor hazırlamaktır. Kuruluş kanununun 7. ve 22. maddeleri uyarınca kurum her takvim yılı sonunda, kabul ettiği başvurular, tespit ettiği aksaklıklar, ihlaller, verdiği tavsiye ve diğer kararlar, bu kararlara uyan ve uymayan idareler vb. hususlarda tespit, öneri ve değerlendirmelerini muhtevi bir rapor hazırlayarak şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleri doğrultusunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunmaktadır. Söz konusu rapor, Genel Kurul'da görüşülmesinin ardından *Resmi Gazete*'de yayımlanmak suretiyle kamuoyuyla paylaşılmaktadır. Ayrıca tüm yıllık raporlar KDK web sitesinde (www.ombudsman.gov.tr) yayınlanmaktadır. Bu da kamuoyu baskısı oluşturması açısından önemlidir.

Kurum bir de özel rapor hazırlama yetkisine sahiptir. Kuruluş kanununun 7. ve 22. maddeleri uyarınca kurum, yıllık raporu beklemezsizin gerek gördüğü konularda özel rapor hazırlamaktadır. Kurum tarafından hazırlanan özel raporlar (Soma maden raporu, adalet sistemine ilişkin rapor, Türkiye'deki Suriyeliler, mülteci raporu) ve çalıştay raporları (kadına ve çocuğa yönelik şiddet, sporda hak ihlalleri ve denetim) mevcuttur. Bu sayede kurum, İdare'nin işleyişine dair bütüncül ve sektörel nitelikte müdahalelerde bulunma ve sorunların çözümüne katkı sunma imkânına sahip olmaktadır.

Bunun yanı sıra kuruluş kanununun 23. maddesine istinaden, gerekli görülen hallerde kurum açıklama yapma yetkisini haizdir. Kurumun faaliyetleri hakkında açıklama yapmak, başdenetçi veya görevlendireceği denetçinin yetki alanındadır.

Kurum uygulama yönetmeliğinin 40. maddesi hükmünce uluslararası işbirliği geliştirmeye de yetkilidir.

İnsan Hakları

Kurum, parlamentoya ve diğer ilgili bütün organlara, bunların talebi üzerine veya kendi inisiyatifiyle (başvuru üzerine), insan haklarının ge-

liştirilmesi ve korunmasına ilişkin konularda görüş bildirebilir, tavsiyelerde bulunabilir, öneriler ve raporlar sunabilir, bunları kamuya açıklamaya karar verebilir.

Kendisine yapılan başvuru üzerine yürürlükteki yasaları, mevzuatı inceler ve metinlerin insan haklarının temel ilkeleriyle uyumlu hale getirilmesi için uygun gördüğü tavsiyeleri yapar; gerek gördüğü takdirde, yeni yasaların kabul edilmesini, yürürlükteki yasaların uyumlu hale getirilmesini ve idari önlemlerin alınmasını veya değiştirilmesini tavsiye eder. İnsan haklarının ulusal düzeydeki genel durumu ve daha özel sorunlar üzerine özel raporlar hazırlayabilir; ülkede olup biten insan hakları ihlalleri vakalarına devletin dikkatini çeker, bu ihlallerin son bulması için her türlü girişimi önerebilir.

Ulusal düzeyde yürürlükte olan yasa, mevzuat ve uygulamaların, insan haklarına ilişkin uluslararası belgeler ve mekanizmalarla uyumlu hale getirilmesi ve hayata geçirilmesini teşvik eder.

Birleşmiş Milletler teşkilatı ve bütün alt kuruluşlarıyla, bölgesel kuruluşlarla ve diğer ülkelerin insan haklarını geliştirme ve koruma konusunda yetkili ulusal kuruluşlarıyla işbirliği yapabilir. (Örn. Avrupa Ombudsmanlar Birliği, Akdeniz Ombudsmanlar Birliği, Çocuk Ombudsmanları Birliği üyeliği vardır. UNICEF ile ortak projeler geliştirilmekte, kurumsal kapasitenin artırılmasına yönelik *twinning* projeleri yürütülmektedir.)

İnsan hakları eğitimi-öğretimi ve araştırma programlarının geliştirilmesi için ilgili kuruluşlarla işbirliği yapmakta ve bu programların okul, üniversite ve meslek çevrelerinde uygulanmasına katkıda bulunmaktadır. (Millî Eğitim Bakanlığı 6. sınıf sosyal bilgiler kitabına bölüm eklenmiş ve çocuklardan bu kapsamda yedi yüze yakın başvuru alınmıştır. Üniversitelerde ombudsman kulüpleri kurulmaya başlanmıştır.)

İnsan haklarının geliştirilmesi için bilgilendirme ve eğitim yoluyla kamuoyunu duyarlı hale getirmek için kitle iletişim araçlarına başvurabilir.

Kurum somut bir olayda başvuru üzerine harekete geçebilmektedir. Kuruma menfaati ihlal edilen gerçek ve tüzel kişiler başvurabilmektedir. Ancak insan hakları, temel hak ve özgürlükler, kadın hakları, çocuk hakları ve kamuyu ilgilendiren genel konulara yönelik konularda menfaat ihlali aranmaz.

Engelli Bireyler İçin İnsan Hakları ve Eşitlik

Hicran Atanır

Giriş

Engelli bireylerin hak ve özgürlükleri, toplumsal yargıların ve ön kabul-lerin dönüşümüne bağlı olarak üzerinde konuşma, gelişme ve hukuki güvence altına alınma alanı bulmuştur. Ne yazık ki bu dönüşümün zih-niyetlerde gerçekleştirdiği uzun soluklu yolculuk sürerken nice engelli birey yaşamı toplumdan dışlanarak ve türlü zorluklarla mücadele ederek deneyimlemiş ve bu dünyadan ayrılp gitmiştir. Zorlu yaşam mü-cadelesini sürdüren ve öz belirlenim savaşı veren engelli bireyler için önemli hukuki kazanımlardan söz edebildiğimiz bir çağda yaşıyoruz, ancak kuşkusuz varmamız gereken noktadan oldukça uzağız. Bu uzak-lığı bazı resmi istatistiklerle genel olarak ortaya koymak mümkündür.

Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de engellilerin genel görünümüne ilişkin veri derleme kriterleri farklılık göstermektedir. Türkiye İstatistik Kurumu tarafından 2011 yılında gerçekleştirilen “Türkiye Nüfus ve Konut Araştırması” içinde, Washington Grubu kriterleri dikkate alınarak oluşturulan engellilik modülüne yer verilmiştir. Araştırmaya göre, 2011 yılının nüfus projeksiyonu dikkate alındığında, süreğen hastalıklar hariç olmak üzere nüfusun %6,9’u en az bir engeli olduğunu ifade ederken, %3,3’ü yürümede veya merdiven çıkmada/inmede, %1,4’ü görmede,

%1,1'i duymada, %0,7'si konuşmada, %2'si yaşlılarına göre öğrenmede/basit dört işlem yapmada/hatırlamada/dikkatini toplamada, %4,1'i taşı-mada/tutmada zorluk yaşadığını ifade etmiştir. Bu oran cinsiyet bazında erkekler için %59 iken kadınlar için %7,9'dur. Yaş grupları açısından bakıldığında ise 10-14 yaş grubunda %2,1 iken 60-64 yaş grubunda %16,5'e, 75 ve daha yukarı yaşta ise %46,5'e yükselmektedir. En az bir engele sahip olma oranının kadınlarda ve erkeklerde yaşa bağlı olarak arttığı görülmektedir.

En az bir engeli olan nüfusun eğitim durumuna bakıldığında ise eğitim düzeylerinin genel nüfusun eğitim düzeyine göre daha düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Genel nüfus için okuma yazma bilme oranı %95,5 iken en az bir engeli olan nüfusun okuma yazma bilme oranı toplamda %76,7 olarak bulunmuştur. Bu oran erkeklerde %89,1 iken kadınlarda %67,6'ya gerilemiştir. Eğitim düzeyi yükseldikçe, en az bir engeli olan bireylerin eğitim düzeyinin nüfusun genelinin eğitim düzeyine göre azaldığı görülmüştür. Ayrıca cinsiyet bazında değerlendirildiğinde engelli kadınların oranı her eğitim kategorisinde engelli erkeklere göre daha düşüktür. Temel işgücü göstergeleri açısından bakıldığında en az bir engeli olan kişilerin işgücüne katılım oranı genel nüfusta %47,5 iken engellilerde %22,1'dir.

Engelli bireylerin cinsiyetine, yaşına, engel türüne ve diğer pek çok değişkene göre deneyimlediği eşitsizliklere ilişkin bu veriler bize en temelde, fırsat eşitliğinin sağlanmasında kat etmemiz gereken yola dair önemli bulgular sunmaktadır. Bu yolu kat etme sorumluluğumuz ise gerek uluslararası gerekse ulusal düzeyde yürürlükte bulunan pek çok düzenlemeden kaynaklanmaktadır. Şimdi bu düzenlemelere çok genel olarak bakalım.

Engelli Bireyler İçin İnsan Hakları

Engelli bireylerin insan hak ve özgürlüklerinden tam ve eşit şekilde yararlanmasını öngören Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (EHİS), Türkiye Cumhuriyeti tarafından 30 Mart 2007 tarihinde imzalanmıştır. Sözleşme 3 Aralık 2008 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından kabul edilen 5825 sayılı kanun ile onaylanmış ve onay süreci 27 Mayıs 2009 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile tamamlanmıştır. Ana-

yasamızın 90. maddesi gereğince, usulüne uygun olarak onaylanmış bir uluslararası antlaşma olarak EHİS, diğer insan hakları sözleşmeleri gibi, hukuki normlar hiyerarşisi içinde Anayasa metniyle aynı düzeydedir. Bu çerçevede, Türkiye’de yapılan tüm yasal ve idari düzenlemelere dayanak teşkil ettiği gibi, bağımsız Türk mahkemeleri için doğrudan atıf yapılan bir norm oluşturmaktadır.

EHİS, kapsamı ve iç hukuktaki konumu itibariyle, Türkiye’de engelli haklarının korunması, teşvik edilmesi ve geliştirilmesi ve özellikle engellilere tanınan hakların uluslararası standartlarda normatif bir çerçeveye kavuşturulması açısından önemli fırsatlar sunmaktadır. Uygulamaların izlenmesi ve geliştirilmesi amacıyla EHİS’in 35. maddesi gereği Engelli Hakları Komitesi’ne sunulan raporlarla engelli bireylerin insan haklarının korunması ve geliştirilmesi konusunda alınan tedbirler ve kaydedilen gelişmeler ortaya koyulmaya devam edilmektedir.

Diğer taraftan 2005 yılında yürürlüğe giren 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun’da “engelli” EHİS’in içerik ve ruhuna uygun olarak “doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duyuşsal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılamada güçlükleri olan ve korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişi” olarak tanımlanmış ve bu konuda alınması gereken tedbirlere yer verilmiştir. Makul düzenleme bu çerçevede özellikle istihdam, eğitim gibi hakların engelliler tarafından kullanılabilmesi için eğitim ortamı ve materyalleri ile işyerlerinin engellilere göre düzenlenmesi ve gerekli araç gereçlerin temini çerçevesinde düzenlenmiştir.

Türkiye’de engelliler, haklarının ihlal edildiğini düşünmeleri durumunda yargı yolunu kullanabilmekte, bunun yanında ihlallerin değerlendirilmesi ve çözümü için de çeşitli mercilere başvuru yapabilmektedir. Takip eden bölümde, etkili bir iç hukuk yolu olarak Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu’ndan geniş ölçüde bahsedilecek olmakla birlikte bazı temel düzenlemelere burada yer vermek mümkündür. Anayasa’nın “Dilekçe, Bilgi Edinme ve Kamu Denetçisine Başvurma Hakkı” başlıklı 74. maddesi kapsamında vatandaşlar, kendileri veya kamuyla ilgili dilek ve şikâyetleri hakkında, yetkili makamlar ve TBMM’ye yazıyla başvurma

hakkına sahiptir. 1 Kasım 1984 tarihli ve 3071 sayılı Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun ile başvuru sahiplerine, yetkili makamlara yaptıkları başvuruların sonucu hakkında, gerekçeli olarak, en geç otuz gün içinde bilgi verilmesi hüküm altına alınmıştır. Kişilerin İdare'nin işleyişiyle ilgili şikâyetleri için kamu denetçisine başvurma hakları ise 14 Haziran 2012 tarihli ve 6328 sayılı kanunla TBMM Başkanlığı'na bağlı olarak kurulan Kamu Denetçiliği Kurumu ile varlık bulmuştur. Kurum, İdare'nin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve öneride bulunmakla görevlidir.

Diğer yandan hak arama hürriyeti, engelli bireyleri de içerecek şekilde tüm vatandaşlar için tanınmış anayasal bir haktır. Herkes, meşru vasıta yollarından faydalanmak suretiyle, yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak, iddia ve savunma ile adil yargılanma hakkına sahiptir. Anayasanın 36. maddesi uyarınca hiçbir mahkeme, görev ve yetkisi içindeki davaya bakmaktan kaçınamayacağı gibi temel hak ve hürriyetlerin korunmasıyla ilgili olarak, Anayasa ile tanınmış hak ve hürriyetleri ihlal edilen herkes, yetkili makama geciktirilmeden başvurma imkânının sağlanmasını isteme hakkına sahiptir.

Bireysel başvuru, herkesin Anayasa'da güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve buna ek Türkiye'nin taraf olduğu protokoller kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından ihlal edildiği iddiasıyla başvurabileceği bir hak arama yoludur. Bilindiği gibi Türkiye, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne 1954 yılında taraf olmuş, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkını 1987'de, zorunlu yargılama yetkisini ise 1990 yılında kabul etmiştir. 2004 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle Türkiye'nin taraf olduğu temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası sözleşmelere, kanunların üzerinde bir değer atfedilmiştir. Temel haklarla ilgili "evrensel ölçütlere" atıf yapan değişikliklerin son halkasını ise, 2010 yılında yapılan Anayasa değişikliğiyle Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru yolunun açılması oluşturmuştur. Bireysel başvurunun uygulamaya geçirilmesiyle, kamu gücünü kullanan kişi ve kurumların sebep olduğu hak ihlallerine karşı 23 Eylül 2012 tarihinden itibaren anayasal yargı denetimi başlatılmıştır.

Engelli Bireyler İçin Eşitlik

Türkiye’de, başta Anayasa olmak üzere ilgili yasalar çerçevesinde düzenlenmiş olan ayrımcılık yasağı ve eşitlik ilkesi, engellilere yönelik eşitlik politikalarının da temelini oluşturmaktadır. Herkesin dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşit olduğu Anayasa’da güvence altına alınmış olsa da engelli olmayanlarla aynı düzenlemelerin uygulanması fiili eşitsizliğe neden olabilmekte ve engelli bireyleri bu haktan yararlanmada dezavantajlı konuma düşürmektedir. Bu anlamda Anayasa’da 2010 yılında yapılan değişiklik çerçevesinde fiili eşitliği sağlamaya yönelik alınacak ilave tedbirlerin eşitlik ilkesine aykırılık oluşturmayacağı hükme bağlanmıştır.

Engelliler Hakkında Kanun’un 4. maddesinde ise devletin, insan onur ve haysiyetinin dokunulmazlığı temelinde, engelli kişilerin ve engelliliğin her tür istismarına karşı sosyal politikalar geliştirmekle yükümlü olduğu vurgulanmış ve engellilere yönelik ayrımcılık yapılamayacağı ve ayrımcılıkla mücadelenin engellilere yönelik politikaların odak noktası olduğu ifade edilmiştir.

“Engelliliğe dayalı ayrımcılık” ise 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’nda yasaklanan ve cezai yaptırım öngörülen bir suçtur. Kanunun 122. maddesine 2005 yılında yapılan değişiklikle “engellilik” ifadesi eklenerek, madde kapsamında sayılan durumlarda engelliliğe dayalı ayrımcılık suç sayılmıştır. Bu bağlamda bir kişiye engelinden dolayı kanunda ayrımcılık sayılan eylemlerden birini gerçekleştirenler hakkında, altı ay ile bir yıl arasında hapis veya para cezası öngörülmüştür. Kanun kapsamında ilk kez engelliliğe dayalı ayrımcılığa dayanan ceza kararı 2009 yılında Bakırköy Ağır Ceza Mahkemesi tarafından alınmıştır.

Kuşkusuz, engelli bir bireyin öz belirlenim hakkını kullanabilmesi için eğitim ve istihdam gibi yaşamı daha yaşanır kılabilen hizmet alanlarına erişimi son derece belirleyicidir. Bu anlamda 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu’nda, eğitim kurumlarının hiçbir ayırım gözetmeksizin herkese açık olduğu ve kadın-erkek herkese fırsat ve imkân eşitliğinin sağlandığı, altı çizilen hususlardır. Eğitim hakkının kullanılmasında özel eğitime ve korunmaya muhtaç çocukları yetiştirmek üzere özel tedbirler bu bağlamda anılan kanunda hüküm altına alınmıştır. Yine 4857

sayılı İş Kanunu ile iş ilişkisinde dil, ırk, cinsiyet, siyasal düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ve benzeri sebeplere dayalı ayırım yapılması yasaklanmaktadır. Bu kanunlara paralel olarak Engelliler Hakkında Kanun'da da eğitim ve istihdama ilişkin hükümlerinde de ayrımcılık yasağının altı çizilmektedir.

Bu düzenlemelerin yanı sıra EHİS'in onaylanmış olması ve Anayasa'nın 90. maddesi ayrımcılık mevzuatının geliştirilmesi açısından özellikle "engelliliğe dayalı ayrımcılık" ve "makul düzenleme" tanımlarının Türk mevzuatında doğrudan uygulanmasını sağlamak adına önemli bir çerçeve sunuyor olmakla birlikte, ayrımcılıkla mücadelede ve eşitliğin sağlanmasında temel kanunu 6701 Sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu oluşturmaktadır.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu

6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu ile, insan onurunu temel alarak insan haklarının korunması ve geliştirilmesi, kişilerin eşit muamele görme hakkının güvence altına alınması, hukuken tanınmış hak ve hürriyetlerden yararlanmada ayrımcılığın önlenmesi ile bu ilkeler doğrultusunda faaliyet göstermek, işkence ve kötü muameleyle etkin mücadele etmek ve bu konuda ulusal önleme mekanizması görevini yerine getirmek üzere önemli bir kurumsal adım atılmıştır. Kanunla ortaya koyulan yarı yargısal işlev, ayrımcılıkla mücadele ve eşitlik alanında gelişime açık önemli bir vizyon belirlemiştir.

Bu vizyon içerisinde, ulusal ve uluslararası düzenlemelere uygun bir yaklaşımla engelli, "fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşsal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit şartlarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre şartlarından etkilenen birey" şeklinde tanımlanmıştır. Makul düzenleme ise "engellilerin hak ve özgürlüklerini tam ve diğer bireylerle eşit şekilde kullanmasını veya bunlardan yararlanmasını sağlamak üzere belirli bir durumda ihtiyaç duyulan, mali imkânlar nispetinde, ölçülü, gerekli ve uygun değişiklikler ve tedbirler" olarak açıklanmıştır.

Genel olarak ele alacak olursak, kanunun "Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasağı" başlığını taşıyan 3. maddesi şu ilkeleri içerir:

“Herkes, hukuken tanınmış hak ve hürriyetlerden yararlanmada eşittir. Bu kanun kapsamında cinsiyet, ırk, renk, dil, din, inanç, mezhep, felsefi ve siyasi görüş, etnik köken, servet, doğum, medeni hâl, sağlık durumu, engellilik ve yaş temellerine dayalı ayrımcılık yasaktır. Ayrımcılık yasağının ihlali hâlinde, konuya ilişkin görev ve yetkisi bulunan kamu kurum ve kuruluşları ile kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ihlalin sona erdirilmesi, sonuçlarının giderilmesi, tekrarlanmasının önlenmesi, adli ve idari yoldan takibinin sağlanması amacıyla gerekli tedbirleri almakla yükümlüdür. Ayrımcılık yasağı bakımından sorumluluk altında olan gerçek ve özel hukuk tüzel kişileri, yetki alanları içerisinde bulunan konular bakımından ayrımcılığın tespiti, ortadan kaldırılması ve eşitliğin sağlanması için gerekli tedbirleri almakla yükümlüdür.”

Ayrımcılık yasağının kapsamı ise 5. maddede şu şekilde düzenlenmiştir: “Eğitim ve öğretim, yargı, kolluk, sağlık, ulaşım, iletişim, sosyal güvenlik, sosyal hizmetler, sosyal yardım, spor, konaklama, kültür, turizm ve benzeri hizmetleri sunan kamu kurum ve kuruluşları, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, gerçek kişiler ve özel hukuk tüzel kişileri, yürüttükleri faaliyetler bakımından bu hizmetlerden yararlanmakta olan veya yararlanmak üzere başvurmuş olan ya da bu hizmetler hakkında bilgi almak isteyen kişi aleyhine ayrımcılık yapamaz. Bu hüküm kamuya açık hizmetlerin sunulduğu alanlar ve binalara erişimi de kapsar. İlk fıkrada belirtilen hizmetlerin planlanması, sunulması ve denetlenmesinden sorumlu olan kişi ve kurumlar, farklı engelli grupların ihtiyaçlarını dikkate almakla ve makul düzenlemelerin yapılmasını sağlamakla yükümlüdür.”

Kanunla ayrımcılığın temelleri, türleri, kapsamı ve istisnaları AB müktesebatı ve Avrupa Konseyi belgeleri göz önünde bulundurularak düzenlenmiştir. Kanun, çalışma hayatında ayrımcılıkla mücadeleye özel önem atfetmiş ve “İstihdam ve Serbest Meslek” başlıklı maddeyle bu alana ilişkin önemli düzenlemeler getirmiştir.

Kanunla kuruma ayrıca, ayrımcılık yasağı ihlallerini resen veya başvuru üzerine inceleme, araştırma, karara bağlama ve sonuçlarını takip

etme görev ve yetkisi verilmiştir. Ayrımcılık yasağıyla ilgili başvurular sonucunda ihlal tespit edilirse sorumlular hakkında 1000 Türk lirasından 15.000 Türk lirasına kadar idari para cezası uygulanması imkânı getirilmiştir. Bunlara ek olarak ispat yükünün paylaşılması usulü de kanun kapsamında benimsenmiştir.

Engelli bireyleri de kapsayan diğer hükümler, insan haklarının korunması ve geliştirilmesinin yanı sıra işkence ve kötü muameleyle mücadeleyi de kapsayacak şekilde ayrıntılı olarak düzenlenmiş olup, kurumun ve İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu'nun görevleri başlıkları altında sıralanmıştır. Kuşkusuz, kurumun ortaya koyacağı çalışmalar, insan hakları ve eşitlik alanında kanunun ilgili maddeleriyle belirlenen amaçlara ulaşabilmek için alınan en önemli mesafeler olacaktır. Bu mesafelerin hızla alınması herkes için olduğu kadar engelli bireyler açısından da son derece önemlidir.

Sonuç

Engelli bireylerin toplumsal yaşamın pek çok alanında doğrudan, dolaylı veya dolayısıyla, üstü kapalı ya da açık olarak karşı karşıya kalabildiği ayrımcılık, ne yazık ki çağımızda da varlığını sürdüren bir olgudur. Öyle ki ayrımcılık, bunca hukuki düzenlemeye rağmen eşitlik olgusundan daha güçlü bir gerçeklik olarak engelli bireylerin karşısına çıkabilmektedir. Her gerçeğin bir nedeni vardır kuşkusuz. Bu gerçeğin en önemli nedenlerinden birinin de, zihinlerindeki engelleri aşamayan “engelsiz” insanlar olduğu söylenebilir. Ayrımcılığın muğlak ancak toplumsal ruh haline kazılı doğası “makul kalıpların” arkasına saklanmış önyargıları gölgeleyerek varlığını bir şekilde sürdürürken, ayrımcılıkla mücadelede istatistiklerle ortaya koyulamayan ve açıkça işaret edilemeyen olguları ortaya koyabilmek büyük önem taşımaktadır. Bu anlamda özellikle 6701 sayılı kanun etkili bir iç hukuk yolu olarak önemli bir adımı oluşturmaktadır. Bu adımı daha ileriye taşıyabilmek, kuşkusuz İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu'nun gerek bireysel başvurular gerekse resen incelemeler çerçevesinde aldığı ve alacağı kararlarla sağlanacaktır. Kurulun bugüne dek inanç, medeni hal ve inanç temellerinde vermiş olduğu ihlal kararları ve uyguladığı idari para cezaları ayrımcılıkla mücadelede atılan somut adımlar olarak öne çıkmaktadır.

Malta'nın Engellilik Konusundaki Yaklaşımı

Rhoda Garland

Giriş

AB'nin en küçük ülkesi olan Malta, Sicilya'nın güneyinde yer alan bir Akdeniz ülkesidir. Malta adaları, Malta, Gozo ve Comino adlı insanların yaşadığı üç ada ile insansız adalar olan Cominotto ve kuş cenneti Filfla'dan oluşmaktadır. Nüfusu 475.000 olan Malta'da yaklaşık 30.000 engelli birey yaşamaktadır.

Engelli Hakları Komisyonu

Malta'da engelli haklarının korunmasından sorumlu kuruluş, başkanı ve yönetici direktörü engelli bireylerden oluşan Engelli Hakları Komisyonu'dur (EHK). Komisyonda yarısından fazlası fiziksel, işitsel, görsel, zihinsel ve psikososyal engeller gibi farklı engelleri olan toplam 36 kişi çalışmaktadır. Ülkede engellilik sektörünü düzenlemekle sorumlu olan Komisyon ayrıca, Malta'nın 2012 yılında onayladığı Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi ve İhtiyari Protokolü'nün uygulanışının izlenmesinden sorumlu olan bağımsız mekanizmadır. Bunun yanı sıra Komisyon, engelli haklarının korunmasını temin etmek için ilgili mevzuatın tasarlanması sürecine destek vermektedir. Komisyonun çalışmasını izlemekle sorumlu olan bir konsey bulunmaktadır. Konsey üyeleri arasında, engelli bireylerin örgütlerinin engelli bireylerden oluşan temsilcileri, kendi adlarına konuşamayan engelli

bireylerin ebeveynleri, akademisyenler, dinadamları ve iki siyasi partinin kendileri de engelli olan temsilcileri yer almaktadır.

Çalışma Şeklimiz

Komisyonun amacı, engelli bireylerin görüşlerine kulak vererek, seslerinin hükümet tarafından duyulmasını sağlamaktır. Bu amaç doğrultusunda Malta'da STÖ'ler ve engelli bireylerin örgütleriyle düzenli toplantılar yapılmaktadır. EHK, zihinsel engelli olan bireylerin de seslerinin duyulması için bir İstişari Konsey kurmuştur. İstişari Konsey toplantı konularını kendisi belirler. EHK bu toplantılara ev sahipliği yapar ve talep edildiğinde İstişari Konsey ile görüşmesi için konuşmacı ve siyasetçileri toplantıya davet eder. Mevzuatı kolay okunabilir formatta hazırlayarak, yorum yapması için Konsey'e sunar.

Hükümet, devlet kuruluşları ve bakanlıklarla düzenli olarak görüşen komisyon, engellilik alanında önemli konuları tartışarak tavsiyede bulunur ve engelli bireylerin politikalar ile taslak mevzuat hakkındaki görüşlerini iletir.

Komisyonun Çalışması

Komisyon, kayıt için başvuran kişilere AB engellilik kartı çıkarır; ayrıca park için ayrılmış özel alanlarda engelli bireylerin park edebilmesi için mavi park kartları tedarik eder. Bunun yanı sıra komisyon, erişilebilirlik, eğitim, istihdam, mal ve hizmetler, barınma, sigorta ve sağlık alanlarında engellilere ayrımcılık uygulanmaması için çıkarılan 2000 tarihli Eşit Fırsatlar (Engelli Bireyler) Kanunu'na uyulmasını temin etmele sorumludur.

Erişilebilirlik

Şikâyetler en çok erişilebilirlik konusunda alınmaktadır. EHK, bina ve kamu alanlarının erişilebilirliğini değerlendiren ve engelli bireyler için erişilebilirliğin sağlanması konusunda değişiklikler öneren teknik tasarımcılardan oluşan bir ekibe sahiptir. Bu ekip ayrıca yeni tüm planlama uygulamalarını değerlendirir ve engelli bireyler için erişilebilirlik durumunu onaylar. Binalar EHK onayı olmadan kullanıma açılmaz. EHK, onaylanmış şartnameler uyarınca inşa edilmemiş olan yeni binalara elektrik ve su bağlanmasını da engelleyebilir.

Engelliliğe dayalı ayrımcılık yapıldığı tespit edilen vakalarda tatmin edici bir sonuç alınabilmesi için, EHK hem şikâyet sahibi hem de diğer tarafla birlikte çalışır. Çözüm bulunamayan vakalarda EHK, engelli bireyin haklarının temini için mahkemeye gitme yetkisine sahiptir.

Malta'nın engellilik alanındaki mevzuatında makullük ilkesi de yer almaktadır. Geçim sıkıntısı ve altyapı sorunları gibi sebeplerden dolayı erişilebilirliğin zor sağlandığı durumlarda devreye girmek üzere Makullüğün Test Edilmesi Kurulu oluşturulmuştur.

Engelli Bireylerin İstihdamı

Yirmi kişiden fazla personel istihdam eden işyerlerinde çalışanların %2'sinin engelli kişiler olmasını şart koşan 1969 tarihli bir kanuna rağmen, engelli bireylerin istihdamı yaklaşık %5 oranında kalarak her zaman çok düşük olmuştur. Ne var ki bu kanun genel olarak dikkate alınmamış ve 2015 yılında kanuna uymayan şirketlere istihdam edilmeyen her engelli personel başına 2400 avro katkı ödemesi yapma zorunluluğu getirilene dek uygulanmamıştır. Bu zorunluluğun getirilmesinden sonra istihdam edilen engelli kişilerin yüzdesi %35'e yükselmiştir. %50'nin üzerindeki AB ortalaması yakalanmamış bile olsa bu artış bir ilerleme kaydedildiğini göstermektedir.

20 ile 50 kişi arasında personeli bulunan bir şirketin işgücününün %2'si tam zamanlı bir pozisyona denk gelmediği için, engelli bir bireyi yarı zamanlı bir pozisyonda istihdam etmesi gerekmektedir. Kanuna uymayan işyerlerinden toplanan katkılar, engelli bireylerin iş bulmasına yardımcı olmak üzere kurulan Lino Spiteri Vakfı'na (Malta Meclisi'nin ilk engelli üyesinin adı vakfa verilmiştir) verilmektedir. Lino Spiteri Vakfı, iş arayanların becerilerini keşfeden ve iş piyasasına girmeleri için eğitim almaları gereken alanları belirleyen ulusal istihdam kurumu Jobsplus aracılığıyla yönlendirilen ya da doğrudan başvuran engelli kişileri değerlendirmektedir. Engelli bireylere yönelik eğitim kursları arasında, ofis işleri ve veri girişi eğitimleri ile paranın işleyişini anlamak, zaman yönetimi ve toplu taşıma araçlarını kullanmak gibi yaşam becerilerini konu alan daha temel eğitimler yer almaktadır. Vakıf ayrıca, belli bir pozisyona özellikle engelli bir kişinin alınmasını isteyen işyerleri ile başvuru yapmak isteyen engelli bireyler arasında mülakatlar da düzenlemektedir.

Hükümet ayrıca engelli bireylerin istihdam edilmesi için bazı teşvikler sunmaktadır. Engelli birey istihdam eden işverenler, engelli personelin sosyal güvenlik sigortasını ödemekten muaf tutulur ve ayrıca engelli personel başına azami 4500 avro olmak üzere, engelli personelin temel ücretinin %25'ine denk gelen tutarda mali teşvik talep etmeye hak kazanır. İstihdama Erişim Planı'ndan yararlanan işverenler, söz konusu mali teşviki talep edemez. Engelli personeli için işyeri ortamını makul düzenlemeyle uygun hale getirmesi gereken şirketler, gerekli düzenlemelerin yapıldığına dair kanıt göstererek, ilk istihdam yılı sonrasında vergi sisteminde 24.000 avroya kadar geri ödeme talebinde bulunabilir. Engelliliğe dayalı ayrımcılığa maruz kaldığını düşünen engelli bireyler, EHK'ye başvurarak soruşturma yapmasını ve arabuluculuk ya da mahkeme aracılığıyla bir çözüm bulmaya çalışmasını talep edebilir.

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi

Malta, Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi'ni (BMEHS) ve İhtiyari Protokol'ünü 2012 yılında onaylamıştır. Komisyon, BM Engelli Hakları Sözleşmesi'nin uygulanmasını izlemekle görevli bağımsız mekanizmadır. Engelli Hakları Komisyonu'na bağlı bir ekip, Çocuk Hakları Komisyonu, sağlık ve güvenlik yöneticisi, bankalar ve sigorta şirketleri gibi BMEHS'nin uygulanışıyla yakından ilgilenen taraflarla toplantılar düzenleyerek, BMEHS maddelerinin getirdiği gereksinimler ve engelli bireylerin haklarının korunması ve desteklenmesi için yapılabilecek çalışmalar hakkında görüşür. Bu ekip aynı zamanda, engellilikle ilgili konularda personelini daha iyi eğitmek isteyen özel şirketler, bakanlıklar ve kurumlara Engellilik ve Eşitlik Eğitimi vermektedir. Ekip ayrıca, bağımsız yaşam, adalete erişim ve aile içi şiddet gibi BMEHS'de ele alınan belli bazı konularda konferanslar düzenlemektedir.

Deneyimlerimiz

Engelli Hakları Komisyonu, engelli bireyler, bakan, bakanlığımız içindeki parlamenter sekreter ve diğer bakanlıklarla yapılan yakın çalışmalar sayesinde, Malta'da yaşayan engelli bireylerin haklarının geliştirilerek topluma tam katılımlarının sağlanması amacıyla hükümet içinde ve Malta toplumunda engellilik alanında bilincin artırılmasının mümkün olduğunu görmüştür.

ADALETE ERİŞİM İÇİN DESTEK MEKANİZMALARI

*Ali Taşci, Mehmet BaŐcılar,
Tuba Nur OĞuz, Beste Menekşe
Elif Çelik
Aslı Şimşek, Damla Songür Hacıgüzeller*

Adli Süreçlerde Engellilerin Adalete Erişimi ve Adli Sosyal Hizmetin Rolü*

Ali Taşçı, Mehmet Başçılar, Tuba Nur Oğuz, Beste Menekşe

Temel insan hak ve özgürlükleri çeşitli organlarca ihlal edilebilmektedir. Hakları ihlal edilen, ötekileştirilen veya toplumdan dışlanan söz konusu gruplar dezavantajlı gruplar olarak ifade edilmektedir. Dezavantajlı konumda bulunan gruplar arasında engelliler de yer almaktadır. Engelli bireyler, dünyanın her yerinde içinde yaşadıkları toplumla bütünleşmede çeşitli güçlüklerle karşılaşabilmektedir. Toplumsal yaşama katılımının önündeki söz konusu engeller, bu kişilerin ayrımcılık, hak ihlali ve yoksulluğa maruz kalma risklerini de beraberinde getirmektedir. Engellilerin adalete erişimi ve adli süreçlerde görülen engelli bireylere yönelik önyargılar, olumsuz tutumlar ve adliye binalarına yönelik fiziksel çevrenin engelli bireyler için erişilebilir olmaması bazı düzenlemelere ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Ne var ki bu konuda yeterli düzeyde çalışmalar yapıldığını söylemek güçtür. Söz konusu koşullar haklarını savunmada yetersiz kalan veya haklarından haberi olmayan gruplara yönelik mesleki müdahaleleri gerekli kılmaktadır. Bu meslek grubu içerisinde yer alan sosyal hizmet uzmanları, evrensel olarak tüm bireylerin toplumdaki kaynaklara ulaşması, engellerin ortadan kaldırılması, engelli haklarının elde edilmesi ve korunması yönündeki mücadelede önemli

* Bu yazı Konferans'a bildiri olarak sunulmuştur.

roller üstlenebilmektedir. Bu bağlamda, engelli bireylere yönelik ayrımcılığa karşı uygulamalar ve yapılacak çalışmalar noktasında sosyal hizmetler uzmanlığına ve çokdisiplinli bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmada engelli bireylere yönelik ayrımcılık, güncel gelişmeler ışığında ele alınmıştır. Sosyal hizmet uygulamaları, hem makro düzeyde engellilere yönelik dışlanma ve ayrımcılığı önlemeyi, hem de bireylerin hak savunuculuğunu içeren çokboyutlu uygulamalardan oluşmaktadır. Çalışmamız, adalete erişim konusunda eşit olmayan uygulamalara ve bu alanda yaşanan güçlükler yer vermektedir. Engelli bireyin adalete erişim konusunda engelli bireylere hizmet verecek personel eksikliği, haklarını savunma konusunda sağlanan imkânlar, adalet ve hak arama özgürlüğü, ruh sağlığı hizmetlerinin ve yasal düzenlemelerin yetersizliği, yasal düzenlemelerin etkin şekilde uygulanmaması, fiziki çevrede gerekli düzenlemelerin yapılmaması, toplumun olumsuz bakış açısı ve eğitime erişimde yaşanan güçlükler sosyal hizmet disiplininin rolleri ışığında irdelenmiştir.

Giriş

Toplum birbirinden farklı özellikleri ve gereksinimleri olan bireylerden oluşmaktadır. Eşitlik, “toplumdaki tüm bireylerin fark gözetilmeksizin sosyal, siyasal ve hukuksal haklar yönünden ayrıma uğramaması durumu” olarak tanımlanmaktadır (Acuner, 2008). Eşitlik kavramını TDK (2018) ise “bedensel, ruhsal başkalıkları ne olursa olsun, insanlar arasında toplumsal ve siyasi haklar yönünden ayrım bulunmaması durumu” olarak belirtmektedir. Hak, özgürlük, adalet gibi birçok kavramı bünyesinde barındıran eşitlik kavramı, ilk insandan günümüze kadar gittikçe önem kazanmış ve farklı disiplinlerce çeşitli açılardan ele alınmıştır (Heywood, 2012). Bireyler eşit yaşam koşullarına sahip olmadığı gibi eşit haklara da sahip olamamaktadır. Bireylerin yaşam koşullarını etkileyen, bireysel farklılıklardan dolayı ayrımcılığa maruz kalan ve temel hak ve özgürlükleri kısıtlayan her türlü durum insan haklarının ihlali kapsamına girmektedir (Özdemir, 2007). Toplumsal olarak üzerinde söz birliği bulunduğu varsayılan ayrımcılık kavramının, insanlar arasındaki eşitlik fikri ve ilkesi anlayışından ortaya çıktığı düşünülmektedir.

Bu anlayış, her insanın doğuştan eşit olduğunu ve ayrımcılığın eşitlik prensibine uymadığını vurgulamaktadır (Gül ve Karan, 2011). Kavramsal olarak ayrımcılık, önyargulardan kaynaklanan bir dışlama ve baskı sonucunda ortaya çıkmaktadır. Ayrımcılığın önlenmesi ve insan hakları açısından öneminin fark edilmesi açısından ayrımcılık kavramının kapsamı ve türleri konusunda fikir birliği sağlanması ve kavrama yönelik farkındalığın ölçüsü son derece önemlidir (Göregenli, 2012).

Sosyal devlet ilkesini benimsenmiş veya sosyal devlet olma iddiası bulunan devletler açısından adalete erişim noktasında sağlanan imkânlar, hak temelli bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır. “Sosyal devlet”, “refah devleti” ya da “sosyal refah devleti” tanımları aynı kavram ve olguyu ifade etmektedir. Uluslararası alanyazında, “sosyal devlet (*social state*)” yerine genel olarak “refah devleti (*welfare state*)” ya da “sosyal refah devleti (*social welfare state*)” tanımları kullanılmaktadır. Ancak sosyal devlet kavramına yönelik, üzerinde uzlaşılan bir tanımlama söz konusu değildir (Aktan, 2008). Sadece hukuksal açıdan sağlanan eşitliğin ötesinde adalete erişimde eşitliğin sağlanması noktasında çodisiplinli bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır. Bu işbirliği içinde yer alan meslek gruplarından biri de sosyal hizmetlerdir. Sosyal hizmet mesleği bireylerin toplumsal kaynaklara ulaşması için bireyler ve kaynaklar arasında bağlantı kurması ve doğrudan engellileri odağına alan çalışmalarıyla (Sheafor ve Horejsi, 2012) adalete erişimde önemli bir konumda yer almaktadır. Adalete erişim, her şeyden önce bir haktır. Toplumsal kaynakların ve erişim imkânlarının her birey için eşit olacak biçimde şekilde paylaşılmamasından dolayı adalete erişimde sorunlar yaşanabilmektedir. Bu sorunları ortadan kaldırmak için toplumsal kaynakların eşit dağıtılması ve bu eşitlik anlayışına yönelik farkındalığın korunması önem kazanmaktadır.

Engellilerin Adalet Hizmetlerine Erişimde Karşılaştığı Sorunlar

Engellilere yönelik farkındalık için engelli bireylerin adalete erişim hakkının güvence altına alınması son derece önemlidir. Bu nedenle adalete erişim kavramıyla neyi ifade ettiğimizi belirlemek önem taşımaktadır. Adalet Bakanlığı'nın 2010-2014 dönemi için hazırladığı stratejik planda adalete erişim, “toplumun tüm kesimlerinin gereksinim duydukları adalete kolay

yollarla ulaşabilmesi ve haklarını eşit şekilde arayabilmesi için devletin tüm imkânları sağlaması ve imkânların varlığını etkin bir şekilde tanıtması” olarak tanımlanmaktadır. Bu tanıma göre “mahkemelerdeki düzensizliklerin makul sürede çözülmesi, tarafların yaptığı yargılama giderlerinin kabul edilebilir düzeyde olması, basit anlaşmazlıkların yargı önüne getirilmeden çözülmesi, yargılama basamaklarının basitleştirilmesi, adli yardımın etkinleştirilmesi” gibi konular adalete erişim sürecinde değerlendirilmektedir (Kalem Berk, 2011). Adalete erişim hakkı sadece adliye binalarında sunulan hizmetler olarak değerlendirilmemekte, sosyoekonomik imkânların sağlanması da bu hizmetler kapsamında bulunmaktadır. Devletin sadece adliye binalarını inşa etmesi ve adliye personeli ataması engellilerin adalete erişim hakkının sağlanması için yeterli olmamakla beraber, mevcut adliye binalarında yeterli ölçüde engelli dostu düzenlemelerin yapıldığından söz edilememektedir (engelli yolu, kabartma yazı, sesli uyarı sistemleri vb.). Benzer şekilde adliyelerde işaret dili bilen tercüman istihdam edilmemektedir. Bundan dolayı engelli bireylerin dava süreçleri aksamakta ve adil yargılanma hakları ihlal edilmektedir. Barolarda adli yardıma ihtiyaç duyan engelliler için bir birim bulunmamaktadır (Ertürk vd., 2014). Yoksulluk engelli bireylerin yargı harçları ya da avukat ücreti gibi dava açmak için gerekli masrafları karşılayamamasıyla birlikte baroların engelli bireylerin haklarına yönelik duyarlı bir sistem oluşturmadığı görülmektedir. Engellilik sorunsalı Türkiye’de birçok kurum ve kuruluşun kapsamına girmektedir. Bu durum mevzuat yapısının dağınıklığına ve görev, yetki ve hizmet karmaşasına neden olmaktadır. Bu sebeple engelli bireylerin haklarına yönelik düzenlemeler mevzuatta yer almasına karşın uygulamada aksaklıklar görülmektedir (Özgökçeler, Alper, 2010). TOHAD’ın (2016) verilerine göre, engelli bireyler fiziksel ve cinsel şiddet, istismar ve kötü muameleye maruz kalmaktadır. Daha çok zihinsel engelli bireylerin maruz kaldığı cinsel şiddet, adli süreçlerde problem haline gelmektedir. Zihinsel engelli bireyler bu gibi durumlarda kendilerini koruyamadıkları, ifade edemedikleri ve haklarını savunamadıkları için adli süreçlerde davalar engelli bireylerin rızası olduğu varsayımı doğrultusunda sonuçlanabilmektedir. Bu sorunlar basın yayın organları aracılığıyla kamuoyuyla paylaşılsa da engellilerin adalete erişimde karşılaştığı sorunları aşmaya yönelik sosyal politikalara rastlanmamaktadır.

Engellilerin Adalete Erişiminde Sosyal Hizmetin Rolü

Barker (2003) adli sosyal hizmeti “Kanunlara, adli konulara ve bakım ve ceza ehliyeti gibi konuları içeren suçla ilgili durumlara, sosyal hizmet uygulamasının özel olarak odaklanmasıdır” şeklinde tanımlamaktadır. Wormer ve arkadaşları (2008) adli sosyal hizmeti, “mağdur ve suçlu gruplara yönelik ihtiyaç duyulan hizmetler ve bir suça karışmış kişi ve mağdurlara yönelik yürütülen politikalar, uygulamalar ve sosyal çalışmalar” olarak tarif etmektedir. Robbins ve arkadaşları (2014) ise adli sosyal hizmeti en dar anlamda, “sosyal hizmet uygulamaları ile hukuk sisteminin kesişimi” olarak tanımlamıştır. NOFSW’ye (2015) göre adli sosyal hizmet, kanun ve adli sistemlerle ilgilenen sosyal hizmet uygulamasıdır. Bu mesleğin uygulama alanı, ceza ehliyeti ya da sorumluluğu için değerlendirilen, tedavi edilen suçlulara yönelik hastanelerden psikiyatrik kliniklere kadar uzanmaktadır. Adli sosyal hizmet uygulamacısının işlevi, adli mekanizmayla ilgili çeşitli birimlere (mahkeme, savcılık, kanun uygulayıcılar, avukatlar vs.) yönelik danışma, eğitim ve rehabilitasyon hizmeti sağlamayı içermektedir.

Sosyal hizmet uzmanları mesleki müdahalede çeşitli roller üstlenmektedir. Adalete erişimde engelli bireylerin haklarına yönelik farkındalıklarını artırmayı amaçlayan eğitimci rolü, engelli bireyler ile sistemler arasında iletişimi sağlayan arabulucu rolü ve adalete erişimde yaşanan sorunların yetkili makamlara iletilmesi için savunuculuk rolü bulunmaktadır. Eğitimci rolüyle sosyal hizmet uzmanları, müracaatçılara “uyarlanabilir beceriler” kazandırmayı amaçlamaktadır. Engellilerin ihtiyaç duyduğu bilginin “açık bir şekilde aktarılabilir” ve “sistem tarafından anlaşılabilir” olması gerekmektedir (Zastrow ve Kirst-Ashman, 1990). Buna göre, eğitimci rolüyle sosyal hizmet uzmanı adalete erişimde engelli bireylerin haklarının farkında olmasını sağlamakta ve sorunların çözümünü kolaylaştırmayı hedeflemektedir. Örneğin, dava sürecinde ihtiyaç duyulması halinde işitme engelli bireyler için işaret dili tercümanı istihdamının mümkün olduğu bilgisiyle müracaatçının adalete erişim sürecinin hızlanması sağlanabilmektedir. Sosyal hizmet uzmanları, müracaatçıların adli kurumların çalışanlarıyla yaşayabilecekleri iletişim sorunlarını görmek ve bu sorunlara çözüm bulmak konusunda arabuluculuk rolünü üstlenmektedir (Uçan, 2015). Sosyal hizmet uzmanları arabuluculuk rolüyle adalet sistemi içinde müracaatçıların haklarına daha

kolay erişebilmelerine destek olma imkânına sahip olmaktadır (Mayer, 1995, s. 615). Engelli bireylerin adli süreçlerde kurumlar ve kurum çalışanlarıyla yaşadığı problemlerin ortak bir çözüme ulaşabilmesi için sosyal hizmet uzmanları taraflar arasında köprü görevi görmektedir.

Savunuculuk rolünün hukuk disiplininin alınmış bir kavram olduğu belirtilmektedir. Savunuculuk, “sosyal adaleti güvence altına almak ve elde tutmak amacıyla, bir ya da daha fazla kişi, grup ve topluluk üzerinde doğrudan eylem biçimini temsil etme eylemi” olarak tanımlanmaktadır (Haynes ve Mickelson, 1995). Zastrow’a (2004) göre savunuculuk konumu, sosyal hizmet uzmanına müracaatçılara bir ya da daha fazla politikada faydalı bir değişiklik sağlama yollarını oluşturma yetkisi vermektedir. Böylece, sosyal hizmet uzmanları adalete erişimde engelli bireylerin düşüncelerini özgürce ifade edebilmelerinde ve haklarının tarafsız bir şekilde savunulmasındaki engellerin önüne geçmekte, bireylerin hak ve adalet savunuculuğunu üstlenmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma sonucunda engellilerin adalete erişim noktasında sorunlar yaşadığı, engellilerin haklarının bilerek ya da bilmeyerek ihmal edildiği, engellilerin hakları ve adli sürecin işleyişi hakkında bilgi düzeylerinin yetersiz olduğu, adli sosyal hizmet uzmanlarının dosya yükü ve adli vakalara yönelik çalışmalarından dolayı engellilere yönelik çalışmalarda yetersiz kaldığı, engelli haklarına yönelik çalışmaların yeterli düzeyde olmadığı görülmektedir. Adalet alanında görev yapan tüm personelin engellilere yönelik uygulamalarda bilgi sahibi olması açısından sosyal hizmet disiplininin eğitimci rolü hayati önem taşımaktadır. Engel türüne göre bireylere sunulacak hizmetler çeşitlilik göstermektedir. Bu alanda görev alacak personel istihdamı son derece önemlidir. Engelli bireylerin hizmetlere ulaşması noktasında toplumsal ve kurumsal kaynakların tesisine gereksinim duyulmaktadır. Toplumsal olarak engelli bireylerin haklarına yönelik makro düzeyde farkındalık çalışmaları yürütülmelidir. Engellilere yönelik hizmetlerde ailelerde adli süreç hakkında bilgilendirilmelidir. Engelli çocuklara yönelik uygulamalarda sosyal hizmet uzmanları savunucu roller üstlenmeli ve adli süreçler takip edilmelidir. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile Adalet Bakanlığı arasında engellilerin adalete erişimine dönük protokoller yapılmalıdır.

Kaynakça

- Acuner, S., “Kadın ve Eşitlik”, Bia Haber Merkezi, bkz. <http://eski.bianet.org/2006/04/11/75646.htm> (09.05.2008).
- Aktan, Coşkun Can (2008), *Sosyal Refah Devleti*, İstanbul: Okutan.
- Ashman, Kirst Karen ve Charles Zastrow (1990), *Understanding Human Behavior and the Social Environment*, Chicago, Nelson Hall Publishers.
- Barker, R.L. (1999), *The Social Work Dictionary*, 4. basım, Washington DC: NASW Press.
- Ertürk, K. Levent, Şimşek, A. Aslı, Songür, D. Gülseren ve Şengül, Gökhan (2014), “Türkiye’de Engelli Farkındalığı ve Engelli Bireylerin Adalete Web Erişilebilirlikleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Bilgi Dünyası*, s. 382- 385.
- Gül, İdil Işıl ve Karan, Ulaş (2011), *Ayrımcılık Yasağı: Kavram, Hukuk, İzleme ve Belgeleme*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Göregenli, M. (2012), “Temel Kavramlar: Önyargı, Kalıpyargı ve Ayrımcılık”, K. Çayır ve M. Ayan Ceyhan (der.), *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar* içerisinde, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 21.
- Haynes, Karen S., Mickelson, James S. (2003), *Affecting social change: Social workers in the political arena*, Boston: Pearson.
- Heywood, A. (2014), *Siyasi İdeolojiler*, Ankara: Adres Yayınları.
- Horejsi, Charles J., Sheafor Bradford W. (2014), *Sosyal Hizmet Uygulaması*, Nika Yayınları, Ankara.
- Kalem, Berk, S. (2011), *Türkiye’de Adalete Erişim: Göstergeler ve Öneriler*, TESEV Yayınları, İstanbul.
- Mayer, B.S. (1995), “Conflict resolution”, *Encyclopedia of Social Work*, Washington, DC: NASW Press, s. 613-622.
- National Organization of Forensic Social Work (2015), *What is Forensic Social Work?* Bkz: http://nofsw.org/?page_id=10, Erişim Tarihi: 16.12.2015.
- Özdemir, S. (2007), *Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti* [Elektronik Sürem], İstanbul: Entegre.
- Özgökçeler, S., Alper Y. (2010), “Özürlüler Kanunu'nun Sosyal Model Açısından Değerlendirilmesi [An Assessment of The Turkish Disability Act in View of Social Model]”

- Robbins, S.P., Vaughan-Eden, V., Maschi, T.M. (2014), *It's Not CSI: The Importance of Forensics for Social Work Education*, Journal of Forensic Social Work.
- TOHAD (2016), "Engelli Bireylere Yönelik Fiziksel-Cinsel Şiddet, İstismar ve Kötü Muamele Olayları İzleme Raporu".
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü*, "Eşitlik" bkz. <http://www.tdk.gov.tr/TR/Soz-Bul.aspx?> (18.06.2008).
- Uçan, Gülten, İldan Çalım, Selda, Yıldırım, Şeyda, "Sosyal Hizmet Uzmanlarının Sağlık İletişimi Alanındaki Rol ve Fonksiyonları", *Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2(4), Aralık 2015.
- Wormer. K., Roberts, A., Springer, D.W., Brownell, P. (2008), "Forensic social work: Current and emerging developments" (ed. B.W. White), *Comprehensive Handbook of Social Work and Social Welfare*, John Wiley and Sons: USA.
- Zastrow, C. (2004), *Introduction to Social Work and Social Welfare*, USA: Thomson Brooks/Cole.

Zihniyet ve Yapıda Değişiklikler:

*Engelli Hakları Sözleşmesi Uyarınca Engellilerin Adalete Erişimi ve Gereklilikler**

Elif Çelik

Engellilerin insan hakları genel başlığı ve engellilerin adalete erişimi alt başlığını ele alırken biraz hayal gücüne ihtiyaç duyduğumuzu söylemek yanlış olmaz. Görünen o ki, uluslararası hukuk bakımından yakın zamanda kat edilmiş olan yol bir yana, gerek içinde bulunduğumuz coğrafyada gerekse dünyanın büyük çoğunluğunda egemen olan anlayış ve yasalar göz önünde tutulduğunda hedeflenen eşitlik anlayışına ulaşmak için bu hayal gücünün bir süre bizimle olması gerekiyor. Şüphesiz bu öneri, burada sözü edileceklerin, engelli kişilerin insan haklarına yönelik standartların ve konuya ilişkin uluslararası bir sözleşmenin gereklerinin, bir hayal olduğu anlamına gelmiyor. Bilakis, söz konusu hayal gücüne olan ihtiyaç, uluslararası insan hakları hukuku tarafından zaten kazanılmış olan engelli haklarının gereklerini ve dahası ardında yatan mantığı anlamak ve uygulamak bakımından gerekli görünüyor. Zira oldukça kısa sürede çok büyük sayıda imzacıya ulaşmış olsa da, imzacı devletlerin burada yer alan standartları içselleştirmek ve uygulamak bakımından sözleşmenin gereklerini ne derece anladığı tartışmalı

* Bu yazı Konferans'a bildiri olarak sunulmuştur.

bir konu.¹ Bu bakımdan sözleşmenin hazırlanış sürecinde aktif rol oynayan ülkelerin belki sadece az bir kısmını ayırarak söyleyecek olursak ve Türkiye'nin söz konusu hazırlık sürecinde bir rol üstlenmediğini de hatırlatırsak, bu hayal gücünün Türkiye özelinde geç kalmış olduğunu söylemek de mümkün.

Bu hayal gücünün iki bakımdan gerekli olduğu düşünülebilir. Birinci etken, adalet ve eşitlik anlayışımızın ve bu kavramlardan beklentilerimizin sınırlarının hemen her zaman içinde yaşadığımız topluma, dünyaya ve sürüp giden güç ilişkilerine, sahiplendirildiğimiz tarihsel ya da sosyokültürel ve ekonomik rollere göre şekilleniyor olması. Dahası, biz ne kadar dışına çıktığımızı zannederek zannedelim, bu süregelen süreçlerin adalet ve eşitlik beklentilerimizin, tasavvurlarımız ve hak arayışlarımızın sınırlarını da çiziyor oluşu. Bu bağlamda engellilerin adalet arayışının sınırları ve karşılaştığı ya da karşılaşacağı zorlukların ardında da çok benzer bir algı, bir psikoloji ve öz konumlandırmanın var olduğunu söylemek yanlış olmaz; hele ki konu adalet erişim, adaletin öznesi olmak, kişilik, vatandaşlık, tanınma ve kabul görme gibi hem politik hem de hukuki konular olunca. Bunu engellilerin hukuktan ve daha geniş anlamda adaletten umabilecekleri, talep edebilecekleri olarak adlandırabiliriz. Hayal gücü, ikinci olarak ise egemen liberal hukuk anlayışının kendi içindeki tanımlarını ve sınırlarını aşabilmek bakımından gerekli. Buna da, ulusal mevzuatların engellilerin hakları için hangi kavramlara, nasıl yeni baştan yaklaşması gerektiği üzerinden yaklaşmak mümkün.

Sözleşmenin ruhunun ve temel prensiplerinin toplumsal olarak nasıl karşılık bulmadığını vurgulayan bir örnek için yakın zamanda ulusal sosyal medyaya yansımış bir fotoğrafa yönelebiliriz. Üstelik bu örnek "adalet erişim" başlığıyla da doğrudan alakalı. Fotoğrafta, fiziksel bir nedenden dolayı merdivenleri çıkamayacak olduğu için, ifadesi yargıç tarafından adliyenin bahçesindeki bir bankın üzerinde alman bir kişi ve yargıcın görüntüsü yer almakta. Yargıcın bu inisiyatifi birilerinin dikkatini olumlu yönde çektiği için konu haber olmuş. Öte yandan fotoğrafın sunumu ve altında yer alan yorumlar, pek de şaşırtıcı olmayan bir biçimde yargıç ta-

1 Bu konuda engelli hakları eski özel rapörtör Lindqvist'in sözlerine başvurulabilir. Bkz. E. Çelik, "Onuncu Yılında BM Engelli Hakları Sözleşmesi ve Sözleşme Ruhu", İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 7(1), 2016, s. 225.

rafından yapılan bu “fedakârlık” eylemine yoğunlaşmakta ve buna yönelik övgülere yer vermekte. Pek çoğumuzun bu veya benzeri bir görüntüyle karşılaştığındaki refleksi de benzer yönde olacaktır. Ancak bu ve benzeri örnekler üzerinde biraz düşünüldüğünde, engelli hakları söz konusu olduğunda hemen her zaman içine düştüğümüz yanlıgı da kendini ortaya koymakta: Hem imzacı olunan uluslararası bir sözleşme hem de iç hukuk gereği üstesinden gelinmesi/gelinmiş olması gereken –bu örnek özelinde bir *erişebilirlik* sorununun– bir devlet yükümlülüğünün eksikliğini gölgede bırakan bir başka olgunun ön plana çıkıyor olması, toplumun dikkatinin herhangi bir gerekliliktense bunun yerine yapılan jسته odaklanıyor olması; bir kamu binasına erişimin devlet tarafından kabul gören ve sağlanması gereken bir hak olarak değil de bir “lütufkârlık”, “iyilikseverlik” olarak görünüm kazanıyor olması... Bu bakımdan sözü edilen hayal gücü eksikliği henüz en başta kendini gösteriyor. Benzer örneklerle verilebilecek az buçuk benzer tepkiler de, hemen her zaman bir hak ihlali sonucu doğan mağduriyetlerin saklı planda kalmasına ve bir anlamda eşitsizliğin dolaylı olarak içselleştirilmesine hizmet etmekten öteye gidemiyor. İşte, genel olarak dezavantajlı gruplar ve bilhassa engellilik söz konusu olduğunda bu fenomen ısrarla karşımıza çıkmaya devam ediyor. Bu bakımdan bu yanlıgıyı hep akılda tutmak, her olayda gözetmek gerekiyor.

O halde engellik konusuna insan hakları temelli bir yaklaşımda geri planında olması istenen, beklenen bir farkındalık söz konusu. Çoğu kez Engelli Hakları Sözleşmesi’nden, engellik olgusuna yaklaşımda bir paradigma değişikliği olarak söz edilmesinin nedeni de bu.² Üstelik daha ilk maddesiyle bunu vurgulayan bir belgeden söz ediyoruz. Sözleşme en başından itibaren engelliliğin salt bir kişisel sakatlık ya da bir hayırseverlik meselesi olarak değil, kişinin mevcut süregelen koşulunun toplumsal ya da fiziksel bir kabulde, bir bariyerle ilişkisinden, çarpışmasından, karşılaşmasından anlaşılması gereken bir olgu olarak ele alınması gerekliliğini vurguluyor. Hak temelli yaklaşım da sosyal model olarak adlandırılan bu modelin kabulüyle başlıyor ve söz konusu toplumsal değişimi haklar aracılığıyla, vurgusuyla gerçekleştirmeyi hedef alıyor. Bunun ötesinde engelli hakları hareketini ve sözleşmesini ona yön veren bazı kilit kav-

2 Agm, s. 220.

ramlardan bağımsız düşünmek mümkün değil: Otonomi, insan onuru, bağımsızlık, eşit katılım ve ayrımcılık yasağı gibi kavramlar bunlar.

Engelli insanlar için adalete erişim konusunu ele alırken bir hukuk sistemi ya da hukuk sistemi aracılığıyla elde edilebilecek bir adalet tasavvur etmemiz gerekiyor; taraf olunan uluslararası hukuk belgelerinin gereğini yerine getiren bir sistem. Bu da şüphesiz, bir ülkenin genel olarak hukuka ve insan haklarına gösterdiği özenden bağımsız düşünüle-meyecek bir durum. Türkiye ekseninde baktığımızda görülen ise, engelli hakları konusunun daha “masum”, az “problemlı” ve herkesin üzerinde uzlaştığı bir alan gibi görülüyor olması.³ Bu tutum aslında engellilere yönelik süregelen genellemelerin bir neticesinden farklı bir şey değil. Engelliler açısından siyasal haklar söz konusu olduğunda, örneğin fiziksel ancak daha da çok bilişsel engelli kişilerin seçme ve seçilme hakkı söz konusu olduğunda, bunun bir insan hakkı olarak görülmemesi ve hatta akla bile gelmiyor olması da bunun bir göstergesi. Öte yandan siyasal bir katılımın kimi zaman sayıca sınırlı birkaç milletvekilliği üzerinden yürütmesi de bizleri yanıltmamalı. Siyasal haklar ve eşit katılım bundan çok daha fazlasını gerektiriyor; bu konuda sözleşmenin ilgili maddesinde yer alan şartlar yol gösterici olmak durumunda. 2018 yılında Belçika’da parlamento adaylığı için yarışan down sendromlu bir genç vardı örneğin.⁴ Bizim ülkemiz açısından ise çoğunlukla uygulama, bu bireylerin 18 yaşını geçtikten sonra kısıtlanması yönünde. Bu da, temsilci olabil-mek bir yana seçmenlikten otomatik olarak düşmeleri anlamına geliyor. Zira Medeni Kanun, akıl hastalığı ve zayıflığını bir kısıtlama sebebi olarak görüyor; bunun ardında da bu kişilerin menfaatlerinin korunması yattığı düşüncesi ve henüz ailede başlayan paternalist bir hukuk algısı yatıyor. Benzer bir “kısmi insan hakları” mantığını, örneğin asgari ücreti eleştirmek üzere bir siyasetçinin yanına yaklaşan bir kişinin aldığı “Gözlerin görmediği halde sana iş vermişiz, daha ne istiyorsun!”⁵ cevabında da doğrudan görebiliyoruz. Öte yandan, böylesi sanrıların tam

3 Bu konuda belediyeçilik üzerinde bir değerlendirme için bkz. Bezmez Dikmen, “Urban Citizenship, The Right to the city and the Politics of Disability in Istanbul”, *International Journal of Urban and Regional Research* 37(1), 2013.

4 Bkz. https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44271548?fbclid=IwAR0eW_VKu2xj1G5s-46fmxZ-2-dKLgYZWKQS9KoB_-RMDN4ekaY8qJqKD97A

5 Bkz. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/gozlerin-gormedig-i-halde-sana-is-vermisiz-17796020>

tersine, engellilik konusu, engelli özne, bilhassa zihinsel/bilişsel engellilik, tam da mevcut liberal hukuk sisteminin, mevcut ekonomik sistemin sınırlarını ve tanımlarını zorlayan bir alan olması bakımından kendine bunların içinde yer açmakla kalmayıp, bunların kendini sorgulamasına, öncüllerini tekrar ele almasına sebebiyet verecek bir olgu.⁶ Dolayısıyla burada gözetilmesi gereken önemli bir nokta, engelli haklarının mevcut bir insan hakları paradigmasının var olmaması nedeniyle değil, yetmemesi nedeniyle ortaya çıkmış olması. O halde insan haklarına dayalı bir toplum ve hukuk düzeninin var olacağı varsayılmadığı sürece zaten burada sözü edilen standartların da bir anlamı olmayacak. Bu bakımdan, bunun var olması gereken insan hakları eşiğinin altına düşmeden tartışmaya açılması gereken bir konu olduğunu akılda tutmak gerekiyor.

Bu kısımda biraz daha somutlaşmak ve CRPD üzerinden ilerlemek gerekirse, adalete erişmek için en önemli gerek olan adaletin öznesi olabilme konusundan başlanabilir. Öte yandan engelli hakları söz konusu olduğunda “hukukun kişisi olabilmek” başlığını sorunun tam da başladığı yer olarak ele alabiliriz. Üstelik bu, süregelen özne ve hukuk ilişkisi göz önünde tutulduğunda da çoğu zaman soyut ve kimileri için anlaşılması güç bir nokta, zira hakların öznesi olmakla hukuka konu olmak aynı şey değil; ikincisi çok daha eksik bir hal. Günümüzde hukuka konu olabilen pek çok şey var ve üstelik bunlar insan kişileriyle de sınırlı değil. Bu noktayı dile getirerek aslında Sözleşme’nin 12. maddesine de giriş yapmış oluyoruz; madde başlığı ve içeriğinin Sözleşme dilinde *legal capacity* olarak yer almasına rağmen Türkçeleştirilirken yalnızca “hak ehliyeti” olarak eksik bir biçimde tercüme edildiğini de not düşerek. Bu tercüme eksik, çünkü Türkiye’deki mevzuatta “hak ehliyeti” ve “fiil ehliyeti” diye yasa eliyle yaratılmış bir ayırım mevcut.⁷ Hak ehliyetinin tek koşulu tam ve sağ doğmak, kapsamı da haklara (soyut) ve borçlara sahip olabilmek. Fiil ehliyeti ise bu hak ve borçları kullanabilme ehliyeti; yani aslında soyut hakları somutlaştırabilmek ve anlamlı kılmak, fiil ehliyeti aracılığıyla sağlanıyor. Bilhassa duyuşsal, zihinsel, bilişsel ya da psiko-sosyal engelli kişiler burada iki farklı durumla karşılaşabiliyor. Örneğin

6 E. Çelik, “The Role of CRPD in Reshaping the Subject of Human Rights”, *International Journal of Human Rights* 21(7), 2017.

7 4721 TMK Madde 8,9.

medeni hukuk, ayırt etme gücüne sahip olmayanları tam ehliyetsiz olarak ele alıyor. Diğer bir grup ise kısıtlılar. Burada Türk Medeni Kanunu'nun detaylarına ve pratikteki çelişkilerine uzanmadan daha özetle şunu belirtebiliriz: CRPD bizi bu soyutluktan ve ulusal kanunlarda yer alan karmaşıklıktan kurtarıyor. Bu aslında oldukça önemli ve devrimci bir durum, çünkü kimin hak sahibi ve kullanıcısı olması gerektiğinin ardında felsefi bir mantık aranacak olduğunda tartışmaların son bulması için belki bir yüz yıl daha gerekebilirdi. Oysa Sözleşme 12. maddesiyle bu tartışmayı bir ölçüde ortadan kaldırıyor.⁸ Öte yandan 12. maddeye ilişkin sözleşme genel yorumlarına ve devlet raporlarına bakarak ulaşılan sonuçlarda ortaya çıkan bir şey var: Devletler bu madde ve gereklerini ısrarla anlamıyor. Değişik biçimlerde var olan vesayet uygulamalarını sona erdirmek ve bunun yerine destekli seçim mekanizmalarını devreye sokmak, kimi devletler tarafından tahayyül edilemiyor.⁹ Türk hukukunda da “ayırt etme gücü” fiil ehliyetinin unsurlarından biri olarak yer alıyor. Oysa konuya ilişkin Sözleşme Genel Yorumu, “ayırt etme gücü” ve “aklıselimlik ya da sağlamlık” diye tabir edilebilen durumların yokluğunun yasal ehliyeti kısıtlama sebepleri olamayacağını belirtiyor.¹⁰ Hukuk ehliyeti ve mental kapasite olarak adlandırılan kavramların birbirinden ayrı şeyler olduğunu, birinin kişinin hukuki bir kişiliğe ve haklara sahip olması, diğerinin ise farklı kapasitelerde insanların farklı seçimler yapabilmesi anlamına geldiğini ve bir kavramın bir diğerini etkilememesi gerektiğini vurguluyor. Üstelik Sözleşme’de yer alan 12. maddenin 3. fıkrası devletlere, kişilerin hak ve fiil ehliyetlerini kullanabilmelerini sadece tanımak için değil sağlamak için de ödevler yüklüyor. Yine, Sözleşme Genel Yorumları açıkça ortaya koyuyor ki bir kişinin ayırt etme ve karar verme kapasitesi ve bunun dereceleri haklara sahip olma ve kullanabilme (*legal capacity*) kapasitesinden bağımsız bir şey ve bunu etkilememeli. Dolayısıyla kural olarak kişinin adına karar veren her çeşit vesayet uygulamasına son verilmesi ve bunun alternatiflerinin düşünülmesi salık veriliyor. Bu alternatifleri yaratmak da Sözleşme’ye göre yine bizzat devletin görevi.

8 CRPD 12. Madde “Yasa önünde Eşit Tanınma”.

9 CRPD/C/GC/1 (2014) 3 nolu paragraf

10 Ibid. 13 nolu paragraf

Bu noktada adalete erişim başlığını konu edinen 13. maddeye geçilebilir; ancak 13. maddeyi bir önceki maddede yer alan hukuk ehliyetinden (*legal capacity*) ayrı tutmak da imkânsız. Bu bakımdan 12. maddenin, 13. maddenin uygulanması bakımından karşılaşılan soyut sorunları ele alıyor olduğunu da söylemek mümkün. 12. maddeyle ilgili –kulağa ironik gelecek olmakla birlikte– şunu da söylemek mümkün: Bu, engelli kişilerin adalete erişimindeki hukuk engelini ele alan ve ortadan kaldırmayı amaçlayan bir hukuk maddesidir. Dolayısıyla 12. madde, sözünü ettiğimiz zihniyet değişiminin gerekliliği ve zorunluluğu üzerinde duruyor; zira hukuka, ancak daha geniş ve önemli olarak adalete erişmenin yolu bu ilk adımla başlıyor.

“Adalete Erişim” başlıklı 13. maddeye gelinecek olduğunda yine, bu maddenin bir benzerine daha önceki insan hakları sözleşmelerinde rastlanmadığı söylenerek söze başlanabilir. Bu maddenin içerdiği ya da ilişkide olduğu kimi hakları –örneğin adil ya da eşit yargılanma vb. hakları– önceki insan hakları sözleşmelerinde bulabiliyoruz, ancak engelliler için adalete erişimin tam olarak ne olduğu ve gerekleri ilk kez bu maddeyle belirtiliyor. Adalete hangi şekillerde ve ne amaçlarla, ne beklentilerle başvurduğumuz sorusuna dönmemiz gerek o halde. Adalete erişim konusunda örneğin Avustralya İnsan Hakları Komisyonu’nun yaptığı tespitlerin bazıları şöyle: “Engelli kişilerin süregiden bir şiddetin mağduru olduğu durumlar diğer insanlardakine göre daha fazla ve bu durumların içinden çıkabilmeleri de daha güç; ceza hukukuyla daha fazla ilişkiye giriyorlar; engelli kişilerin engellilik biçimlerinin anlaşılması ve buna ilişkin tedbirler alınması sorunu söz konusu, bunlar tespit edilebilse bile her zaman uygun tedbirler alnamıyor; çoğu kez ifadelerine –zaten güvenilir olmadığı gerekçesiyle– başvurulmuyor; polis, avukatlar ya da mahkemeler tarafından uygulanan sorgulama teknikleri engelli kişiler için oldukça karmaşık ve durumu daha zor hale getirebiliyor; kefaletle serbest kalma sisteminden daha az faydalanabiliyorlar ve koşullarını da daha zor sağlıyorlar, çünkü bu sistemi anlamlandıramayabiliyorlar.”¹¹

Biliyoruz ki gerçek kişiler, genel olarak hukukun kullanıcısı olmak bakımından bir yargılamada sanık, tanık ya da mağdur sıfatıyla yer alabi-

11 Australian Human Rights Commission, “Equal Before the Law: Towards Disability Justice Strategies”, 2014.

lır. Ancak engelliler özelinde bu durumların her birinin pratiğinde, hukuki bir kısıtlılık durumunun yaratabileceği sıkıntılar ve hak ihlalleri söz konusu. Burada ulusal hukuk mekanizmalarının dikkate alınması gereken kimi sorular şunlar: Psikososyal engelli bir kişinin hâkim kararıyla özgürlüğünün kısıtlanması hallerinde bu kişilerin beyanları ne derece dikkate alınıyor? Henüz en başta kişinin bu kısıtlamaya pratikte itiraz etme yolları neler? Adalet personeli bu konuda ne kadar yetkin ve bilgili? Fiil ehliyeti kısıtlamalarıyla ilgili istatistikler mevcut ve sağlıklı mı? Not etmek gerekir ki, bu doğrultuda doktrin ve tavsiyelerde engelli kişinin yasal temsili halinde söz konusu olan “en yüksek menfaat” ilkesinin de eleştirildiğini görüyoruz. Bu bakımdan ideal olan, olası bir temsilcinin sadece engelli kişinin isteklerini dile getirmekle sınırlı olması. Bunun dışında fiziksel ve sosyal bariyerler, sunumun başındaki örnekte olduğu gibi akla gelebilecek olan ilk engeller. Mahkeme ve diğer şikâyet mercilerine erişimdeki fiziksel engeller kadar önemli olan bir başka konu ise iletişim bariyerleri olarak karşımıza çıkıyor. Erişim ve iletişim engellerinin her şekilde “makul uyumlaştırma” ilkesiyle birlikte yürüyeceğini, bu bakımdan her tek kişinin engeli aynı olmayacağı gibi buna yönelik ihtiyaçlarının da aynı olmayacağını göz önünde tutmak gerekiyor.

Bu madde dahilinde akla gelebilecek bir başka unsur ise tanıklık konusu. Tanıklığın önündeki engeller gerek fiziksel gerekse bizzat hukukun kendi yapılanmasından kaynaklanan engeller olabiliyor. Bizim hukukumuzda olmasa da Anglosakson gelenekte yer tutan jüri sisteminde yer bulamamak konusu da bu başlık kapsamında ortaya çıkan sorunlar arasında. Örneğin Avustralya aleyhine Komite'nin önüne getirilen bir şikâyette, işitme engelli olduğu için jüri görevi üstlenemeyen bir kişinin davasını ele alırken Komite, olayda *makul uyumlaştırılma*¹² sağlanmaması yoluyla kişinin adalete erişim hakkının kısıtlandığına hükmediyor.¹³ Adalete erişim

12 Makul uyumlaştırma: Kişilerin kimi özellikleri –ki bu fiziksel, bilişsel, duyuşsal, psikososyal olabilir– kimi durumlarla karşılaştığında, bir işiye girdiğinde, mevcut fiziksel ve sosyal yapıyla karşılaştığında belirli bir şeye ulaşamaması ve belirli bir işi görememesiyle sonuçlanabilir. Söz konusu adalet olduğunda o halde bu makul iyileştirme işiye braille, işaret dili ya da kolay okunan bir formatta destek sunulması biçiminde olabilir.

13 Söz konusu Komite, Engelli Hakları Sözleşmesi'ne bağlı ek protokolün imzalanması aracılığıyla yargı yetkisi kabul edilen ve kendisine bağlı bir şikâyet mekanizması aracılığıyla çalışan ve karar veren komitedir.

me ilişkin bir başka bariyer, mağdur sıfatıyla tanık olamamak bakımından da karşımıza çıkabiliyor. Bu konuya ilişkin bir kararında Komite, kendi sakatlanmasına sebebiyet veren bir kazaya ilişkin mağdur sıfatıyla dinlenemeyen ve bu yüzden kendi davasında kendisine yer verilmeye bir kişiyle ilgili hem 12. hem de 13. maddenin ihlali kararına varıyor.¹⁴ Örneğin Azerbaycan, engelli kişilerin evden yapabilecekleri tanıklığa ilişkin yeni bir düzenleme kurgulama yoluna gitmiş. ABD, Arjantin ve Avustralya’da da benzer düzenlemeler var. Kanada bu konuda zihinsel engelli kişilerin tanıklığını yalnızca herkese uygulanan “doğruyu söylemeye ilişkin verecekleri bir söz”e dayalı olarak kabul etmeye başlamış; yani ayrıca ayrımcı nitelikte olan bir kapasite testine gerek kalmaksızın.¹⁵

Adalete erişimde akla gelebilecek bir diğer konu, mahkeme kararlarının paylaşımı; bu kararların farklı bilişsel ve duyuşsal kapasitedeki insanlar bakımından kolay okunup anlaşılır olması. Kolombiya ve Meksika anayasa mahkemeleri bu konuda kararlara imza atmış.

13. madde, yalnızca adaletin konusu ve faydalanıcısı olmak bakımından değil, adaletin uygulayıcısı olmak bakımından da önem taşıyor. Örneğin Almanya’da yüksek hâkimlik ve mahkeme pozisyonları da dahil olmak üzere hâkimlik yapabilen yetmiş yakın görme engellinin var olduğu, Peru’da yakın zamanda görme engelli kişilerin hâkim ve savcılık sınavına girebilmesi için gerekli düzenlemelerin yapıldığı belirtilmiş. Yine Türkiye bakımından oldukça büyük bir eksiklik burada da kendini gösteriyor.¹⁶

Son olarak kısa bir not düşmek gerekirse, 13. madde şüphesiz hem eşitlik ilkesi hem de ayrımcılık yasağını ele alan maddelerle de el ele yürüyen bir ilke; aynı şekilde ifade özgürlüğünü düzenleyen maddeyle. Burada çifte dezavantajlı gruplar akla gelebilecek ilk örnek. Örneğin aile desteğine bağımlı engelli bir kadının aile içinde maruz kalabileceği bir şiddet ya da istismar vakasında kendisini ne derece ifade edebileceği,

14 CRPD/C/18/D/2015

15 A/HRC/37/25

16 5614 sayılı Hakim ve Savcılar Kanunu’nda yer alan ifadeye göre, hakimlik ve savcılık mesleğine kabul olmak için gereklerden biri de “Hakimlik ve savcılık görevlerini sürekli olarak yurdun her yerinde yapmasına engel olabilecek vücut ve akıl hastalığı veya engelliliği, alışılmışın dışında çevrenin yadırgayacağı şekilde konuşma ve organlarının hareketini kontrol zorluğu çekmek gibi engeli bulunmamak”

zihinlerde bir soru işareti yaratıyor; paternalist bir hukuk anlayışı ve paternalist bir aile çemberinde sıkışıp kalması yüksek bir olasılık. Bunlar özellikle gözetilmesi gereken durumlar.

“Adalete Erişim” genel başlığından yola çıkarak Türkiye özelinde bir değerlendirme yapacak olursak, 13. maddenin gerekleri ve uygulamasına olanak sağlayacak bir algı zemininin yokluğundan söz etmek yanlış olmayacak. Şüphesiz bu, insan haklarına ilişkin genel bir kültürün eksikliğinden de bağımsız düşünülemeyecek bir konu. Bu tutum, AİHM’e konu olmuş davalardan birinde somutlaşmış görünüyor. Bu bakımdan Şahin davasında¹⁷ yer alan dikkat çekici bir ifadeyle bitirelim. Davada, geçirdiği bir kaza sonrası üniversite eğitimine devam edebilmek için okuluna makul uyumlaştırma talebinde bulunan davacının talebi ekonomik durum ve süre gerekçeleriyle üniversite yönetimi tarafından geri çevriliyor. Üniversite yönetimi yerel idare mahkemesinde tarafına açılan davada, kendi savunmasında başvurucuyu yargı yolunu seçmiş olduğu için eleştirip kötü niyetli olmakla suçluyor. Buradaki “kötü niyet” gerekçesi ise, üniversite yönetiminin başvurucuya yardım etmeyi teklif etmiş olmasına rağmen (Bu yardım fiziksel koşulun değiştirilmesi şeklinde değil, ancak başvuranın bir başka kişi tarafından taşınmak suretiyle merdivenlerden çıkarılıp indirilmesi şeklindedir) kişinin yargı yolunu seçmiş olması, sunulan bu iyilik teklifiyle yetinmeyişi.

Sonuç olarak aslında sadece iki fıkradan oluşan adalet erişim maddesinin ardında çok daha büyük bir sosyokültürel değişime duyulan ihtiyacı görebiliyoruz. Öte yandan unutmamamız gereken, bu algı değişiminin yaratılması görevi ve yükümlülüğünün de bizzat imzacı devletler üzerinde olduğu. Özetle, adalete ulaşmayı salt hukuka ulaşmak olarak kısıtlayacak olduğumuzda dahi, farklı engel gruplarını farklı toplumsal ve fiziki bariyerlerin beklediğini, bu mücadelede bu kişilerden yolunu mahkemeye, polise ya da savcıya ulaştırabilmeyi başaranların ise karşısına –şayet iletişim bariyerini de aşabilirlerse– bu kez de toplumsal, psikoloji ve sosyolojiyle beslenen ve ne yazık ki bizzat hukuk destekli engellerin çıktığını söylemek mümkün.

17 Enver Şahin / Türkiye 23065/12.

Engellilik Çalışmalarında Adalete Erişim: *Hak Temelli Farkındalık Üzerine Bir Değerlendirme*

A. Aslı Şimşek, Damla Songur

Giriş

Bu çalışmanın konusu, insan hakları perspektifinden engellilerin adalete erişimi meselesinde yürüttüğümüz çalışmalar, eleştiriler ve önerilerimiz ışığında engellilik çalışmalarının değerlendirilmesidir. Bu çerçevede çalışmanın amacı, engelli bireylerin haklarına erişebilmesine ve hem özel hem kamusal yaşama azami katılımına olanak sunan insan haklarına bütüncül yaklaşım bağlamında bir adalete erişim yaklaşımı ortaya koymaktır.

Türkiye’de engelli hakları alanında akademik ilginin ve çalışmaların azlığı dikkate alındığında, bir yandan insan haklarını engellilik çalışmaları gündemine taşımak, diğer yandan konuya hak temelli bakışı adalete erişim çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir. Bu bağlamda başta insan hakları hukuku olmak üzere tüm hukuk dallarının Birleşmiş Milletler (BM) Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme dikkate alınarak gözden geçirilmesi bir zorunluluk haline gelmiştir. Dolayısıyla klasik anlamda hukuk önünde eşitlikten ayrımcılık yasaklı bir eşitlik anlayışına¹ geçiş zorunluluğu doğmaktadır.

1 Mesut Gülmez, “İnsan Haklarında Ayrımcılık Yasaklı Eşitlik İlkesi: Aykırı Düşünceler”, Çalışma ve Toplum 25, Şubat 2010, s. 232-234.

Tüm bireyler bakımından eşitlik ilkesinin uygulanabilmesi için salt şekli eşitlik yeterli olmamakta, bunun yanında “farklılıkları göz ardı etmek yerine, onları gözetmekle eşitliğin sağlanabileceği konusunda bir farkındalık üzerine inşa edilen”² maddi eşitliğin de sağlanması gerekmektedir. Bu noktada ayrımcılık yasaklı eşitlik ilkesi karşımıza çıkmaktadır. Ayrımcılıkların ortadan kaldırılarak eşitliğin sağlanması hususunda ise ayrımcılığa maruz kalan grupların temel hak ve özgürlüklerde eşitliğinin sağlanabilmesi için devletin proaktif olarak yerine getirmesi gereken yükümlülüklerinden söz edilmektedir. Ancak ihtiyaç duyulan ve haklara eşit erişim için bir zorunluluk haline gelen böyle bir eşitlik anlayışı henüz ülkemizde hukuk uygulamasında yerleşik hale gelmemiştir.

Bu kapsamda engellilik çalışmaları ile hukuk arasında karşılıklı bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür. Bu ilişkinin bir yüzü, engellilik çalışmalarında hukuka bir alan açmak ve hukukçuların bu konudaki bilgi ve bilinç düzeylerini yükseltip araştırmaları çoğaltmakken, diğer yüzü engellilik çalışmalarına hak temelli bakış açısını yerleştirmektir. Bu alanda hem disiplinlerarası hem de disiplinlerüstü bir yol haritası çizmeyi amaçlayan hukukçu araştırmacılar olarak bu çalışmada neler yaptığımızdan hareketle adalete erişim konusunda bir kavramsal çerçeve çizmeye çalıştık.

Önce hukukçular olarak engellilik çalışmaları alanında nasıl adım attığımızdan bahsedeceğiz. Araştırmalarımıza başladığımızda karşımıza çıkan ilk mesele olan terim birliği üzerinde durduktan sonra, bugün gelinen noktada sadece lafzi değişikliklerin zihniyet ve tutum değişikliğine vücut verip vermediğini, projeye başlayan uygulamaya ilişkin tespitlerimiz ışığında karşılaştıracğız. Daha sonra benimsediğimiz hak temelli bütüncül yaklaşımın nasıl bir bakış açısı sunduğundan hareketle devam eden çalışmalarımız, mevcut duruma ilişkin eleştirilerimiz ve yapılması gerekenler üzerinde duracağız.

Nasıl Başladık

Bu çalışmaya temel oluşturan faaliyetler 2012-2013 akademik yılında yürütmüş olduğumuz “Engellilerin Adalete Erişim Hakkı: Adli Yardım

2 İdil Işıl Gül ve Ulaş Karan, *Ayrımcılık Yasağı: Kavram, Hukuk, İzleme ve Belgeleme*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 12.

ve Bilgi Edinmede Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri” başlıklı Lisans Araştırma Projesi (LAP)³ ile başladı. Bu projenin hedefi, engellilerin adalete erişim hakkı konusunda gerçekleştirilecek teorik araştırma ve saha çalışması ile hak temelli bir bakış açısıyla başta Ankara özelinde bir mevcut durum analizi gerçekleştirmektir. Böylece oluşturulacak temelle hem mevzuatta hem uygulamada eşit haklar için sürdürülebilir çalışmalar geliştirilmesi amaçlanmaktaydı.

Projede Hukuk Fakültesi öğrencilerinin yanı sıra İşletme ve Mühendislik Fakültesi öğrencilerinin de yer aldığı dokuz araştırmacı öğrenciyle bir akademik yıl boyunca çalışmalar yürütüldü. Bu çalışmalar, literatür araştırması ve mevzuat analizinden oluşan teorik çalışmayla başlayarak çeşitli sivil toplum örgütleri (STÖ’ler), Ankara Barosu ve özellikle Adli Yardım Merkezi ve Adalet Akademisi ile yüz yüze görüşmelerle gerçekleştirilen saha çalışmasıyla devam ettirildi.

Projenin bitiminden itibaren son beş yıldır da “engellilik çalışmaları” başlığı altında toplayabileceğimiz çalışmalarımızı sürdürmekteyiz. Bu, çokdisiplinli olmanın yanı sıra disiplinlerüstü bir bakış açısıyla tasarlanmış bilimsel programlara ihtiyaç duyulan bir alandır. Bu bağlamda bugüne kadar hukuk bölümü içinde farklı disiplinlerle (çocuk hukuku, bilişim hukuku, insan hakları hukuku gibi) çalışmanın yanı sıra, bilişim sistemleri mühendisliği, bilgisayar mühendisliği, sosyoloji, sosyal hizmet, sosyal pediatri, sosyal politika, eğitim bilimleri gibi farklı alanlarla da buluşma ve çalışma olanakları oluşturduk.

Terim Birliği Meselesi ve Ötesi

Projenin başladığı dönemde ilk karşımıza çıkan mesele, bu alanda hem hukuk literatüründe hem diğer literatürde hem de uygulamada terim birliği olmaması ve kullanılan farklı terimlerin de ayrımcılıklara yol açan bir bakış açısını yansıtmasıydı. Araştırmalar esnasında “özürlü, sakat, malul” gibi insan onuruyla bağdaşmayan kelimelerin engelli bi-

3 LAP-C-1213-07, “Engellilerin Adalete Erişim Hakkı: Adli Yardım ve Bilgi Edinmede Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, Danışman: A. Aslı Şimşek/Eş Danışman: Damla Songur, Kasım 2012- Ağustos 2013. Bu proje, Atılım Üniversitesi İç Destek Programları çerçevesinde çağrılı lisans araştırma projesi olarak yürütülmüş ve Lisans Araştırma Projeleri Şenliği’nde Sosyal Bilimler alanında “En İyi Lisans Araştırma Projesi” seçilmiştir.

reyleri tanımlamak için kullanıldığı ve daha en baştan bu kişilerin bir birey olarak toplumda var olmasının güçleştirildiği görülmüştür. Sosyal bilimler alanında “engelli” haklarına ilişkin çalışmaların yaygın olmadığı ve literatürde terim birliğinin var olmadığı saptanmıştır.⁴

Sosyal bilimler araştırmalarında bir konu üzerinde terim birliğinin sağlanması, konuyu tanımlanmak ve bir işin yapılabilmesi için tespitte bulunmaktır. Bu tespit aynı zamanda konuya nasıl yaklaştığımızı ifade eder ve bu nedenle büyük önem taşır. Uygulamadaki farklı modellerin belirlediği yaklaşımlardan kaynaklı terim birliği olmaması, örneğin medikal (tıbbi) modelin tercih edilmesi, hukuka da yansımış ve hukuk kurallarının sağlıklı-sağlıksız ikiliğine göre şekillenmesine yol açmıştır. Sosyal model veya biyopsikososyal model zamanla yaygın hale gelmekle birlikte, hukuk kurallarının bu modellere adaptasyonu sadece lafzi düzeyde kalma eğilimi göstermektedir.

Bu bağlamda özürlü, sakat, malul veya eksik gibi sözcüklerle meselenin ele alınması kişilerin farklılıklarının dezavantaj olarak nitelenmesi anlamına gelmektedir. Bu, hak temelli olmayan bir yaklaşımla dezavantajların kişinin kendisinden kaynaklanan bir durum olduğuna ilişkin yanlış bir yaklaşımdır. İçsel veya objektif anlamlar taşıyan bu sözcükler, durumu bir sorun değil kabul edilmesi gereken bir olgu olarak görür. Oysa engellilerin dezavantajları mevzuattaki yetersizlikler, yasal kazanımların uygulamaya aktarılamaması ve toplumsal zihniyet ve bakış açısına bağlı diğer eksiklik ve aksaklıklar nedeniyle kısıtlı bir hayat erişimi, ötekileştirilmişlik, geliştirilemeyen yetenekler, kendini gerçekleştirememe ve dar bir çerçevede yaşamını sürdürmedir. Bir diğer ifadeyle, bu dezavantajlar dışsal ve ortadan kaldırılabildir. Kişinin engellilik durumu insani değeriyle ilgili değildir. Bu durum, engellilik çalışmalarımızın nedenini ve temelini oluşturmaktadır. Nitekim engellilerin farklılıklarının çalışmamız bakımından önemi, fizyo-anatomik (içsel) bakımdan değil, toplumsal yaşama erişme ve katılma bakımındandır. Bu nedenle bireyin karşısına çıkan (dışsal) engelleri ve bu engellerin

4 2005 yılında yürürlüğe giren 5378 sayılı Özürsüzler ve Bazı Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile 25.04.2013 tarihinde yapılan değişiklikle kanunun adı dahil kanunda geçen özürsüz ifadesi engelli ifadesi şeklinde değiştirilmiştir. Ayrıca bu kanunun yayımlanma amacı, hakların ilkesel düzeyde yasal bir bütünlüğe kavuşturulması olarak belirlenmiştir (Özürsüzler Hakkında ve Bazı Kanunlar ile..., Genel Gerekeç).

ortadan kaldırılabilirliğini işaret etmek üzere “engelli” terimi hak temelli bakış açısına daha uygundur.⁵

Buna göre, çalışmamızda öncelikli olarak toplumsal yaklaşımın yansımaları olan terim birliği sorununun çözümü üzerine çalışılmıştır. Bunun yanı sıra, mevzuattaki uyumsuzlukların tespiti ve bunlara ilişkin iyileştirme önerileri getirilmiştir. Ayrıca hem engellilerin hem de toplumun tüm kesimlerinin konu üzerine bilgi sahibi olmadığı görüldüğünden, bu konuda da bilinçlendirme çalışmaları yapılmaya başlanmıştır. Bu amaçla, proje sonuçlarının daha geniş kitlelere daha kolay yolla ulaşabilmesi için bir demo internet sitesi içeriği oluşturulmuş⁶ ve bir panel düzenlenmiştir.⁷ Proje sürecinde elde ettiğimiz veriler ışığında mevcut durumun bir fotoğrafını çekmek istersek, tespitlerimize daha yakından bakmamız iyi olacaktır.

Teoriden Uygulamaya Bazı Tespitler

Proje süresince hem adalete erişim kavramının kendisinin Türkiye için çok yeni bir yaklaşım sunduğu ve tam olarak anlaşılmadığı tespit edilmiş hem de engelli bireylerin insan hakları konusunda Türkçe literatürdeki çalışmalarının sayısının azlığı dikkat çekmiştir. Bu noktada özellikle mevzuat ve hukuk uygulamasındaki durumu tespit etmek amacıyla ilgili politika belgeleri incelenmiş, çeşitli kurum ve kuruluşlarla yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiş ve şu sonuçlar çıkmıştır:

- Politika yapıcı olarak Adalet Bakanlığı Stratejik Planı ile Yargı Reformu Stratejisi incelenmiştir. İlk stratejik plan olan Adalet Bakan-

5 Son yıllarda kullanılmaya başlanan “özel gereksinimli birey” ifadesi ve konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Korhan Levent Ertürk, Altın Aslı Şimşek, Damla Songur, Gökhan Şengül, “Türkiye’de Engelli Farkındalığı ve Engelli Bireylerin Adalete Web Erişilebilirlikleri Üzerine Bir Değerlendirme (Disability Awareness in Turkey and an Assessment about Accessibility of Web Pages Related to Justice by Disabled People)”, *Bilgi Dünyası* 15(2), 2014, s. 377- 379.

6 Proje devam ederken oluşturulan ve içerikleri geliştirilen www.engelsizadalet.atilim.edu.tr adresi, Atılım Üniversitesi’nin internet revizyonu sırasında 2018 yılında atilim.edu.tr uzantılı tüm internet sayfalarının erişime kapatılmasıyla şu an erişime açık değildir. Bu içerik güncellenerek ve geliştirilerek devam çalışmalarında dijital ortama aktarılacaktır.

7 “Engelsiz Hayat İçin Engelsiz Adalet” Paneli, 25.04.2013, Atılım Üniversitesi. Panelde Görme Özürlü Evrensel Hukukçular Derneği’nden Osman Sezer’in oturum başkanlığında, Engelsiz Hayat Dayanışma Derneği kurucusu Adem Kuyumcu ile Ash Şimşek ve Damla Songur’un sunumları yer almıştır.

lığı 2010-2014 Stratejik Planı'nda adalete erişim, "toplumun tüm kesimlerinin ihtiyaç duydukları adalete kolaylıkla ulaşabilmesi ve haklarını etkili bir şekilde arayabilmesi için devletin tüm imkânları sağlaması ve bu imkânların varlığını etkili bir şekilde tanıtması" şeklinde tanımlanmıştır. 2009 Yargı Reformu Stratejisi'nde ise adalet erişim başlığı altında ele alınan konular şunlardır:

- Adli yardımın etkinleştirilmesi
 - Adli süreçlere ilişkin bilgiye erişimin kolaylaştırılması
 - Mahkemelerdeki tercüme hizmetlerinin geliştirilmesi
 - Elektronik ortamda dava açma çalışmalarının tamamlanması
- Adalet Bakanlığı ikinci planı olan 2015-2019 Stratejik Planı'nda ve 2015 Yargı Reformu Stratejisi'nde ise adalete erişim, yargı sisteminin, uluslararası gelişmeler ışığında dikkate alması gereken bir gösterge olarak ifade edilmektedir. Ancak bu stratejik planda adalet erişimin bileşenlerinden söz edilmemektedir. Bunun yerine adalet erişim, adalet hizmetlerinin fiziki ve teknik altyapısı bakımından değerlendirilmekte ve şu şekilde tanımlanmaktadır: "Adalet erişim, kişilerin haklarını bilmeleri ve bu haklarına etkili biçimde erişebilmeleri için devletin desteğiyle her türlü önlemin hukuk sistemi tarafından alınmasıdır." Bu ikinci Yargı Reformu Stratejisi'nde adalet erişimi güçlendirmek bir amaç olarak ifade edilmiş olsa da "Adliyelerin bir kısmında danışma masaları ve yön levhaları oluşturulmuş, engelliler için gerekli tedbirler alınmıştır" denerek adalet erişim kavramının dar çerçevede ve sadece mahkemeye erişimle sınırlı olarak tasarlandığı görülmektedir.
 - Proje kapsamında meslek elemanı yetiştiren bir kuruluş olarak Ankara Barosu Adli Yardım Merkezi'nin engelli bireylerin hak talepleri ve dava süreçleriyle ilgili bir arşiv ve izleme mekanizmasının mevcut olmadığı görülmüştür. Benzer şekilde baro içinde bir engelli hakları merkezi de oluşturulmamıştır. Avukatların bu konuda farkındalıklarının düşük düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Bu süreçte baro, proje araştırmacılarını şiddete maruz kalan kadınlara destek

vermek üzere kurulan baro içindeki Gelincik Merkezi'ne yönlendirmeye çalışmıştır. Ancak böyle bir yaklaşım, dezavantajlar konusunda farklı deneyimleri dikkate alan bir eşitlik anlayışını ortaya koymaktan ziyade, kırılğan grupları aynı “mağdurlaştırma” potansında eriten toptancı bir bakış açısını yansıtmaktadır. Proje sürecinde Engelli Avukatlar Merkezi ile işbirliği yapılmıştır. 2018 yılı itibarıyla baro ile gerçekleştirilen son dönem işbirlikleri çerçevesinde ise adli yardım mekanizmasının engellilere özgü ve uygulanabilir hale gelmesi için baro-hukuk fakültesi işbirliği konusunda ortak çalışmalar geliştirilmeye başlanmıştır. Zamanla baronun toptancı anlayışı terk ederek engellilerin adalete erişimi konusunda adımlar attığı görülmektedir.

- Bir diğer meslek elemanı yetiştiren kuruluş olan, hâkim ve savcı adaylarının staj eğitimlerini aldığı Adalet Akademisi ile yapılan görüşmede hâkimlik ve savcılık staj programında adalete erişim veya engelli bireylerin insan hakları konusunda herhangi bir eğitim verilmediği tespit edilmiştir. Buna karşın hâkim ve savcı adayları için engellilerin adalete erişimi konusunda bir çalışmaya ve geliştirilmiş olan bir ders programına ihtiyaç vardır. Proje kapsamında engelli bireylerin adalete erişimi konusunda ortak bir çalışma yapılması teklifi ise dönemin eğitim birimi yetkilisi tarafından ikincil bir mesele olarak değerlendirilmiş ve öncelik olarak dikkate alınmamıştır. 02.07.2018 tarihli ve 703 sayılı kanun hükmünde kararname (KHK) ile Türkiye Adalet Akademisi'nin kapatıldığı ve staj eğitimine ilişkin yetkilerinin Adalet Bakanlığı Eğitim Dairesi Başkanlığı'na devredildiği⁸ görülmektedir. Hâkim ve savcı adayları için Eğitim Dairesi Başkanlığı'na bağlı Hâkim ve Savcı Eğitim Merkezi⁹ kurulmuştur. Bu merkezin web sitesinde paylaşılan “Meslek İçi ve Hizmet İçi Eğitim Dokümanları”¹⁰ arasında da engellilerin adalete erişimi veya ge-

8 Hâkim ve Savcı Eğitim Merkezi organları oluşturuluncaya kadar staj eğitimine ilişkin yetkileri Adalet Bakanlığı Eğitim Dairesi Başkanlığı kullanmıştır. Bkz. <http://www.edb.adalet.gov.tr/duyuruarsiv/2018/2018-Agustos-Hakim-ve-Savci-Egitim-Merkezi-Duyurulari.html>

9 Bkz. <http://www.hsem.adalet.gov.tr/index.html>

10 Bkz. <http://www.hsem.adalet.gov.tr/meslek-ici-egitim-dokumanlari.html>

nel olarak adalete erişim konusunda hazırlanmış bir doküman yer almamaktadır.

- Hakkın öznesi olarak kabul edilme ve hakları talep etmenin bir diğer önemli bileşeni, hukuk önünde eşit haklara sahip bireyler olarak görülmektir. Bu bağlamda engelli hukukçuların da bu mücadelede yer alması gerektiği aşikârdır. Engelliler hukuk eğitimi alıp avukat olabilmelerine karşılık, 2802 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanunu'nun 8. maddesinin g fıkrasına göre engelliler hâkim veya savcı olamamaktadır. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme yürürlüğe girdikten sonra bu hükümde yapılan tek değişiklik, "sakatlık" ve "özürlü durumları" ifadelerini "engellilik" ve "engel" ifadeleriyle değiştirmekten ibaret olmuştur. Bu noktada mevzuatta "engellilik" ifadesinde lafzi bir birlik sağlanmasına karşılık, engellilerin insan hakları bakış açısının mevzuata yansımamış olduğu görülmektedir. 2802 sayılı kanun, 1983 yılında yürürlüğe girmiştir ve insan hakları konusundaki güncel gelişmelere göre uyumlaştırılmamış olduğu açıktır.
- Projenin kapsamı ve sınırları el verdiği ölçüde STÖ'lerle görüşülmüştür (Görme Özürlü Evrensel Hukukçular Derneği, Engelsiz Hayat Derneği). STÖ'lerle yapılan görüşmelerde bazı önemli sonuçlar elde edilmiştir: 1. Engelli bireylerin kurduğu veya engelli bireyler için çalışan STÖ'lerin bir kısmının hak temelli savunuculuk bilincinin olmadığı; 2. Hak temelli çalışan örgütlerin sayıca çok az olduğu; 3. Kurulmuş olan çok sayıda STÖ'nün farklı konfederasyonların çatısı altında toplandığı ve bu nedenle ortak bir kamuoyu oluşturma gücünün zayıfladığı.

Hem mevzuattan hem sahadan tespitler, hakkın öznesinin yanı sıra adalete erişim sürecinde yer alan tüm aktörlerin bilgi ve bilinç düzeylerinde eksikler olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla cevaplanması gereken öncelikli sorular, engellilerin insan haklarının gerçekleşmesi için temel yaklaşımın ne olması gerektiği ve adalete erişim kavramının açıklığa kavuşturulması ihtiyacıdır.

Engellilik Çalışmalarında Yöntem Olarak Hak Temelli Bakış: Bütüncül Haklar Yaklaşımı ve Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme Bağlamında Değerlendirme

Hukukun engellilik çalışmaları alanına en önemli katkılarından birisi, bizim hak temelli bakış/yaklaşım olarak tarif ettiğimiz yöntemdir. Bu yöntemin mahiyetini belirleyen iki önemli husus mevcuttur: Bütüncül haklar yaklaşımı ile BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin hukuk sistemine kattığı değer. Bu hususları açıklamak, adalete erişimin kavramsal çerçevesini çizerken yardımcı olacaktır.

Bütüncül Haklar Yaklaşımı

Bu yaklaşıma göre tüm insan hakları, bütünlük, bölünmezlik ve karşılıklı bağımlılık ilkeleri¹¹ çerçevesinde ele alınmalıdır. Örneğin bireyin adil yargılanma hakkını kullanabilmesi için öncelikle sahip olduğu hakları bilmesi, bunun için temel bir eğitim hakkının olması, mahkeme binalarının inşası, tarafsızlık ve bağımsızlık nosyonuyla yetiştirilmiş hâkimlerin bu mahkemelerde istihdamı, toplumdaki her birey için fiziksel erişim ve doğru bilgiye erişim anlamında mahkemelere erişimin olanaklı olması gibi birbiriyle ayrılmaz bir bütün oluşturan bir haklar zincirinin varlığı şarttır. Bu haklardan her biri zincirin bir halkasını oluşturmakta olup birinin kopması, adil yargılanma hakkının kullanılması sürecindeki tüm hakların varlığını ve kullanılabilirliğini etkileyecektir.

Aynı zamanda insan hakları konusunda devletin yükümlülükleri üç dilimli/parçalı sınıflandırmaya göre saygı gösterme (*respect*), koruma (*protect*) ve gereğini yerine getirme (*fulfill*) olarak¹² karşımıza çıkmaktadır. Konumuz bağlamında devletin, bireyin doğru, yeterli ve gerekli bilgiye erişimini kısıtlamaması (saygı gösterme), üçüncü kişilerden şiddet görme riskine karşı bireyi koruyucu tedbirleri alması (koruma) ve

11 Asbjørn Eide, "Economic and Social Rights", *Human Rights: Concept and Standarts*, ed. Janusz Symonides, UNESCO Publishing, 2000, s. 119.

12 Asbjørn Eide, "Economic and Social Rights", *Human Rights: Concept and Standarts*, ed. Janusz Symonides, UNESCO Publishing, 2000, s. 119; CESCR General Comment No. 3 (1990). The nature of states parties' obligations (Art. 2, Para. 1, of the Covenant), Adopted at the Fifth Session of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights, Contained in Document E/1991/23.

mahkeme binalarında makul uyumlaştırmanın yapılması (gereğini yerine getirme) adalete erişim hakkı bakımından aynı anda ifa edilmesi gereken yükümlülükler olarak karşımıza çıkar.

Başka bir ifadeyle insan hakları arasında öncelik-sonralık ilişkisi kurulmaması gerekliliği ile devletin herkese her hakkı eşit şekilde tanıması gerekliliği, bütüncül haklar yaklaşımını meydana getirmektedir. Bu noktada insan hakları arasında konularına göre bir ayırım yaparak veya insan haklarını bireyin devlet karşısında konumuna göre sınıflandırarak devletin derhal yerine getirebileceği ve aşama aşama yerine getirebileceği haklar şeklinde bir ayırma dayanılmayacağı açıktır. Dolayısıyla bütüncül haklar yaklaşımı, kesişimsel ayrımcılıklardan kaynaklanan çifte dezavantajların ortadan kaldırılması hedefiyle uyumludur.

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme Bağlamında Değerlendirme

BM insan hakları sözleşmelerine taraf olmaya dayalı insan haklarını koruma mekanizmaları düşünüldüğünde devletler her bir sözleşmeye ve varsa ihtiyari protokollerine taraf olarak, sözleşmelerde öngörülen insan hakları yükümlülüklerini üstlenmektedir. Sözleşme Türkiye bakımından, 28 Ekim 2009 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (EHS) açısından Türkiye, bir çekince veya beyanda bulunmaksızın Sözleşme'nin tarafıdır. Sözleşme, Türkiye bakımından 2009 yılında yürürlüğe girmiştir.

Pek çok açıdan insan haklarının dinamizmini ortaya koyan EHS, yürürlüğe girdiği andan itibaren insan haklarının anlaşılması ve yorumlanmasında kapsayıcı bir yaklaşım sunmuştur. Bunların başında EHS'nin kattığı değer ve engelli haklarının anaakımlaştırması gelmektedir.

EHS'nin kattığı değer dendiğinde anlaşılması gereken, engellilerin haklarına saygı gösterilmesi, haklarının korunması ve bu konuda gereğinin yerine getirilmesi için birinci aşamada EHS'nin ulusal hukuklara adaptasyonu, ikinci aşamada diğer uluslararası insan hakları sözleşmelerine adaptasyonu düşünülmelidir. Dolayısıyla çok katmanlı bir süreçten söz etmek mümkündür.

Engelli haklarının anaakımlaştırması bu iki sürecin tamamlanmasını, engelli hakları temelli yaklaşımın hukuki bir yaklaşım olmanın öte-

sine geçmesini, toplumsal ve siyasi yollarla da talep edilebilir hakların varlığını gerektirmektedir.¹³

İşte bu iki önemli bileşen, engellilik çalışmalarında hak temelli bakışın çerçevesini çizmektedir. Hak temelli bakış dendiğinde anlaşılması gereken temel ilkeler katılımcılık, hesap verebilirlik, eşitlik ve ayrımcılık yasağı, şeffaflık ve güçlenmedir. Bu ilkeler aracılığıyla işletilen hak temelli yaklaşım, hukukun gerçek hayattaki siyasi ve toplumsal süreçlere dönüştürülmesiyle ilgilidir.¹⁴ Hak temelli yaklaşım, insan haklarının bütünlüğü, bölünmezliği ve karşılıklı bağımlılığı konusunda farklı boyutlarda harekete geçilmesini gerektirmektedir: Medeni, siyasi, ekonomik ve sosyal hakların birlikte gerçekleştirilmesi, hem süreçlerin hem çıktıların dikkate alınması, yerelden küresele farklı seviyelerde katılımın sağlanması, hem yukarıdan aşağıya hem aşağıdan yukarıya yaklaşımların uygulanması, kamusal alan ve özel alanın birlikte düşünülmesi, bireysel ve kolektif hakların birlikte düşünülmesi, hizmetlerin sunulması veya acil karşılık verilmesi ve yapısal değişiklikler bu farklı boyutları ifade etmektedir.¹⁵

Adalete Erişimin Kavramsal Çerçevesini Çizmek

Adalete erişim, 1960'lardan itibaren bir toplumsal hareket, bir insan hakkı, bir politika ve günümüzde geline nokta bir süreç olarak ele alınmıştır. Adalete erişim, katılımcılık, hesap verebilirlik, eşitlik ve ayrımcılık yasağı, şeffaflık ve güçlenme ilkeleri kapsamında hak temelli yaklaşımla ele alındığından bir süreç olarak adalete erişimden söz etmek uygun olacaktır; çünkü bugün adalete erişim, mahkemelere erişimle sınırlı olmadığından ve çeşitli düzeylerde kamu aktörleri ile özel kişileri kapsayan pek çok farklı boyutu mevcut olduğundan daha kapsayıcı bir tanıma ihtiyaç vardır. Böyle bir kapsayıcı tanım için de adalete erişim, sadece bir insan hakkı veya bir politika olarak düşünülmemekte, bir süreç olarak ele alınmaktadır. Böylece bu sürecin farklı aşamaları üzerine çalışmalar yapmak mümkün olmaktadır. Buna göre adalete erişim, ciddi

13 Peter Uvin, *Human Rights and Development*, Kumarian Press, USA, 2004, s. 176.

14 Paul Gready, "Rights-based approaches to development: what is the value-added?", *Development in Practice*, 18(6), 2008, s. 736.

15 Agm, s. 736.

şekilde yoksul ve dezavantajlı bireylerin adaletsizlikten mağdur olmaları halinde, bu adaletsizlikleri düzeltmeyi amaçlayan, hukuk temelinde ve hukukun üstünlüğü doğrultusunda, devlet veya devlet dışı kurumlar nezdinde şikâyetlerinin dinlenmesi, şikâyetlerine uygun muamele görmeleri imkânlarının varlığıdır.¹⁶

Sadece mahkemelere erişim gibi basit bir unsuru ihtiva etmenin ötesine geçerek tüm adli ve idari süreçlerde ilgili otoriteye erişim, demokratik karar alma süreçlerine dahil olabilme, bunların sağlanması için gerekli sosyal politikaların yürürlüğe koyulması şeklinde dışlanmaya ve ayrımcılığa karşı tüm toplumsal kesimleri içermeyi amaçlayan bir süreç görünümünü almıştır.

Bütüncül haklar yaklaşımında uygun olarak EHS, tüm insan haklarının bütünlüğü, bölünmezliği ve karşılıklı bağımlılığı esasına göre tasarlanmış bir sözleşmedir. Yine EHS'nin 13. maddesinde adalete erişim talep edilebilir bir hak olarak düzenlenmiştir. Buna göre, eşit yurttaşlık kavramıyla ilgili olup klasik anlamda hukuk önünde eşitlik ilkesinin genişletici yorumuna dayanır. Bu noktada adalete erişimin, hak temelli yaklaşım ve anaakımlaştırma aracılığıyla hukuk devleti ilkesinin önemli bir bileşeni olması hedeflenmelidir.

Devam Eden Disiplinlerarası Güçlenme Çalışmaları

Engellilerin adalete erişim hakkı kapsamında proje süresince tespit edilen eksiklikler, hem genel bir farkındalığın sağlanması hem güncel sorunlara çözümler üretilebilmesi bakımından disiplinlerarası çalışmaların yaygınlaştırılmasının önemini göstermektedir. Bu kapsamda öncelikle hukuk alanı ile mühendisliğin kesiştiği noktada web erişilebilirliği üzerine bir araştırma gerçekleştirilmiştir.

Adalete tam erişimin sağlanabilmesi, bilgiye erişimle doğrudan ilişkilidir. Bilişim teknolojilerinin gündelik hayatımızın vazgeçilmez bir parçası olduğu günümüzde fiziksel, zamansal ve mekânsal engelleri kaldırarak ucuz, kolay ve özgür bir şekilde bilgiye ulaşma olanağı sunan internetin etkin kullanılabilmesi web erişilebilirliği kavramını gündeme taşımaktadır.

16 A. Bedner ve J.A.C. Vel, "An Analytical Framework for Empirical Research on Access to Justice", *Law, Social Justice & Global Development Journal (LGD)*, 2010, s. 7.

Hak temelli bir bakış açısıyla ele alındığında web erişilebilirliği, tüm kullanıcıların web sitelerine erişebilmesi ile web sitelerini kullanabilmesi ve anlayabilmesini ifade eder. Adalete erişim hakkı kapsamında web erişilebilirliği, öncelikle bilgiye erişimi temin edeceği gibi, yapılacak hukuki ve usuli düzenlemelerle başvuru ve takip aşamaları bakımından hak ve adalet arayışını da kolaylaştırabilir. Web erişilebilirliğinde engelliler için makul uyumlaştırma önem taşımaktadır.

Bu kapsamda bilişim sistemleri ve bilgisayar mühendisliği öğretim üyeleriyle engellilerin adalete web erişilebilirliği üzerinden gerçekleştirdiğimiz bir çalışmayla sekiz web sitesi¹⁷ “Web İçeriği Erişilebilirlik Kılavuzu (WCAG)” kriterlerine göre değerlendirilmiştir.¹⁸ 2014 yılı için incelenen web sitelerinin engellilerin web erişilebilirliği makul uyumluluk durumu, Ankara Barosu ve Yargıtay için en uyumsuz, Adalet Bakanlığı web sitesi için en uyumlu olarak tespit edilmiştir.¹⁹ Engellilerin başkasına bağımlı olmaksızın güvenilir bilgiye erişebilir olması bakımından web sitelerinin web erişilebilirlikleri bakımından makul uyumlaştırmanın yapılması, eşit haklar için zorunluluktur.

Engellilerin adalete erişimi konusunda hak temelli bir farkındalığın gerekliliği, aynı zamanda kesişimsel çalışmaların yürütülmesi konusunda karşımıza çıkmaktadır. Böylece proje devamında engelli çocukların hakları üzerine Sosyal Pediatri Sempozyumu’nda “Engelli Çocuk ve Ergenlerin Hakları” başlıklı bildiriyle hekimlerle bir araya gelinmiştir.²⁰

Öte yandan adalete erişim için hukuku uygulayacak ve yaratacak olan hukukçuların da engelli hakları konusunda bilgi ve bilinç seviyesi-

17 Çalışmamız kapsamında 2014 yılı için tespit edilen öncelikli sekiz web sitesi şunlardır: Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü (www.eyh.gov.tr), Adalet Bakanlığı (www.adalet.gov.tr), UYAP Hukuki Yardım (www.hukukiyardim.gov.tr), UYAP Vatandaş Portalı (vatandas.uyap.gov.tr), Anayasa Mahkemesi (www.anayasa.gov.tr), Yargıtay (www.yargitay.gov.tr), Danıştay (www.danistay.gov.tr), Ankara Barosu (www.ankarabarusu.org.tr).

18 Web İçeriği Erişilebilirlik Kılavuzu (Web Content Accessibility Guideline/WCAG) engelliler ile yaşlıların web içeriğine erişilebilirlikleriyle ilgili ilke ve kriterleri ortaya koymaktadır. Kılavuz, dört ilkeye (algılanabilirlik -*perceivable*, kullanılabilirlik-*operable*, anlaşılabilirlik-*understandable* ve sağlamlık-*robust*) dayandırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ertürk vd., *age*, s. 385-386.

19 Tespit edilen 370 uyumsuzluğun, 276’sı kullanılabilirlik ve 70’i algılanabilirlik ilkeleri kapsamında olup, 276 algılanabilirlik uyumsuzluğunun 224’ü Ankara Barosu’nun web sitesinde, 70 kullanılabilirlik uyumsuzluğunun 66’sı Yargıtay’ın web sitesinde karşımıza çıkmaktadır.

20 Aslı Şimşek ve Damla Songur, “Engelli Çocuk ve Ergenlerin Hakları”, Sosyal Pediatri Sempozyumu: “Özel Bakım Gerekisini Olan Çocukların; Hakları, İzlemi ve Bakımı” Oturumu, Bildiri Özetleri, Sosyal Pediatri Derneği, HiltonSA Otel, 14-16 Mayıs 2015, s. 14.

nin yükseltilmesinin gerekliliği, hukuk eğitiminde engelli çalışmalarının anaakımlaştırılmasını gündeme getirmiştir. Bu kapsamda Çocuk Hukuku dersinde çifte dezavantajlılık bağlamında engelli çocukların hakları, Bilişim Hukuku dersinde engellilerin internet erişimi gibi başlıklar müfredatlara dâhil edilmiştir. Benzer bir yaklaşımla Atılım Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi ile yine çifte dezavantajlılık bağlamında cinsiyet ve cinsel yönelim ile engelliliğin kesişimine de bilimsel etkinlikler ve Toplumsal Cinsiyet derslerinde yer vermekteyiz. Yine hak temelli yaklaşımın engellilik çalışmaları alanında tanınırlığının ve görünürlüğünün artırılması amacıyla çeşitli üniversitelerde sosyal hizmet, eğitim bilimleri ve sosyal politika alanında akademisyen ve uzmanlarla bir araya gelerek hem hukuk eğitiminde engelli haklarının anaakımlaştırılması hem de diğer eğitim ve araştırma alanlarında hak temelli yaklaşımın hayata geçirilmesi için ortak çalışmalar gerçekleştirmekteyiz.

Sonuç Yerine

Her disiplinden araştırmacı bir gösterge olarak engelliliği araştırma gündeminin bir parçası haline getirirken yöntem olarak hak temelli bir bakış açısını kullanabilir. Bunun için gerekli metotlar literatürde yer almaktadır. Aynı zamanda dezavantajların ortadan kaldırılmasında kilit rolü olan tıp, sağlık bilimleri, sosyal hizmet, hukuk, eğitim bilimleri gibi alanlarda önlisans, lisans ve lisansüstü eğitimde hem uzmanlık dersleri olmalı hem de her bir ders için engellilik anaakımlaştırılmalıdır.

Var olan politikalar gerçekten her bir engelli gruba özgü müdür? Yoksa getirilen genel kural, engelliler arası ayrımcılıklara yol açmakta mıdır? Bu soruların yanıtlanabilmesi için hak temelli bütüncül yaklaşımın özümsemiş olmasına ihtiyaç vardır.

Sahada akademisyenler ve STÖ'lerin bir araya gelerek çözüm üretmesi ve bu fikirleri projelere dönüştürmesi son derece önemlidir. Ancak sınırlı süreli ve belirli bir fona bağlı olan projelerin, iyi örnek olarak nitelendirilebilecek pilot çalışma ve uygulamaların sürdürülebilirliği ve birer politikaya dönüştürülmesi devletin proaktif bir rol üstlenmesiyle mümkündür.

**FARKLI
ENGELLİLİKLER
VE ÇOKLU
AYRIMCILIK
RİSKİ ALTINDAKİ
GRUPLARIN
ADALETE
ERİŞİMİ**

*Maria Orchard
Humberto Insolera
Suzanne Valentine
Dilek Kumcu*

Makul Düzenlemelerin Ötesinde: *Aile İçi Şiddet Bağlamında Engelli Kadınlar için “Adalete Erişim” Çerçevesinin Tasarlanması*

Maria Orchard

Giriş

Bu makale, aile içi şiddet bağlamında engelli kadınların hukuki ihtiyaçlarını anlama konusundaki anlayışımızı geliştirmek için, İngiltere ve Kaliforniya'nın yasal sistemlerini bu konu temelinde inceleyen doktora tezinden ortaya çıkmıştır. Engelli kadınların aile içi şiddete, ciddi ve uzun süreli fiziksel istismara hem engelli olmayan kadınlardan hem de engelli erkeklerden daha fazla maruz kalması muhtemeldir.¹ Buna rağmen, engelli kadınların çoğu zaman hukuki destek ve koruma alma hakları engellenmektedir; çünkü bu haklar erişilemez ve kullanılamazdır veya özel ihtiyaçları gidermeye uygun değildir.² Çeşitli engellerin varlığına rağmen, “adalete erişimin” engellilikle ilgili boyutlarına çok az dikkat edilmektedir ve kontrol altına alınmayacak olursa bu durum engelli kadınları dışlamaya devam edecektir.³ Dahası, engelliler hukuk sistemi ve kamu otoriteleri tarafından “savunmasız” olarak değerlendirilirken, yine bu sistemler istismarcıyı yargılamak yerine aşırı korumacı bir tavır

-
- 1 Michelle Ballin vd., “Looking Beyond Prevalence: A Demographic Profile of Survivors of Intimate Partner Violence with Disabilities”, *Journal of Interpersonal Violence* 29, s. 3167-3168.
 - 2 Gill Hague, Ravi Thiara ve Audrey Mullender, “Disabled Women and Domestic Violence: Making the Links, A National UK Study”, *Psychiatry, Psychology and Law* 18(1), 2010, s. 117, 121-30.
 - 3 Eilionóir Flynn ve Anna Lawson, “Disability and Access to Justice in the European Union: Implications of the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities”, *European Yearbook of Disability Law* 4, 2013, s. 7-12.

sergilemektedir.⁴ Engelli kadınları bilgilendirmek yerine zarar görmekten korumayı esas alan bu ataerkil ahlak, faillik, kendi kaderini tayin ve yasal güçlendirme kavramlarına aykırıdır. Dolayısıyla bu araştırma, insan haklarına dayalı bir yaklaşıma teşvik ederek ve sosyal engellilik modeline uygun olarak, engelli kadınları “korumacılıktan” geri adım atmaya teşvik eder.⁵⁶

Aile içi şiddet bağlamında engelli kadınların yasal ihtiyaçlarına dair kavrayışımızı ilerletme hedefi doğrultusunda, daha geniş çaplı araştırma projesinde, kendi hukuk sistemleri ve bu etkileşimleri çevreleyen koşullarıyla birlikte yedi engelli kadının deneyimlerini incelemek için anlatı sorgulama ve tematik şablon analizi yöntemleri kullanılmıştır. Bir “hukuki hikâye anlatım” biçimi olması ve feminist hukuk alanında genel olarak tartışılmayan konulara ışık tutması nedeniyle, anlatı sorgulama, veri toplamada birincil yöntem olarak kullanılmıştır.⁷ Bu araştırma başladığında, büyük ölçüde erişilebilirlik ve uyum yükümlülüklerinin hukuk sistemine eşit erişim ve anlamlı katılımının sağlanmasındaki rolüne odaklanılmıştır. Bu, kısmen de olsa hâlâ geçerlidir; çünkü bu görevler devlet makamlarına ve hizmet sağlayıcılarına, belirli kadın ve engeli için gereken uyum düzenlemelerinin yapılması hakkında pozitif bir yükümlülük getirir. Fakat, anlatıların toplanması ve analizinin ardından, bu bağlamda “adalete erişimin” çokyönlü olduğu ve kritik bir bileşen olmakla birlikte katılımcıların deneyimlerinin tamamını içermeyen makul uyum hakkı ve erişilebilirlik yükümlülüklerinin ötesine geçtiği ortaya

-
- 4 Sarah Woodin ve Sonali Shah, “Access to specialised victim support services for women with disabilities who have experienced violence–UK National Report” (University of Leeds, Mayıs 2013) 25 <http://women-disabilities-violence.humanrights.at/sites/default/files/reports/ws_1_country_report_uk_0.pdf> 5 May 2018’de ulaşıldı; Alan Roulstone, Pam Thomas ve Susie Balderston, “Between hate and vulnerability: unpacking the British criminal justice system’s construction of disablist hate crime”, *Disability&Society* 26(3), 2011, s. 351-352; Jennifer Keilty ve Georgina Connelly, “Making a statement: An exploratory study of barriers facing women with an intellectual disability when making a statement about sexual assault to police”, *Disability&Society* 16(2), 2001, 273, 282.
- 5 Ravi K. Thiara vd., *Disabled Women and Domestic Violence: Responding to the Experiences of Survivors*, Jessica Kingsley Publishers, 2011, s. 117.
- 6 Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi (13 Aralık 2006’da kabul edildi, 3 Mayıs 2008’de yürürlüğe girdi.) 2515 BMSS 3 (BMEHS) Önsöz (e).
- 7 Kathryn Abrams, “Hearing the Call of Stories”, *California Law Review* 79(4), 1991, s. 971, 973 ve 975.

çıkmiştir. Buna göre, bu makale “adalete erişim” kavramını (Bölüm 2) ve katılımcıların anlatılarını ve bunlara ilişkin temaları (Bölüm 3 ve 4) çerçevelemek için uyarlanan dört bölümlü bir yapıyı kısaca açıklayacaktır.

Adalete Erişimde Farklı Anlayışlar

Daha önce “etkili bir başvuru” benzeri diğer haklarla aynı şemsiye altında bulunan BMEHS’nin Adalete Erişim Hakkı (Madde 13), böyle bir hakkın uluslararası bir insan hakları belgesinde açıkça ifade edilmesinin ilk örneğidir.⁸ Ancak bu terim açık bir tanıma ihtiyaç duyar ve genel olarak kabul edilmiş bir tanım yoktur. Nadiren sadece hukuki bir terim olarak kullanılır ve karmaşıklığı nedeniyle bilimsel yazılarda nadiren tanımlanır.⁹ En basitinden, tıpkı adil yargılanma hakkı, hukuka eşit erişim ve etkili çözüm haklarında olduğu üzere “bireylerin diğer haklarını kullanmalarına yardımcı” bir hak ya da bir haklar şemsiyesi olduğunu söyleyebiliriz.¹⁰

Fakat, bu bakış açıları söz konusu araştırma için yeterli değildir, çünkü aile içi şiddet bağlamında ne adalete erişim unsurlarını tanımlamakta ne de engelli kadınlar için adalete erişimi ele alabilecek uygulanabilir bir yapı sunmaktadır. BM Kadına Yönelik Şiddet Özel Raportörü, “aile içi şiddetin bir boşlukta meydana gelmediğini” ve “kadına yönelik şiddetin eşitsizlik ve cinsiyete dayalı ayrımcılığa karşı daha geniş çaplı mücadelelerle ele alınması gerektiğini” belirtmiştir.¹¹ Benzer şekilde, CEDAW Komitesi bir tarafta adalete erişimde toplumsal cinsiyet eşitliğini güvence altına almak için donatılan bir devlet ile diğer yanda temel eşitlik için anayasal güvenceler ve insan hakları hukukunun ulusal

8 Eilionóir Flynn, *Disabled Justice? Access to Justice and the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities*, Ashgate, 2015, s. 21; Flynn ve Lawson (n 3) 23.

9 Janneke Gerards ve Lize Glas, “Access to Justice in the European Convention on Human Rights System”, *Netherlands Quarterly of Human Rights* 35, 2017, s. 11, 13; FRA, “Access to Justice in Europe: An Overview of Challenges and Opportunities”, Imprimerie Centrale, 2010, s. 13-14; Mauro Cappelletti and Bryant Garth, “Access to Justice: The Newest Wave in the Worldwide Movement to Make Rights Effective”, *Buffalo Law Review* 27(2), 1987, s. 181, 182.

10 FRA ve CoE, “Handbook on European law relating to access to justice”, 2016, s. 15-16 <www.echr.coe.int/Documents/Handbook_access_justice_ENG.pdf> 1 Mayıs 2018’de ulaşıldı.

11 Birleşmiş Milletler Yüksek Komiserliği, Kadına Yönelik Şiddet Üzerine Birleşmiş Milletler Özel Raportörlüğü Basın Açıklaması, Nisan 2014. <www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/Display-News.aspx?newsid=14514&> 1 Mayıs 2018’de ulaşıldı.

mevzuatlara dahil edilmesi arasında bir ilişki olduğunu gözlemlemiştir.¹² Uygun bir yaklaşımın belirlenmesi gereklidir, çünkü “güçlü bir hukuk sistemi, kadınlar için fırsatları yaratabilir ve koruyabilir; erişilemez olan veya ayrımcı kurallar veya uygulamalar içeren bir adalet sistemi, kadınların haklarının gelişimini önemli ölçüde engelleyebilir.”¹³

Farklı senaryolarda adalete erişim hakkındaki literatür taraması, çeşitli tanım ve yaklaşımlar ortaya koymuştur. BMEHS'nin 13. maddesinin içeriğinin yanı sıra, BMEH Komitesi'nin sonuç gözlemleri de, devletlere, adalete daha fazla erişimi teşvik etmek için engelli kişilere hukuki yardım sağlamanın yanı sıra adli davalar hakkında erişilebilir formatlarda bunlarla ilgili bilgi ve iletişimi sağlamaları çağrısında bulunmaktadır.¹⁴ Ayrıca, engellilik bağlamında, hem Ortoleva hem de Lord, bunun “insanların adaletin tesis edilmesinde kullanılan sistemlere, prosedürlere, bilgilere ve yerlere etkili bir şekilde erişimini içeren geniş bir kavram” olduğunu öne sürmektedir.¹⁵ Buna bağlı olarak, adalete erişim için insan haklarına dayalı bir yaklaşım “saygınlığı ve güçlendirmeyi” ön planda tutar ve görev sahiplerinin (örneğin adaleti sağlama yetkisi ve görevine sahip olan kurumlar) erişimi sağlama kapasitesini ve hak sahiplerinin (adalet arayan bireylerin) haklarını yasal sistem üzerinden kullanma becerisini içerir.¹⁶ Bilimsel çalışmalarda, Cappaletti ve Garth adalete erişimi

12 CEDAW Komitesi, Genel Tavsiye No. 33: Kadınların Adalete Erişimi Üzerine, 3 Ağustos 2015, UN Doc CEDAW/C/GC/33, para 41.

13 Uluslararası Kalkınma Hukuku Organizasyonu, “Accessing Justice: Models, Strategies and Best Practices on Women’s Empowerment”, 2013, s. 11. <www.idlo.int/sites/default/files/Womens_Access_to_Justice_Full_Report.pdf> 1 Mayıs 2018’de ulaşıldı.

14 BMEH Komitesi, “Bosna-Hersek’teki İlk Rapora İlişkin Son Gözlemler” (2 Mayıs 2017) UN Doc CRPD/C/BIH/CO/1, para 19.

15 Stephanie Ortoleva, “Inaccessible Justice: Human Rights, Persons with Disabilities and the Legal System”, *ILSA Journal of International & Comparative Law* 17, 2011, s. 281, 283; Janet Lord vd. (ed.), *Human Rights. Yes! Action and Advocacy on the Rights of Persons with Disabilities*, 2. basım, Human Rights Resource Center, 2012, s. 137.

16 Teresa Marchiori, “A framework for measuring access to justice including specific challenges facing women” (UN Women & Council of Europe 2015) 7 <<https://rm.coe.int/1680593e8>> 1 Mayıs 2017’de ulaşıldı; ACLU, “Domestic violence and sexual assault in the United States: A human rights-based approach and practice guide”, Ağustos 2014, s. 1. İnsan haklarına dayalı bir yaklaşım, hak ihlallerini sürdüren temel koşulları ele almaktadır; cinsiyete dayalı şiddetin, diğer şiddet suçlarıyla aynı kaynakları almasını ve gerçekleştiğinde ihlallere etkin bir şekilde yanıt verilmesini talep eder; şeffaflık, hesap verebilirlik ve hükümetin karar alma, saygınlık ve yetkilendirilme konusundaki katılımını ön planda tutar.

mi “insanların devletin genel himayesinde haklarını savunacağı ve/veya uyumsuzluklarını çözebileceği bir sistem” olarak tanımlamıştır.¹⁷ Bu sistem aynı zamanda “herkes için eşit olarak erişilebilir olmalı” ve “bireysel ve sosyal olarak adil olan sonuçlara yol açmalıdır.”¹⁸

Bununla birlikte, literatür taraması yapıldığında çoğunlukla, “hukuk sistemi” ve “adalet sistemi” terimlerinin sıklıkla birbirinin yerine kullanıldığı görülür. Bu nedenle, “adalet erişim” ile “hukuk sistemine erişim” arasında net bir sınırlama yoktur, fakat bu iki kavram birbirinden farklıdır. Bir yandan “hukuk sistemi”, hukuk yani “adalet, tarafsızlık veya eşitlikle en az ilişkili olabilecek şekilde” hukukun uygulanması ve süreçleri olarak görülebilir.¹⁹ Bu açıdan adalete erişim, insanların hukuk sistemi kullanmasını kolaylaştıran mekanizmaları içerir, yani hukuk sistemini daha erişilebilir hale getirir. Gerards ve Glas’ın dar yaklaşım dediği, yani “özellikle mahkemelerin ve mahkemelerin kullanılması yoluyla hakların güvence altına alınmasıdır” ve bu nedenle mahkeme önünde belli bir usulü kullanabilmekle ilgilidir.²⁰ BMEHS Madde 13(1) bu görüşten yararlanır ve tarafların “tüm hukuki işlemlerde engelliler için adalete etkili bir şekilde erişimini” sağlar. Öyleyse, engelli kadınlar için “hukuki sisteme erişim” veya dar anlamıyla “adalete erişim” makul düzenlemeler ve erişilebilirlik tedbirleriyle önlerindeki bariyerlerin kaldırılmasıyla sınırlı olacaktır; ancak erişim bunun ötesine geçmektedir.

Buna karşılık, Hughes “adalete erişime” kapsamlı bir yaklaşımın, hukuk sistemine ve hukuki adalete erişimi engelleyebilecek diğer sorunları da dikkate aldığı ileri sürmektedir.²¹ Bu nedenle, “adalete erişim” hukuki sisteme erişimi kapsar ki bu da doğrudan fiziksel erişilebilirliği ve uyumlaştırma yoluyla bariyerlerin kaldırılmasını kapsar. Bununla birlikte, aynı zamanda sosyal engellerin ve çoklu veya kesişen eşitsizlik kaynaklarının bir bireyi etkileyebileceği ve yasal koruma ve destek ya da “adalete” erişimi engelleyebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin, ev içi şiddetin bir baskı biçimi olarak kullanılmasının engelli-

17 Mauro Cappaletti ve Bryant Garth (n 9), s. 182.

18 *Age*.

19 Patricia Hughes, “Law Commissions and Access to Justice: What Justice Should We Be Talking About?”, *Osgoode Hall Law Journal* 46, 2008, s. 773, 778.

20 Gerards ve Glas (n 9), s. 13; Hughes (n 19), s. 778.

21 Hughes (n 19), s. 779.

lik, toplumsal cinsiyet ve diğer etkenlerle etkileşimi nedeniyle, engelli kadınların bu süreçte ek sorunlarla karşılaşması muhtemeldir.²² Genel olarak bakıldığında, adalete erişim, yasanın sosyal ya da ekonomik adalet gibi diğer adalet biçimlerini ilerletmek için de kullanılabilir yolları içerir.²³ Gerards ve Glas’a göre, bu genel yaklaşım yasal bir usule erişimi içermekte ve aynı zamanda sonucun adil olup olmadığını ve “maddi adalet” kavramının gerçekleştirilmesine yardımcı olup olmadığını sorgulamaktadır.²⁴ Bu nedenle, adalete erişim, hem bir süreç hem de bir amaçtır ve temel haklardan yararlanmak isteyen bireyler için çok önemlidir.²⁵

Bu makale farklı hukuk teorilerini tartışmak için yazılmamıştır. Bununla birlikte, adalete erişim konusunda daha geniş bir anlayışa dayanan araştırmalar mevcut yasal çerçeveyi sorgulamalı ve daha önce dışlanmış olan grupların (erişimi artırılacak olan bireylerin) görüşlerini içermelidir.²⁶ Aynı zamanda yasal kavramların ve prosedürlerin ötesine geçmelidir; çünkü bu mekanizmalar tek başına adalet erişimi anlamı bir şekilde artırmayacaktır.²⁷

Adalete Erişimin Dört Bileşeni

Bu araştırma başlangıçta yasal anlamda adaletle ilgili olsa da kapsam o zamandan beri gelişmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi, anlatıları incelerken, katılımcıların “adalet erişimi” ilk başta tanımladığından daha geniş bir şekilde algıladığını fark ettim. Katılımcılar makul uyumlaştırma ve erişilebilirlik yükümlülükleri, kolluk yetkilileri, savcılar ve mahkeme sistemiyle ilgili deneyimlerin yanı sıra adli olmayan sistem hizmetleriyle etkileşimlerine ilişkin konuları tartıştılar. Dahası, anlatılar arasında ortak bir tema, hem adli sistem içinde hem de dışında yaşadıkları deneyimleri nasıl tecrübe ettiklerini anlamaktı. Seçilen çerçeve Bahdi, Flynn ve Lawson’ın çalışmalarına dayanarak “adalet” anlayışlarını

22 BMEH Komitesi, Genel Yorum No. 3-Madde 6: Engelli Kadın ve Kız Çocukları (25 Kasım 2016) UN Doc CRPD/C/GC/3, para 52. BMEH Komitesi, Genel Yorum No. 3-Madde 6: Engelli Kadın ve Kız Çocukları (25 Kasım 2016) UN Doc CRPD/C/GC/3, para 52.

23 Hughes (n 19), s. 780.

24 Gerards ve Glas (n 9), s. 13 [alıntı atlandı].

25 Age; FRA ve CoE (n 10), s. 16.

26 Hughes (n 19), s. 776.

27 Age.

ortaya çıkarmak için bir araçtır. Bahdi, kadınların Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesindeki adalete erişimleri bağlamında görüşlerini sunmaktadır. Bireylerin iddialarını mahkemeye getirmelerini engelleyen usul ve maliyet engellerine dair tek boyutlu bir odaktan uzaklaşmayı, hukuk sisteminin tüm yönleriyle daha bütünsel bir değerlendirmesine yöneltmeyi savunmaktadır; yani adalet çerçevesinde erişimi de dahil ederek odağı genişletir.²⁸ Bahdi'nin yaklaşımı, Flynn ve Lawson'ın dördüncü bir bileşen eklediği üç temel bağımlı bileşenden (esas, usul dayalı ve sembolik boyut) oluşmaktadır.²⁹

Birincisi, adalete erişimin esas boyutu, “çözüm arayanlara sunulan hak iddialarının değerlendirilmesi” ile ilgilidir ve resmi yasaları, anayasal korumaları ve yasal uygulamaları içerebilir.³⁰ Bu husus, “çözüm arayanlar lehine verilen kararları şekillendiren” yasal kural ve ilkelerin özünü araştırmaktadır.³¹ Engelli kadınların fiziksel ve zihinsel bütünlük hakkı ihlal edilirse, yasal korumaya, bir hukuk yoluna ve eşit koruma hakkına sahip olması beklenir. Bu yön, devletlerin maddi eşitliği sağlama konusundaki pozitif yükümlülüğünü içerir. Bu özellik, eşitliği teşvik eden yasaların kabul edildiğini ve engelli kadınların kendine özgü sosyal bağamlarına duyarlı olduğunu öngörür.³² Bu nedenle, yasal kolaylaştırıcılar kilit öneme sahiptir: Usule dair ya da makul uyumlaştırma yükümlülüğü, sadece toplumsal bir kurgu olarak “normal” kategorisine girenler değil, tüm farklılıklar için uyumlaştırma anlamına gelmektedir³³ ve erişilebilirlik “engelli kişilerin farklı medeni, siyasi, ekonomik,

28 Reem Bahdi, “Background Paper on Women’s Access to Justice in the MENA Region”, 2007, s.3 <www.uwindsor.ca/law/rbahdi/sites/uwindsor.ca/law/rbahdi/files/womens_access_to_justice_in_mena-bahdi_en.pdf> 1 Mayıs 2018’de ulaşıldı.

29 Age, s. 3; Flynn (n 8), s. 18; Flynn ve Lawson (n 3), s. 42-43.

30 Bahdi (n 28), s. 3, 5-6.

31 Flynn ve Lawson (n 3), s. 13.

32 Bahdi (n 28), s. 27-28; Flynn ve Lawson (n 3), s. 13-14.

33 A.J. Withers, *Disability Politics and Theory*, Fernwood Publishing, 2012, s. 109 (Pek çok engelinin ihtiyaçları ile engelli olarak etiketlenmemiş kişilerin ihtiyaçları arasındaki fark, engelli olmayan kişilerin bağımlılıklarının normleştirilmiş olmasıdır. Dünya, belirli ihtiyaçları karşılamak ve bu ihtiyaçlara sahip insanları bağımsız olarak adlandırmak için inşa edilmişken, diğer ihtiyaçların istisnai olduğu düşünülmektedir. Her birimiz, her gün başkalarına ihtiyaç duyarız. Destek, kaynaklar ve ihtiyaçlarımızı karşılamak için hepimiz birbirimize ihtiyaç duyarız. Hepimiz birbirimize bağımlıyız. Bu karşılıklı bağımlılık zayıflık değildir; aksine, insanlığın bir parçasıdır).

sosyal ve kültürel haklardan yararlanabilmesi için hayati bir ön koşuldur.”³⁴ Yasal kolaylaştırıcılar, aile içi şiddeti takiben adalete erişimin aranmasında etkilidir ve bu hakların etkisiz veya tutarsız bir şekilde uygulanması, hukuk sisteminin sağladığı korumaları engelleyebilir. Temel husus, uluslararası insan hakları anlaşmalarının ötesinde, eşitliği daha da güçlendirmek için yasal düzenlemeler ve yasal uygulamaları içerecek şekilde adalet arayan engelli kadınların yaşamları için hayati öneme sahip olmasıdır.

İkincisi, eğer temel husus hak iddialarının mevcudiyetine odaklanırsa, usule ilişkin husus bu tür iddiaların yargıya götürülmesi olarak görülebilir ve böylece maddi hukuk yoluyla ele alınabilecek olanlar dışında, adaleti sağlamadaki kolaylaştırıcıları ve engelleri inceler.³⁵ Usul yönü, engelli kadınların yasal sisteme katılımını etkileyen yasalara, yasal politikalara ve uygulamalara ve hak iddiaları ortaya koyma becerilerine odaklanmaktadır.³⁶ Bu, ilgili kişi için adaletin tecelli etmesi anlamına gelen bir “mahkeme salonu zaferini” ya da daha gayri resmi adalet sistemleri kullanmayı içerebilir.³⁷ Bu araştırmada, her ikisi de aile içi şiddet olaylarını ele alma konusundaki gayri resmi yaklaşımları nedeniyle eleştirilen³⁸ ancak resmi adalet sisteminin bir parçası olarak kalan ceza hukuku, medeni hukuk veya aile hukuku sistemlerindeki prosedürleri ve uygulamaları tartışıyor olacağım. Kadınların katılımını etkileyen yasal politikalara veya uygulamalara örnek olarak Bahdi, temsil ve bilgiye erişim, “adli tarafsızlık” miti ve polis ve savcılarının tutumu gibi engelleri araştırmaktadır.³⁹

Üçüncüsü, sembolik yönü dogmatik hukukun dışına çıkar ve belirli bir hukuk sisteminin vatandaşların aidiyet ve güçlenmesini ne ölçüde desteklediğini sorgular.⁴⁰ Sembolik yönü, diğerlerinin yanı sıra, bir katılımcının haklarının ne kadar farkında olduğunu ve hukuk sisteminin ve görev

34 BMEH Komitesi, Genel No. 2-Madde 9: Erişilebilirlik (22 Mayıs 2014) UN Doc CRPD/C/GC/2, para 4.

35 Bahdi (28), s. 28-29.

36 Age, s. 28.

37 Age, 29-30.

38 Elizabeth L MacDowell, “When Courts Collide: Integrated Domestic Violence Courts and Court Pluralism”, *Scholarly Works Paper* 682, 2011, s. 121 et seq. <<http://scholars.law.unlv.edu/fac-pub/682>> 1 Mayıs 2018’de ulaşıldı.

39 Bahdi (n 28), s. 29-37.

40 Age, s. 3.

sahiplerinin anlamlı bir katılım sağlayıp sağlamadığını değerlendirir. Bu bağlamda, bireyin kendisini neyin etkileyebileceğine ilişkin kararlar almak için tam olarak bilgilendirilmesi ve yetkilendirilmesi gerekir. Adalete erişimi sıklıkla ceza sisteminin suça ve faile verdiği cevap olarak kavramsallaştırıyoruz. Ancak katılımcılar (bu ve başka çalışmalarda) adaleti fiziksel ve zihinsel iyileşme yolunda kaliteli ve erişilebilir sağlık hizmetleri ile şiddet içermeyen bir hayat sürme olarak tanımlamıştır.⁴¹ Ek olarak, bu tür alternatif “adalet” biçimlerinin, örneğin savunuculuk çalışmalarına katılarak, hukuk sistemine resmi katılımı eşlik etmesi gerekir.

Son olarak, Bahdi'nin üç bileşenli yaklaşımı “adalet sorunlarına ve marjinal gruplar için tartışmalara geniş kapsamlı erişimin görülmesi için yararlı bir mercek” sağlarken, Flynn, engellilik hakları alanında vatandaşlık ve katılım kavramlarının kilit olduğunu ve bu nedenle dördüncü bir bileşene ihtiyaç olduğunu belirtir.⁴² Bu husus daha geniş “adalet ve engellilik” bağlamında anahtardır ve genellikle engellilerin tanık, hakim, jüri üyesi, avukat ve adliye memuru olarak sisteme dahil edilmesini ifade eder.⁴³ Bu unsur, hukuki sisteme katılma fırsatının ve yasa yapma sürecinin nüfusun bir alt kümesiyle sınırlı kalmamasını ve belirli grupların iktidardan dışlanmamasını sağlamanın sosyal değeri nedeniyle özellikle önemlidir.⁴⁴ Bu elbette marjinalleşmiş grupların yasal sistemin çeşitli kollarında yetersiz temsil edilmesi, bu grupların karşılaştığı risklerin ve engellerin anlaşılmasına katkıda bulunması nedeniyle büyük bir önem taşımaktadır. Çoğu zaman, yasayı tanımlamak ve uygulamakla yükümlü görevliler, bu politikaların aile içi şiddetle ilgisini kuramamakta ve engelliğin gerçekliğini kabul edememektedir.

Çerçeveyi Eldeki İçeriğe Uygulamak

Bahdi, Flynn ve Lawson'ın yazıları “adalete erişimi” incelemek için genel çerçeveler sunar. Bahdi'nin yaklaşımı Ortadoğu ve Kuzey Afrika böl-

41 Uluslararası Adalet Divanı, “Kadınların Cinsiyete Dayalı Şiddet İçin Adalete Erişimi: Bir Uygulayıcı Rehber”, Uluslararası Hukukçular Komisyonu, Şubat 2016, s. 3 <www.icj.org/wp-content/uploads/2016/03/Universal-Womens-access-to-justice-Publications-Practitioners-Guide-Series-2016-ENG.pdf> 7 Mayıs 2018 ulaşıldı.

42 Flynn (n 8), s. 18.

43 Age, s. 19.

44 Age.

gesindeki kadınların adalete erişimiyle ilgiliyken, Flynn ve Lawson adalete erişimde engellilerle ilgili düzenlemelere odaklanmıştır. Fakat hiçbir çerçeve bağlama özgü değildir ve “adalete erişim” arayan engelli kadınların aile içi şiddet bağlamındaki deneyimler için yorumlanmalıdırlar. Bu bölüm temel ve usule ilişkin unsurlar (1) ve sembolik ve katılımcı (2) bileşenler arasındaki etkileşimi ele alacaktır.

İlk olarak, Flynn temel ve usule ilişkin unsurların iç içe geçmiş olduğunu belirtirken,⁴⁵ eşit ve faydalı adli sonuçlar ve prosedürlere erişim için kurulan yasal sistemi etkin bir biçimde kullanmanın temel olduğunu altını çizer.⁴⁶ Fakat uyumlaştırma yükümlülüğü kesin ve prosedürel unsurlara sahipken, bu görevin (temel ve usule dayalı) engelli kadınların adalete erişiminin bütünsel bir anlayışına uyduğunun ayırt edilmesi zordur.⁴⁷ Engellilik bağlamında, uyumlaştırmanın sağlanamaması adalet sistemine katılımı etkileyebilir. Yine de, BMEHS ve iç yasalara göre, uyumlaştırma yükümlülüğünün yerine getirilmemesi bir ayrımcılık şekli olarak tanımlanabilir;⁴⁸ bu da durumu hem temel hem de usule ilişkin hususların meselesi haline getirebilir. Örneğin, Bahdi'nin kadınların karşılaştığı engellere ilişkin örnekleri arasında, bilgiye ve adli yardıma sınırlı erişim, kanun uygulayıcıların yetersiz cevapları ve hukuk yolunun yetersiz uygulanması vardır.⁴⁹ Hepsi olmasa da bazıları uyumlaştırmayla daha iyi hale getirilebilir.

Genel olarak, yasal bilgilere erişim, hukuki tavsiye edinme ve temsil edilme, ihlalle ilgili şikâyetle bulunmak, “adalet sisteminin çeşitli yönleriyle etkileşime geçmek için temel gereksinimlendendir”.⁵⁰ Bununla birlikte, doğrudan ya da dolaylı olarak aile içi şiddet Kaliforniya, İngiltere ve Galler'in yasal sistemlerinde suç teşkil etmektedir⁵¹ ve yasal bilgilere

45 Age, s. 16.

46 Age, s. 5-20.

47 En azından Amerika Engelliler Yasası istihdam bağlamında: Stewart J. Schwab ve Steven L. Willborn, “Reasonable Accommodation of Workplace Disabilities”, *Cornell Law Faculty Publications Paper* 526, 2003, s. 1258-63 <<http://scholarship.law.cornell.edu/facpub/526>> 1 Mayıs 2018’de ulaşıldı.

48 BMEHS Madde 5.

49 Bahdi (n 28), s. 33-34.

50 Flynn (n 8), s. 49.

51 California Penal Code §§ 242, 243 ve 273.5; CPS, “Domestic Abuse Guidelines for Prosecutors”, Annex C-Examples of domestic violence offences <www.cps.gov.uk/legal-guidance/domestic-abuse-guidelines-prosecutors> 1 Mayıs 2018’de ulaşıldı.

erişim, hukuki tavsiye edinme ve temsil edilme, örneğin bir ayrımcılıkla ilgili iş davasında olacağı kadar adaletin temini için elzem görülmemektedir. Aile içi şiddet bağlamında adalete erişim arayan engelli kadınlar için uyumlaştırma ve erişilebilirlik yükümlülüklerinin bu hakkın yerine getirilmesinin ayrılmaz bir parçası olması gerektiğini öneriyorum. Örneğin, engelli kadınların yasal sisteme entegre edilirken uyumunun sağlanması hakkını yasa önünde herkesin eşit korunması hakkından ayırmak neredeyse imkânsız görünmektedir. Yasal zorunluluk kapsamında olan ancak bazen isteğe bağlı politikalarla çerçevelenmiş konular olması nedeniyle, bu araştırma ayrımcılık yasağı kapsamında yer alan meseleleri temel alır.

Bununla birlikte, engelli kadınlar temel yasaların ulaşamayacağı ve bu nedenle usule ilişkin hususlarla daha doğrudan ilgili olan toplumsal damgalanma, belirli yasal usuller ve hatta sistemin doğası gibi sayısız engelle karşı karşıya kalmaya devam etmektedir. Gerards ve Glas'ın belirttiği gibi, "adaletin sağlanması için araçlar ve süreç önemini korur, çünkü usule ilişkin güvencenin yokluğunda, temel hakların güvence altına alınması kesin değildir."⁵² Temel haklar korunurken bile yasal kurallar, engelli kadınlara adil ve etkili bir adalete erişim sağlamak için her zaman yeterli değildir. Yasa, engelli kadınların çıkarlarını ve haklarını koruyabilir, ancak diğer faktörler, örneğin adaletin "kalitesi" ile ilgili olanlar, erişimi sağlamada eşit derecede önemlidir. Nitekim, koruma kararlarının etkinliği örneğinde olduğu üzere usule ilişkin konuların, yasayla ilgili olan meseleleri ya da politika, uygulama ve önyargıdan doğacak meseleleri kapsamadığını düşünüyorum.

İkincisi, sembolik ve katılımcı yönlerin de katılımcıların deneyimlerine uyarlanması gerekir. Sembolik yön katılımcıların süreçten ne oranda güçlendiğini araştırır ve katılımcı yön de diğerleriyle birlikte, yasa ve politika oluşturma sürecine katılım oranını değerlendirir; fakat katılımcıların anlatılarından ortaya çıkan temalar, örneğin bir adalet biçimi olarak hikâyeye anlatıcılığı, bireysel ve kolektif güçlendirme diğer tarafa tam olarak uymuyordu. Katılımcıların anlatılarını doğru şekilde çerçeveleyen yaklaşımların yorumlanması çok önemlidir. Dolayısıyla, eğer

52 Gerards ve Glas (n 9), s. 13.

baskının (herhangi bir şeklinin) değişen bir koşul olduğunu ve baskıya muhalefetin bir tanım, kimlik, eğitim ve direniş süreci olduğunu anlarsak,⁵³ sembolik ve katılımcı unsurların açıkça tanımlanması gerekmez. Bunlar bir ikilik içinde keşfedilebilir, çünkü anlatılardan çıkan temalar sinerjiktir ve birbirinden beslenir. Örneğin, bu araştırmanın sembolik yönü, kendi eylemleriyle ya da katılımcılara kontrol ya da özgüven duygusu veren koşullar üzerinden katılımcıların baskıya olan muhalefetini inceler. Aynı şekilde, katılımcı unsur “insanların siyasal ve kamusal hayata katılarak adaleti ne ölçüde sağlayabildiğini”⁵⁴ göz önünde bulundurmaktadır. Ancak, öncelikle bir grupta veya toplumun diğer üyeleriyle toplu katılım gibi katılımcıların hukuki alanda adalet tecrübelerine odaklanır.

Sonuç

Bu araştırmanın temel amacı, her bir katılımcının karşılaştığı engelleri ve kolaylaştırıcıları ve “adaletin” kalitesini etkileyen diğer faktörlerin karmaşıklığını tespit ederek, aile içi şiddet bağlamında yedi engelli kadının yasal ihtiyaçlarını anlama anlayışımızı geliştirmek oldu. Burada kullanılan ve sürecin temel, usule dayalı, sembolik ve katılımcı yönlerini kapsayan çerçeve, katılımcıların anlatıları üzerinden etkili ve anlamlı bir “adalete erişim” kavramı oluşturmak için uyarlandı. Bu bağlamda bazı örtüşmeler olduğunu ve yorumlanıp kullanılan çeşitli bileşenler arasında net bir açıklamanın olmadığını kabul ediyorum, ancak bu aynı zamanda bir bütün olarak hukuk sisteminin ve “adalet”in bir özelliğidir. Gerçekten de, Hughes’un belirttiği gibi, “Hukuk sistemi yoluyla adalete erişimin artırılması hakkında konuşmak nispeten kolay; zor olan adalete daha karmaşık ve çok yönlü erişimin nasıl ilerletileceğini bulmak.”⁵⁵

53 James I. Charlton, *The Dialectics of Oppression and Empowerment, in Nothing About Us Without Us: Disability Oppression and Empowerment*, OUP 2000, s. 153.

54 Flynn (n 8), s. 141.

55 Hughes (n 19), s. 784.

İşitme Engelli ve İşitme Güçlüğü Çeken Kişilerin Adalete Erişimi: *Zorluklar ve İyi Uygulamalar*

Humberto Insolera

İşitme güçlüğü çekenler, işitme engelli ve işitme-görme engelli insanlar adalete erişimde büyük engellerle karşı karşıyadır. Adalete erişimden, adalet sistemine bir bütün olarak erişimi ve katılımı anlıyoruz. Buna polis, mahkemeler ve gözaltı yerleri de dahildir.

BMEHS'nin 13. maddesinin ışığında, engelliler aşağıdaki haklara sahiptir:

- Mağdur/davacı veya davalı/fail olarak adalet sistemine erişim;
- Adalet sistemine jüri üyeleri, avukatlar, mahkeme memurları ve kolluk kuvvetleri gibi doğrudan veya dolaylı katılımcılar olarak katılma.

İşitme engelli/işitme güçlüğü çeken kişilerin karşılaştığı en büyük zorluklardan biri de polisle iletişim engelleridir. Polis makamlarına bir suçu rapor eden bir mağdur/davacı olarak tercüman olmaması, SMS servisi yoksa telefonla acil durum servisleriyle bağlantı kurma zorluğu gibi sıkıntılarla karşılaşmaktadır. Kelepçelemeye işitme engeli olan insan-

ların iletişim yetenekleri tamamıyla ellerinden alınır. Göz yaşırtıcı gaz kullanımı ise kişinin dudak okumasını, işaret dilini görmesini engeller. Yalnızca ulusal düzeyde değil Avrupa düzeyinde de hukukçulara ve yargıçlara engelli bireylerin adalete erişim hakları konusunda daha fazla eğitim verilmesi (örneğin ERA eğitimi: <https://www.era.int>) ve SMS hizmetleri ve iletişime destek için teknolojilerin kullanılması gibi önlemler alınarak özellikle işitme engellilerin adalete erişimleri güçlendirilebilir.

Uyumlaştırma ve Adli Yardımda Hükümlerin Eksikliği

Makul bir uyumlaştırma ile derhal ve sınırsız olan usule dayalı uyumlaştırma arasındaki farkın kişiye hatırlatılması önemlidir. Devletler, erişilebilirliği, usule dayalı uyumlaştırma ve makul uyumlaştırmanın yanı sıra diğer destek türleriyle de sağlamalıdır. Böylece engelli kişiler adalet sistemine tam erişime sahip olabilir.

Genellikle adli yardım, işaret dili tercümanlığını gerekli görmez veya bunu kapsamaz. Başka bir deyişle masraflarının kişinin kendisi tarafından karşılanması beklenir.

Yasa işaret dili biçiminde usule dayalı bir uyumlaştırma sağlasa bile, çoğu durumda adli ve idari işlemlerde işitme engelli kişiler için eğitimli işaret dili tercümanlarının yetersizliği söz konusudur. Bu durum farklı dillerin ve lehçelerin konuşulduğu ülkelerde daha da problemlidir. Eğitimli ve profesyonel işaret dili tercümanları, doğru yasal yorumlama için çok önemlidir.

İşitme engelli ve işitme güçlüğü çeken kişilerin ifadelerine hâlâ bazı durumlarda yeterince ağırlık verilmemektedir. İşitme engelli ve işitme güçlüğü çeken kişiler de dahil olmak üzere, hâlâ tüm engelliler konusunda basmakalıp ve yanlış kavramalar mevcuttur. Engelli kişilerin adalet sisteminin dolaylı katılımcıları, yani avukatlar, adliye çalışanları ve emniyet görevlileri gibi bir parçası olabilmeleri için güçlendirilmelerini sağlayacak politikalar ve makul düzenlemeler mevcut değildir.

Bazı ülkelerdeki yönetmeliklerin işitme engelli ve işitme güçlüğü çeken kişilerin jüri görevine katılmasının engellemesi ve kişisel asistanların ve tercümanların usule ilişkin uyumlaştırma teşkil etmemesi (Büyük Britanya) bu durumun örneklerindedir. Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi, devletin işitme engelli veya işitme güçlüğü çeken kişi-

lerin jüri üyesi olarak yargı sistemine katılması için makul bir uyumlaştırma sağlamaması konusunda çeşitli bireysel görüşmelerde bulunmuştur. Komite bunun bir çeşit ayrımcılık olduğu fikrindedir. Aşağıda yer alan çeşitli dava örnekleri üzerinden Komite'nin tutumu anlaşılabilir.

JH v. Avustralya – Dava No: 35.2016-31.08.2018: Dava, mahkemeye jüri üyesi olarak göreve çağrılan işitme engelli bir kişiyle ilgilidir. Kişi, Auslan işaret dili kullanılması talebinde bulunmuş ama talebi devlet tarafından kabul edilmemiştir. Komite, devletin Sözleşme'nin madde 5(2) ve (3) ve 21(b) ve (e) uyarınca yükümlülüklerini yerine getirmediğine karar vermiş ve kişinin jüri görevini yerine getirebilmesi için gerekli makul düzenlemenin, jüri seçme ve duruşma süreçlerinde gizliliğe riayet edecek şekilde Auslan tercüme biçiminde sağlanmasını devletten talep etmiştir.

Michael Lockrey v Avustralya – Davası 13.2013-08.04.2016: Dava, işitme engelli kişinin iletişim kurmak için gerçek zamanlı stenografi talep etmesiyle ilgilidir. Jüri üyesi olarak görevlendirildikten sonra gerçek zamanlı stenografi talebinde bulunan kişinin bu talebi, jüri görüşme salonuna jüri üyesi olmayan bir kişinin girmesine yol açacağı için, yasaların izin vermediği gerekçesine dayanarak reddedilmiştir. İç hukuk yollarının tüketilmesi kuralının istisnası olarak kabul edilen birkaç talebin değerlendirilmesi ardından, mevcut kanun yollarının “etkin bir çözüm getirme ihtimalinin düşük olduğu” kanısına varılmıştır. Bu nedenle Komite, devletin başvurucuya jüri görevini yerine getirmesi için stenografi sağlamamasının ayrımcılık ile makul uyumlaştırmanın reddi (madde 5) ve erişilebilirliğin yetersizliği (madde 9) olduğuna karar vermiştir. Ayrıca bu kararın, başvurucunun ifade ve düşünce özgürlüğü (madde 21) ve adalete erişim (madde 13) haklarını hem tek başına hem de ve siyasi ve kamusal hayata katılım hakkıyla (madde 29) bağlantılı olarak ihlal ettiği de belirtilmiştir.

Daha fazla bilgi için: <http://www.internationaldisabilityalliance.org/crpd-committee-interpretation>

İyi Uygulamalar

Sözleşmeye taraf devlerin, mevzuatta yaptıkları değişiklik ve BM Engelli Hakları Komitesi sonuç gözlemlerinin kullanması, iyi uygulama

malar arasında sayılabilir. Örnek olarak Birleşik Krallık'a ait raporu inceleyebilirsiniz: <https://bda.org.uk/wp-content/uploads/2017/03/Access-to-JusticeNI.pdf> -> Metin farkındalık artırmanın önemini ve işaret dili çevirisinin yasal bir zorunluluk olduğunu göstermektedir.

Avukatlarla yaşanan tüm deneyimler olumsuz değildir. Avukatların, işitme engelli işaret dili kullanıcılarının dahil edilmiş hissetmesi ve kendi konularına ilişkin bilgiye tam erişimlerinin sağlanması için fazladan çalıştığı durumlar da söz konusudur.

İşitme engelli müvekkilleriyle iletişim kurabilmek amacıyla İngilizce işaret dili derslerine katılmış veya katılmakta olan avukatlar vardır. Örneğin Kuzey İrlanda'da seviye dört ve seviye altı İngilizce işaret dili derecelendirmelerine sahip iki avukat mevcuttur.

İş mahkemesinde bir işitme engelli birey tercümanlar olmaksızın mahkemedeki durumun üstesinden gelebileceğini düşünmüş, ancak görevliler kendisine yargılamanın tümüne erişimi olması açısından tercüman kullanmasını tavsiye etmiştir. İşitme engelli kişi mahkemenin başlamasıyla kendisine en uygun tavsiyenin verildiğini hemen anlamıştır. Başka bir işitme engelli birey Eşitlik Komisyonu ile yaşadığı olumlu deneyimi ve kendisine engellilik/din ayrımcılığı davasında verdikleri desteği aktarmıştır.

Ölüm Bizi Ayırana Dek: Demans ve Boşanma İkilemi

*Hak Ehliyeti Sahibi Olan ve Olmayan
Başvurucular Arasındaki Dengesizliğe Dair Bir
Değerlendirme**

Suzanne Valentine

Birden fazla kişi, “Valentine” isimli bir kişinin boşanma üzerine sunum yapmasındaki tezatlığa yorum yapmıştır. Buradaki ironi gözümden kaçmış değil. Ancak, söylemek isterim ki Aziz Valentin gibi azizlerin bile, gönül meseleleri söz konusu olduğunda gerçekçi ve pragmatik davranması gerekir.

Hayatın zorlaştığı ve boşanma sözleşmelerinde paylaşılacak malların daha fazla olduğu Batı dünyasında boşanmalar yükselen bir eğilim göstermektedir. Bu arada, hiç kapasitesi olmayan hastaya kıyasla, hastanın kapasitesinin zaman içerisinde azalabildiği demans vakalarındaki sıklık da aynı şekilde yükselmiştir.

Demans başlangıcının gelecek nesiller için ne kadar ihtimal dahilinde olduğu ve dolayısıyla ilişkiler üzerindeki bu muhtemel gerginliğin taraflardan bir ya da diğerinin ilişkiyi en çetrefilli halinde sonlandırmaya karar vermesi ihtimali üzerindeki olası etkisinin boşanmayla sonuçlanmasının kuvvetle muhtemel olabileceği üzerine düşünmenin yararlı olacağına inanıyorum.

* Bu yazı Konferans'a bildiri olarak sunulmuştur.

En son tahminlere göre, Birleşik Krallık'ta 2015'te doğan erkeklerin %24'ü ile kadınların %35'inin yetişkin yaşlarda demansa yakalanacağı öngörülmektedir. Bu tahminler, ortalama yaşam süresinin arttığı birçok toplum için tutarlı görünmektedir (Avrupa genelinde İtalya en yüksek, Türkiye en düşük vaka sayısına sahiptir). Şu an için Birleşik Krallık tahminlerini esas alırsak, Birleşik Krallık nüfusuna mensup her dört erkek ve her üç kadından birinin demansa yakalanma ihtimalinin olduğu bir muhtemel geleceğe bakmaktayız ve bu durumda bir ilişkide, özellikle parasal menfaatlerin yüksek ve bağların koparılmasının daha zor olduğu evlilik ilişkisinde birçok zor durum ortaya çıkabilir.

Demans ve ortalama yaşam süresinde öngörülen artışla ilgili tahminlerden, eşlerden birinin ya da her ikisinin demans olma ihtimalinin daha yüksek olabileceği ve bu durumun ilişki üzerinde gerginlik yaratabileceği ve dolayısıyla daha fazla boşanma davasına yol açabileceği çıkarımında bulunabiliriz. Yerleşik içtihat ve eldeki bilgiler, demastan etkilenmemiş eşlerin demanslı eşlerinden boşanmak için gerekçelere sahip olabileceği ihtimalini öngörmekle beraber, demanslı bir kişinin, daha sonra detaylı olarak bahsedeceğim birçok sebepten dolayı bir ilişkiyi bitime ihtimalini göz ardı etmektedir.

Bununla beraber öncelikle şu konuya açıklık getirmek isterim: Bu konuşmanın konusu hukuken, bilhassa Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Madde 8 (aile) ve 12'de (evlenme özgürlüğü) devredilemez bir boşanma hakkının kabul edildiğini savunmak değil, ancak boşanma hakkının olduğu yerde, engellilik durumu gözetilmeksizin bu hakkın her iki taraf için de eşit olarak sağlanmasıdır, özellikle de kapasitenin azalması ya da olmaması durumunda. Aksi halde, demanslı kişinin boşanmak için meşru sebebi olsa bile, eşinin boşanmak için kendisinden daha fazla haklara sahip olduğu gibi bir durum yaratmış oluyoruz. Özel hayata ve aile hayatına saygı hakkını düzenleyen Madde 8'in boşanma hakkını da kapsadığı tezi halihazırda sınanmıştır. Ancak, boşanmanın müsaade edildiği bir yargı çevresinde, boşanma hükmüne yönelik bir erteleme ya da başka bir engel, diğer insan haklarını etkileyebilir. Örneğin, boşanma sürecinin kişinin engellilik durumu nedeniyle uzaması ya da karmaşıklaşması ve dolayısıyla makul bir süre içinde erişimin uygun olamaması adil yargılanma hakkını düzenleyen

Madde 6 ile evlenme özgürlüğünü –söz konusu durumda yeniden evlenme özgürlüğünü–, düzenleyen Madde 12’deki hakları etkileyebilir. Şüphesiz ki, boşanma sürecinin uzun sürede sonuçlanması yaşlı, sağlıklı iyi olmayan ya da kapasitesi azalan ya da var olmayan kişiler için ayrımcılık yaratmaktadır.

10 Ocak 2017 tarihli Babiarz-Polonya (1955/10) kararında, halihazırda 22 Kasım 2016’da Pitorowski-Polonya (8923/12) kararında oluşturulmuş olan AİHS Madde 8 ve 12’nin, boşanmanın tasdiki ya da bireysel boşanma hakkı için kullanılamayacağı prensibi uygulanmıştır. Her iki dava da, eşleri tarafından aldatılan ve kendilerine boşanma davası açılan iki kadının boşanmaya rıza göstermemesine ilişkindir (ancak burada – ölçülülüğün sağlanması açısından– hakimin, rıza göstermeyen tarafın durumu suiistimal ettiğini düşündüğü yerde müdahale etmek için takdir yetkisi bulunmaktaydı).

Ancak, AİHM, boşanma davası sürecinin gereksiz yere uzadığı durumlarda –19 Temmuz 2007 tarihli Charalambous-Kıbrıs (43151/04) davası veya kusurlu eşin kabahatsiz eşten boşanma talebinin yerel mahkemede reddine ilişkin (Ivanov/Perova ve Bulgaristan (15001/04) kararında– farklı bir karar vermiştir.

Her halükârda burada önemli olan, ulusal hukukta boşanma hakkının tanındığı yerde, tüm vatandaşlar için, engellilik dahil kişisel durumlar fark etmeksizin bu hakka (Madde 6) adil erişimin olması gerektiğidir. Bu nedenle, bu sunumda zihinsel kapasitesi azalan ya da olmayan tarafın, eşinin açtığı boşanma davasındaki davalı konumu yerine, boşanma sürecini kendisinin başlatmasıyla oluşan pozisyonunu incelemeyi seçtim. Örneğin, Birleşik Krallık’ta google’a boşanma ve demans yazdığınızda, kapasitesi olan tarafa yönelik boşanma tavsiyeleri çıkmakta ancak demanslı eşi desteklemeye yönelik hiçbir tavsiye bulunmamaktadır.

Bu konuşmanın itici gücü, *pro bono* olarak yürüttüğüm bir davadan gelmektedir. Dava 1960’larda İskoçya’da Katolik Kilisesi’nde evlenen yaşlı bir çift hakkındaydı. Kocanın Katolik olmaması sebebiyle, çiftin kilisede evlenebilmesi için özel izin alınmıştı. 1980’lerde koca, geri dönmek üzere evi terk etmişti. Kadın ise, hukuki olarak terk ya da evden ayrılma gerekçelerini ileri sürebilecek olmasına rağmen, öncelikle çok dindar bir Katolik olması nedeniyle kocasını boşamayı seçmişti. Ek

olarak, o dönemde boşanma konusunun kültürel olarak damgalayıcı olduğunu da düşünmekteydi.

Otuz yıl sonra koca –çocuklarıyla bu süre içerisinde hiçbir doğrudan temasta bulunmamasına rağmen– ayrı yaşadığı eşinin demanslı olduğunu ve kızına eşinin üzerinde bir temsil yetkisi (kişiyi kapasite sahibi olduğu zamanda, kapasite sahibi olmayacağı zamana hazırlanmak için verilen bir tür vesayet sistemi) verildiğini öğrenmişti. Koca, otuz yıl önce terk ettiği, aradan geçen süre içerisinde hiçbir mali katkıda bulunmadığı evde pay sahibi olmak için geri dönmüştü.

Alternatifleri değerlendirip koşulları idrak eden demanslı kadın ise, yıllar önce yapması gerek şeyi yapmaya karar vermiş, dini değerlerini bir kenara bırakarak kocasını boşamaya karar vermişti. Ne de olsa, artık devir değiştiği için, boşanma toplumsal olarak daha kabul gören bir hadise haline gelmişti.

Ancak Birleşik Krallık yerleşik hukuk sisteminde karşılaştığı, temsil yetkisinin kendisini boşanma davası açmaktan alıkoyduğu ve bu kişiyle evli kalması gerektiği idi. Buradaki soru ise, bu temsil yetkisinin ne kadar kapasitesi olmayan ya da azalan kapasite sahibi kişiyi korumayı amaçladığı ve bu amacı ne kadar yerine getirdiği idi.

Sözün kısası, bu senaryoya (ve buna benzer birçoğuna) göre “aklı başında” eşin, demanslı eşi boşaması, tam tersi durumdan daha kolaydır. Bu da, kapasite sahibi kişinin, kapasite sahibi olmayan kişiyle evli kalıp kalmamayı istemeyi daha iyi muhakeme edebileceği ve demanslı kişinin, antisosyal bir tavra sahip olduğu varsayımı ve ihtimali dikkate alındığında, kapasite sahibi kişiye boşanma konusunda daha fazla haklı sebep verebileceği gibi birçok ayrımcı önyargıya dayanmaktadır.

Birleşik Krallık'ta boşanabilmek için, demanslı kişinin karar verme kapasitesine sahip olduğunun gösterilmesi gerekir; gösteremezse, bu kararı kişinin adına kimse veremez (vesayet sistemini düzenleyen 2005 tarihli Temyiz Kudreti Yasası uyarınca, temsil yetkisi olsa bile, bu karar kişinin adına verilemez), zira evlilik, medeni birliktelik, boşanma, evlat edinme ve oy verme gibi kararlar kişiye özeldir.

Dolayısıyla, eğer temsil yetkisi vermiş bir demans hastanız varsa, boşanma talebi hastalıktan önce mevcut olsa bile veya teşhisin koyulmasından sonra örneğin hastanın eşinin mal varlıklarına erişmek için

hastanın durumundan istifade etmesi veya durumu sebebiyle veya duruma rağmen başka bir kişiyle ilişkiye girmiş olması gibi ağırlaştırıcı sebeplerin varlığında dahi üçüncü bir taraf hastayı boşanma davasında temsil edemez. Bu koşullar altında, hastanın zinadan dolayı evliliği bitirme hakkı dahi olmamalı mıdır?

Temyiz de dahile uzun süren davalar, demans hastasının davanın sona erdiğini görece kadar uzun ya da sağlıklı yaşayamayabileceği anlamına da gelebileceğinden, boşanma süresi sorunları daha da karmaşıklaştırmaktadır.

Gizli tehlikeleri göstermek için yaşlanan nüfusun büyüklüğü ve dava zenginliği açısından bu sorunun kalbinde yatan hususlara örnekler oluşturan ABD içtihatına baktım. Hayatın bir alanındaki kapasite eksikliğinin –diyelim ki para veya bağımsızlık– hayatın başka bir alanında karar verme hakkını ortadan kaldırmayacağı ve aynı zamanda demans konusunda orta bir yol olarak tam kapasite eksikliğinden ziyade azalan bir kapasiteyi kabul eden kademeli vesayet sistemi için bazı örnekler iyi bir vaka oluşturmaktadır.

ABD’de iki eyalet (Alabama ve Massachusetts) ehliyet sahibi olmayan davacıların sorgusuz sualsiz arabulucu aracılığıyla boşanmasına izin vermektedir ve daha önemlisi bu hak Massachusetts’te uzun süredir kabul edilmiş durumdadır. Garrett- Garrett davası 1874’te bu kuralı oluşturmuştur. Campbell-Campbell (5 So 2d 401/402 [Ala 194]) ve Hopson-Hopson [57 So 2d 505 (Ala 1952)].

Diğer eyaletler bu hususlarda takdir yetkisi uygulamaya başlamış ve bir kişinin bir alandaki kapasitesizliğinin tüm alanlardaki kapasitesizliğini tespit etmek için kullanılamayacağını kabul etmişlerdir. Bir Illinois davasında –Kutchins evliliği, Snyder-Snyder– “Bir konudaki yetersizlik farklı bir yasal mevzu için uygulanmak zorunda değildir” ve “Benzer davalar için uygulanabilecek belirli tek bir kural yoktur” denecek uygulanmıştır.

Başka yerde, mahkemeler bireyin böyle bir karar almak için kapasitesinin olup olmadığının tespitini yargıca bırakmıştır. Northrop-Northrop davasında, Delaware eyaletinden bir yargıç, Hoffman-Hoffman davasında 1992 kararını uygulayarak aile mahkemesinin eşin akli kabiliyetini tespit etme yasal yetkisine sahip olduğuna karar vermiştir. Yargıç

kararında “Kişi kendi malvarlığını yönetme ehliyetinden yoksun olabilir ancak, kendi hayatıyla ilgili makul tercihler yapabilme kapasitesine sahip olabilir” demiştir.

California mahkemeleri de benzer bir kararı Straczynski evliliği için, 2009 yılında temyiz mahkemesinde vermiş ve alt mahkemenin boşanmayı talep eden eşin demans hastası olması dolayısıyla boşanma talebini re’sen reddetmesinin hatalı olduğuna hükmetmiştir. Önceki Higgason davasında ([1973] 10 Cal. 3d 476) ise, davacının evliliğini sonlandırmak için dikkate değer bir muhakeme yapabilecek gerekli kapasiteye sahip olduğuna dair mahkeme yargıcının tespitinde bulunması gerektiğini karara uygulamayı atlamışlardır.

Pennsylvania’da otoriteler daha etkilidir. Syno-Syno davasında yargıç, bir konuda ehliyetsiz olmanın diğer tüm konularda da ehliyetsiz olarak kabul edilebileceği görüşündeydi ancak, hastanın ifadesini doğrulayabilme ve şahitlik etmeye ehil olması durumunda, vasisi aracılığıyla boşanma davası açmasına izin verilebileceğine hükmetmiştir. Buna karşılık, Florida mahkemelerinde görülmekte olan Zelman- Zelman davasının ilk duruşmalarında mahkeme araba sürmek, çalışmak, finansal meseleler gibi bir alandaki kapasite eksikliğinin dava açmak için de geçerli olup olmadığını değerlendirmiştir. Mahkeme üyeleri kapasitesi olmayan bir bireyin haklarını korumakla aç gözlü aile üyeleri arasında nasıl bir uzlaşma sağlanabileceğini değerlendirmiştir. Dava iki kez evlenmiş bir emlak yatırımcısının mal varlığını çocuklarının annesi olmayan ikinci karısına bırakan vasiyetiyle ilgilidir. Çocuklar, 10-50 milyon Amerikan doları olarak hesaplanmış mal varlığının vâris olarak görülen ikinci eş yerine kendilerine verilmesini talep etmiş, babalarının üstün çıkarları doğrultusunda hareket ettiklerini ileri sürmüşlerdir. Yargıç müzakereleri sonlandırmadan önce “eşin muhakeme yapabildiğinin ve şiddetli geçimsizlik durumunda evliliğin sonlandırılabilirliğini ifade edebildiğinin saptandığını” belirtmiştir.

Dolayısıyla, bir otorite demans hastasının boşanmak için dava açmasını kabul ettiğinde, bu birey ailesi tarafından istismar ediliyormuş gibi görülüyor. Hukukun bu gelişen alanında, mahkemeler ilerleyen zamanlarda kapasiteyi saptamada kademeli vasiliği gözden geçirmek, gerektiğinde bu hususta hüküm vermek ve ayrıca evlilik içinde ve dışında

kazançlı çıkmak isteyen tarafların motivasyonlarını da gözden geçirmek durumunda kalacaktır.

Demansın toplumlarımızda artması ve kaçınılmaz olarak her iki taraftan birinin boşanma sebebi olması içtihat oluşumunda ilginç bir dönem yaratabilir.

Bu arada, bazılarımız kızıyla birlikte beni avukat olarak tutan demans hastasına ne olduğunu merak ediyor olabilirsiniz. AİHS Madde 6 ve BM Engelli Hakları Sözleşmesi Madde 12(2)'de zorunlu kılınan "Taraflar devletler engellilerin tüm yaşam alanlarında diğer bireylerle eşit koşullar altında hak ehliyetine sahip olduğunu kabul eder" hükmüyle uyumluluğu bağlamında Birleşik Krallık 2005 Temyiz Kudreti Yasası'na itiraz etmeye hazırlanıyorduk. Ancak çok geçti. Çabalarımız birçok sebeple engellendi. Mahkeme süreci, kapasitesi düşmekte olan hastaya zarar veriyordu. Bildiğiniz gibi bir demans hastasının kapasitesi aylar ve yıllar içinde ilk günkü gibi kalmıyor.

Birleşik Krallık'ta sosyal bakım maliyeti aşırı yüksektir ve konuyla ilgili mesafe kaydedilen dönemde, kadının bakımından sorumlu olarak devlet herhangi bir boşanmaya konu olacak para kaynağında hak sahibi olduğunu belirtti; böylece hasta, parayı eşine değil devlete karşı kaybetmiş oldu.

İyi haber şu ki vaka devleti 2005 Temyiz Kudreti Yasası hükümlerini sözleşmeler ışığında gözden geçirmeye itti ve istişareler başlamak üzere. Yavaş ilerlemekle beraber demans hastasının boşanma davası açma için eşit hakka sahip olduğu Birleşik Krallık'ta tanınmaya başlamak üzere.

Çocuklar ve Adalete Erişim

Dilek Kumcu

Engelin ya da farklı durumun görünür olup olmaması, uğradığınız ayrımcılık meselesini çok da değiştirmiyor. Mesela engelli, Alevi, Kürt bir kız çocuğunun, toplumsal bir muhalefet olayının olduğu yerde sadece bulunuyor olması adalet mekanizmasıyla temas etmesine sebep olabiliyor. Sadece yoldan geçiyor olması yeterli oluyor kimi zaman; çünkü bu kız çocuğu işitme engelliyse orada ne olup bittiğini zaten kendisi algılayana kadar sesi duymadığı için, kendisine bir uyarı yapılsa da yoluna devam ettiği için yani engeli görünmez olduğu için, zaten bu temas gerçekleşebiliyor.

Biz 2005-2016 yılları arasında Gündem Çocuk Derneği olarak engelli çocukların da başvurularını aldığımız bir dava izleme programı yürütmeye çalıştık. “Neden 2016’ya kadar?” diye sorulabilir: Çünkü Olağanüstü Hal ilanı ile kapatılan sivil toplum kuruluşlarından biri de bizim derneğimizdi. O günden bu yana o davaları artık dernek adına değil, bireysel ve gönüllü desteklerle takip ediyoruz. Bunu belirtiyorum, çünkü ücretsiz avukatlık hizmeti Türkiye’de hâlâ yasal olarak biraz daha düzenlemeye ihtiyaç duyulan alanlardan biri. Adli yardım, adli müzaheret dediğimiz mahkemeler tarafından verilen harçlardan muafiyet kararı ve baroların avukatlık hizmetini ücretsiz sunması olmak üzere iki türüdür. Dolayısıyla ikisi arasındaki fark, istatistikler bakımından çok değişir. Engelli bir çocuğun bu mekanizmalarına erişimi meselesine sunuşun ilerleyen kısımlarında geleceğim.

Öncelikle “Çocuk kimdir?” sorusunu cevaplayacak ve adalet mekanizmasında çocuğun sadece yaşından dolayı nasıl cezasızlığa sebep olduğu ya da nasıl ayrımcılığa maruz kaldığı üzerinde duracak, yine Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi (BMÇHS) ile Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi’nden yola çıkarak (BMEHS) hak-

lar arasındaki örüntü ve çocukların sahip olduğu haklarla bir nevi hak bağlamı kuracak ve yargılama örneklerinden takip ettiğimiz davalardan birkaçını paylaşacağım. Tabii, avukat olmanın yarattığı, doktorlarda ve avukatlarda var olan, teknik terimleri kullanıp anlaşılmaz hale gelmek gibi bir güçlük söz konusu. Ben mümkün olduğu kadar günlük dilde anlatacağım meseleyi ama yine de anlaşılmayan teknik bir ifade olursa açıklamaktan memnuniyet duyarım.

Çocuk meselesi aslında Anayasa ile başlıyor. Anayasada çocuk haklarıyla ilgili bir maddemiz var, 41. madde: “Aile ve Çocuk Hakları.” Bu maddede çocuk sadece ailenin içinde bir unsur olarak ele alınıyor ve çocuğun şiddet, ihmal, istismar yani sadece sömürüden korunması ve ebeveynlerinin boşanması durumunda velayetinin olmadığı ebeveynle kişisel ilişkisinin düzenlenmesi yani velayet olmak üzere çocuk haklarının çok sınırlı iki alanı düzenleniyor. Dolayısıyla “Anayasa’da çocuk hakları maddesi var mıdır?” sorusu akademik olarak incelendiğinde “Vardır” yanıtı verilebilse de bu yanıt madde başlığıyla sınırlıdır. Anayasa çocuğun tanımını yapmıyor.

Türk hukuk sisteminde çocuklar 12 yaşında sanık, 16 yaşında eş, 15 yaşında işçi olabiliyor; yani 18 yaş diye belirlenen uluslararası tanımlama, mevzuatın farklı dallarında çocukluk güvencesinden, çocuk olmaktan kaynaklanan haklardan yoksun bırakılma alanı açıyor, bir boşluk yaratıyor. BMÇHS’nin 1. maddesi 18 yaş olarak tanımlasa da taraf olan ülkelere esneklik sağlıyor. “Kendi iç hukukunda 18’i değil de daha erken bir yaşı belirleyebilirsin” diyor. Her ne kadar Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi’nin (BMÇHK) raporlarıyla ya da kadına yönelik şiddetin izlenmesine ilişkin komitenin (CEDAW) raporlarıyla koruyucu yaş sınırlarının 18 olarak yükseltilmesi hep önerilse de taraf olan pek çok ülke bakımından 18 yaş güvencesi sağlanmış değil. Türkiye’de Çocuk Koruma Kanunu adlı, 5395 sayılı kanun mevcut. Bu kanun aslında çocuklara özgü olduğu için çocuğun dahil olduğu her dosyada kullanılabilmeli; ancak sadece ceza dosyalarında kullanılmakta. Uygulamada yarattığı problemleri de detaylı olarak anlatacağım.

“Haklar bir bütündür” diye jenerik bir cümlemiz vardır; haklar birbiriyle örüntülüdür. İşitme engelli Alevi ya da Kürt bir kız çocuğu adalet mekanizmasıyla temas ettiğinde hangi hakkının ihlal ettiğini çözümler-

mek, avukatlar için de hâkimler için de polis için de oldukça güç; çünkü her meslek grubu açısından engellilik bilinmez bir alan. Gerek uluslararası düzenlemelerde gerek yerelde yapılan düzenlemelerde durum böyle. Çocuk meselesi ise daha çok kültür ve geleneklerle, aileyle beraber ele alındığı, çocuk aileden ayrı bir unsur olarak değerlendirilmediği için daha da problemlidir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın engellilere yönelik geliştirdiği programlar aslında şu anki yasal mevzuatların dayanaklarını oluşturuyor. O zaman Avrupa'da bu alanlarda yapılan değişikliklerde hem cezasızlığın söz konusu olması hem de hukukun dışına çıkılması, engelliler ve çocuklar için bir boşluk yaratıyor. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana gerek uluslararası gerek ulusal düzenlemelerde çok sayıda değişiklik yapıldı. Ama iyileştirmeler çoğu zaman kâğıt üzerinde oldu; yani hem mevzuatın değiştiği hem de mevzuat yoluyla değişimin yaratılabildiği alanlar çok sınırlıydı. Çocuklar için şöyle bir mesele var: 1995 tarihli bir rapora göre, dünyadaki engellilik durumlarının %20'si yetersiz beslenmeden kaynaklı. Yetersiz beslenme doğrudan çocuk haklarıyla ilintili bir mesele. Yine engellilik sebeplerinin %15,6'sının kazalar, travmalar, savaşlar, %11,2'sinin bulaşıcı hastalıklar olduğu ve bunlardan da en çok etkilenen grubun yine çocuklar olduğu söyleniyor. %20 oranında, bulaşıcı olmayan hastalıkların kalıcı hasara neden olduğu, %20 oranında ise doğuştan gelen hastalıkların engelliliğe yol açtığı belirtiliyor. Yani %70'lik bir oranda, engelli çocukların sağlık, eğitim ve beslenme konusunda nasıl bir hizmet aldığıyla, devletin engelli çocukları nasıl desteklediğiyle ilgili temel bir problem ortaya çıkıyor. Mesela doğum sırasındaki yetersiz yardım, bakım yetersizliği Bolivya için BMÇHK tarafından öne çıkarılıyor ve tüm dünya için bunun dikkate alınması gerektiği belirtiliyor. Gene Lübnan'da akraba evliliklerinin engelli çocukların dünyaya gelmesindeki ana sebeplerden biri olduğu, altı çizilen bir mesele. Yoksulluk da hak arama yollarına erişimle ilgili bir konu. Her baronun yasal olarak adli yardım hizmeti var, ama engellinin binadaki erişim problemlerini aşip adli yardım hizmetine fiziki olarak ulaştığını varsaysak bile, eğer işitme engelliye iletişim problemi olacaktır. Bildiğim kadarıyla şu an sadece Ankara Barosu'nun işaret dili bilen avukatlar kütüğü mevcut. Ben de öğrenmeye çalıştım. Sonradan öğrendiğiniz işaret diliyle işitme engellilere kendinizi anlatmanız, hele ki bunu hukuk

gibi teknik bir alanda yapmanız çeviri yetersizliği nedeniyle hak kaybına neden olabilir. Dolayısıyla tabii ki avukatların, diğer meslek elemanlarının, polislerin, yargıçların işaret dili öğrenmesi desteklenmeli ama her alanda profesyonel tercüme desteği bulunmalı. Yine Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK) servislerindeki ücretsiz avukatlık hizmetinde de işaret dili bilen avukatların görevlendirilmesi sağlanmalı ama Türkiye genelinde böyle bir görevlendirme söz konusu değil. Ankara Barosu iki senedir cinsel istismar mağduru çocuklar için çocuk hakları bakımından ayrı bir görevlendirme yapıyor; STÖ'lerin verdiği destekler de var bu konuda. Ceza İnfaz Sisteminde Sivil Toplum gibi dernekler hem infaz süreci için hem de tüm adalet mekanizması için, temasın ilk anından infazın tamamlanmasına, cezanın bitirilmesine kadarki süreçte destek veren STÖ'ler.

Yoksulluk neden öne çıkan bir konu? Türkiye'de son değişen mevzuatta yetişkinler için örneğin boşanma, velayet, velayetin değiştirilmesi, isim-soyadı değişikliği gibi davalarda harçların peşin olarak verilmesi, yani yargılamaya, bilirkişi raporlarına ilişkin tüm harcamaların baştan yapılması gerekiyor. Dolayısıyla geliriniz yeterli değilse o mekanizmaya gitmeniz bile sadece maddi yetersizlikten dolayı veya bir üst mahkemeye gitmek gibi süreçleri dikkati alarak davayı açmaktan vazgeçebiliyorsunuz.

Silahlı çatışmalar Türkiye'de de konuşması en güç alanlardan biridir. Dünyada da gerek çocuk asker kullanımına, gerek çocuklarda modern silahların neden olduğu engelliliğe, yan kalıcı hasarlar, kalıcı yaralanmalar meselesine yönelik araştırmalar yok denecek kadar az. Bunlar da sayı vermeyen araştırmalar. Bunun çeşitli sebepleri var; hem çatışma bölgesindeki durumu görememe hem de çocuk asker kullanımı gibi alanların devletlerin de erişemediği alanlar olduğu söyleniyor ama bunun böyle olup olmadığı çok politik bir tartışma.

Türkiye'de bazı örnekler var; örneğin Ceylan Önkol Davası. Ceylan, üzerine havan topu düştüğü için vücudu tamamen parçalanarak yaşamını kaybeden bir kız çocuğuydu, hatta Ceylan öldüğünde olay yerine savcı gidemediği için, annesi kendi eteğinde kızının bedeninin parçalarını toplamıştı. Ceylan'ın yargılama sürecine baktığımızda etkin soruşturma yapılamadığı, deliller tam toplanamadığı için bir cezasızlık görüyoruz. Bu tek dosya değil tabii çocuk ölümlerinde. Tek konu ölüm

de değil; yaşam hakkı ihlal edilmeyen, kalıcı hasarla yaşamına devam etmek zorunda olan çocuklarla ilgili de ilk problem cezasızlık olarak önümüze çıkıyor. Türk yargısı kadına şiddet vakalarında sistematik olarak ayrımcı bir tutum sergilemektedir ve sessiz kalmaktadır aslında. Bu çocuklar bakımından da aynı şekildedir. Her ne kadar kamuda infial yaratan birkaç dosyada daha farklı bir sonuç alınıyor gibi görünse de gerçek öyle değildir. Örneğin N.Ç. dosyası: N.Ç. bulunduğu ilçedeki tüm kamu görevlilerinin cinsel istismarına uğrayan 12 yaşında bir kız çocuğudur. Dosyasında sadece, uğradığı baskı nedeniyle kıyafetini kendisinin çıkarması rızası olduğuna delil gösterilmiştir ve dosya cezasızlıkla sonuçlanmıştır. Yargılama çok uzun sürmüştür. Sonrasında N.Ç. hukuk fakültesini bitirip avukat olmuştur.

Türkiye’de engelli çocuklar üzerinden bir çalışma yapmaya ve özellikle avukatlar üzerinden dosyaları toparlamaya çalıştığımızda tamamen görünmez bir alanla karşılaşıyorsunuz. Bizim on bir yıl boyunca takip ettiğimiz bir dosya oldu; işitme engelli bir 13 yaşında erkek çocuğun, Yunus’un dosyası. (Artık yaşamını kaybettiği için ismini vermemde bir sakınca olmadığını düşünüyorum.) Yunus Eser bir işitme engelliler yatılı bölge okulunda eğitimine devam ediyordu ve teneffüste top oynarken elektrik akımına kapılıp yaşamını kaybetti. Bilirkişi raporunda orada işitme engelli bir çocuğun anlayabileceği herhangi bir uyarı levhasının olmadığı belirtiliyordu. Dava çok uzun sürdü. (Bu arada Gökçer Tahinci-oğlu’nun cezasızlıkla ilgili hazırladığımız raporları bir nevi daha okunur hale getirdiği, özellikle çocuk dosyalarını içeren *Devlet Dersi* adlı kitabını önermek istiyorum.)

Yargılamada biz çocuğunu kaybettiği için anne babaya bir destek sunulması, kamu kurumlarının bunu mali olarak tazmin etmesi gerektiğine yönelik bir talepte bulunmuştuk. Kocaeli Valiliği İl Milli Eğitim Müdürlüğü şöyle bir şey söyledi: “Her ne kadar manevi tazminat isteminde bulunulmuş olsa da Yunus Eser’in yaşı ve özel durumu düşünüldüğünde, ölmeseydi bile maddi ve manevi destekte bulunulmasının mümkün olmayacağı kesindir.” Yani Yunus’un işitme engelli bir çocuk olduğu için zaten faydasız, gereksiz olduğu, dolayısıyla ölmüş olmasının bir zarar doğurmadığı şeklindeki görüşünü kamu kurumları dosyaya resmi yazıyla sunuyor.

Eğitimle ilgili bir başka konu Türkiye’de kamu denetçiliğinin kullanılıyor olması. Engelli çocukların eğitime erişiminde kamu denetçiliğinin epey iyi kararlar aldığını biliyoruz. Ceza dosyalarında en çok yaşanan sıkıntılardan biri, işitme engellilerin karşılaştığı tercüme sıkıntısı. Cinsel istismarın olduğu durumlarda çocuğa görüşünün sorulmaması ya da nitelikli psikolog desteğinin hiçbir zaman sunulmaması veya yaş büyütme ve evlenmeye izin konusunda engelli çocukların davalarının çok fazla olması söz konusu. İşitme engelli bir kız çocuğu için yaş büyütme isteminde bulunuyor anne baba, yaş büyütülüyor ve çocuk evlendiriliyor. Çocuğun görüşü sorulsa bile yakınları çeviri yapıyor. Çocuk istemediğini belirtse bile istediğini söylediğine dair çeviri yapılabilir dosyada; çünkü bu tamamen görünmez bir alan, avukat bilmiyor, hâkim bilmiyor, tercüme güveniyor. Bunlar ve benzerleri yargılama sürecinde ilk görünen problemler. Engelli çocuklara yönelik ayrımcılığın yargıdaki görünümünden bahsetmek bile oldukça güç, bu örneklerde de gördüğümüz gibi. Takip edilen davaların, verilen hak mücadelesinin öncelikle bunları görünür kılmak bakımından önemli olduğunu düşünüyorum.

TÜRKİYE'DE ENGELLİLERİN ADALETE ERİŞİMİ

*Ahsen Ela Kızılkaya, Hasan Kızılkaya
Fidan Güneş Gürgör Kılıç*

Engellilerin Adalete Erişim Konusuna İlişkin Bilgi Düzeylerinin Kendi Görüşleri Açısından Değerlendirilmesi*

Ahsen Ela Kızılkaya, Hasan Kızılkaya

Engellilerin adalete erişimi konusuna ilişkin bilgi düzeylerini tespit etmeye ve geliştirmeye yönelik çalışmaların yetersiz olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada, engellilerin adalete erişimi konusuna ilişkin bilgi düzeylerinin kendi görüşleri açısından değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Bu çalışmanın katılımcılarını, görüşmeye gönüllü olarak katılan on sekiz engelli ve sekiz zihin engelli çocuğa sahip aile oluşturmaktadır. Alan yazın taraması yapılarak soru havuzu oluşturulmuştur. Alanda çalışan uzmanların görüşleri doğrultusunda oluşturulan soru havuzundan sorular belirlenerek görüşme formu hazırlanmıştır. Görüşme formu kullanılarak toplanan veriler, tümevarım analizi tekniğiyle analiz edilmiştir. Engellilerin adalete erişimi konusuna ilişkin bilgi düzeylerini tespit etmeye ve geliştirmeye yönelik olan bu çalışmada, adalete erişim bağlamında engelli bireylerin bilgi düzeylerinin genel olarak yetersiz olduğu ortaya çıkmıştır. Engel grupları göz

* Bu yazı Konferans'a bildiri olarak sunulmuştur.

önünde bulundurulduğunda, görme engellilerin bilgi düzeylerinin diğer gruplarınkine göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Zihin engelli çocuğa sahip ailelerin, dolayısıyla zihin engellilerin adalete erişim noktasında bilgi düzeylerinin engel grupları içerisinde en düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Engellilerin adalete erişim konusunda yaşadığı güçlükleri tespit amacıyla yapılan içerik analizinde dört ana temaya ulaşılmıştır. Bu temalar fiziksel ve mimari, teknoloji, tutum ve bilgisizlik başlıklarıyla adlandırılmıştır.

Giriş

Yaklaşık bir milyar insanın ya da küresel nüfusun %15'inin bir şekilde bir engeli deneyimlediği bilinmektedir. Engelliliğin tanımı yıllar içerisinde değişmiştir. Önceleri tamamen tıbbi olarak yapılan tanımlamalar sosyal tanımlara doğru kaymıştır. Diğer bir deyişle, tamamen tıbbi bir engellilik modelinden sosyal modele geçilmiştir. Engellilik, tıbbi yetersizlik değil engelli bireylerin engellerinin toplum içerisindeki etkileşimlerine sosyal etkisidir (APA, 2013). Engelli kişiler, orantısız sosyoekonomik marjinalleşmeyle karşı karşıya kalmaktadır; daha düşük sağlık ve tıbbi tedavi, düşük eğitim kalitesi, sınırlı istihdam olanakları ve genellikle toplum içerisine aktif katılıma ilişkin geniş kapsamlı kısıtlamalar söz konusudur. Bu olumsuz sonuçlar özellikle engelli kişilerin yaşadığı, adalete erişimin önündeki engellerle daha da artmaktadır. Engellilik, yoksulluğun hem sebebi hem de sonucudur ve adalete etkili erişim ile sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluğun ortadan kaldırılmasının temel bileşenleri arasında doğrudan bir ilişki vardır. Adalete erişim, başlı başına bir hak olarak ve diğer tüm hakların kullanımının bir önkoşulu olarak, bu hassas grup kategorisi için özellikle çok önemlidir ve adalete etkin şekilde erişmesi gerekenler ayrımcılıkla en sık karşılaşılanlardır (Stein & Stein, 2007).

Özel gereksinimli bireylerin adalete erişebilmelerini ve dışlanmalarını sağlamak ya da adalet sistemi tarafından ötekileştirilmelerini önlemek için çalışmak hem tatmin edici hem de sinir bozucu olabilir. Özel gereksinimli bireylerin adalet sistemine tam olarak katılmasının küresel perspektifte, hiçbir ülke tarafından sağlanamadığını söylemek mümkündür. Bu durum ne yazık ki sadece engelli kişilerle sınırlı değil-

dir. Diğer azınlık grupları ırk, din veya cinsiyetten dolayı adalete erişebilmede güçlükler yaşamaktadır. Bununla birlikte, engelli bireyler sahip oldukları fiziksel ve zihinsel güçlüklerden dolayı adalete erişimde benzersiz zorluklar yaşamaktadır. Fiziksel ve mimari engelleri kaldırarak adalete erişimi geliştirmek mümkündür, ancak bu yeterli olmayacaktır; gözetim yoluyla veya sadece alışkanlıkla yaratılan gereksiz bilişsel engeller ve tutumlar da değiştirilmelidir. Gündelik hayatlarımız teknolojiye giderek daha fazla bağımlı hale geldikçe, adalet tartışmalı olarak, yalnızca adalet sistemlerine erişimi değil kaliteye eşit erişimi de içerir. Sadece teknolojiyle ulaşılabilen uygulamaların engelliler için de ulaşılabilir olduğundan emin olmalıyız. Görme bozukluğu olan kişilerin veya örneğin fareyi hızlıca çift tıklayamayan motor bozukluğu olan kişilerin, önemli miktarda çevrimiçi bilgi ve eğlenceye erişebilmede güçlükler yaşadığı bilinmektedir. Engelli bireylerin bir mahkeme sisteminin web sitesinin ana sayfasına erişebilmesini sağlamak için gerekli düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Tasarlanan ve uygulanan teknolojilerin tüm yetenekleri göz önünde bulundurması sağlanmalıdır: Örneğin, mahkeme salonunu fiziksel engelli bir bireye erişilemez hale getiren mahkeme binası (Larson, 2014).

Engelli insanlar için adalete erişim, temel eşitliği sağlamak anlamına gelir. Geniş bir bakış açısına göre, eşitlik, insanlık onuruna ve değerine saygılı olmanın temel ilkelerine dayanır. Yapıları ve organizasyonları içeren bir topluma katılmak ve yaşama fırsatına sahip olmak demektir. Daha dar bir ifadeyle, engelliler için adalete erişim, adalet sistemini çağırabilen ve katılabilen, bunu yaparken adil bir sonuç elde edebilmek ve kendilerine özgü koşulların adalet sistemi tarafından tanınmasını ve saygı duyulmasını sağlar. Adalet sistemi mahkeme süreçleriyle sınırlı değildir, ancak hukuk ve hukuk sistemlerinin tasarlandığı, uygulandığı ve işletildiği tüm sistem için geçerlidir. Engelliler homojen bir grup değildir ve bu, adalete erişimin önündeki engelleri yaratan karmaşık bir faktör ağıyla sonuçlanır. Engellilik türleri ve dolayısıyla kişilerin karşılaştığı engeller, dezavantajlı sosyal ve ekonomik koşullarından dolayı farklılık gösterir. Bunlar şöyle sıralanabilir: Etnik gruplar gibi diğer gruplarla özdeşleşmeleri nedeniyle yaşayabilecekleri ek dezavantajlar; kabul ettikleri statüden dolayı yaşayabile-

cekleri diğer dezavantajlar (örneğin yaş, cinsiyet ve cinsel yönelimden kaynaklanan durum); yaşadıkları engellerin türü ve ciddiyeti; yasaların yazılıp uygulanma biçimi nedeniyle yaşanan diğer güçlükler (Stein & Watertone, 2014).

Engelli kişilerin adaletlere erişimini sadece ilgili kanun ve yönetmeliklerle değil, aynı zamanda ilgili, bilgili, kişisel ve profesyonel düzeyde, engelli kişilerle etkili bir şekilde etkileşime girebilen hukukçularla sağlayabiliriz. Dahası engelli bireylerin adalete erişim konusunda bilgi düzeylerinin geliştirilmesi kendi haklarını öğrenmeleri ve savunmaları açısından oldukça önemlidir. Adalete erişimi geliştirmek için bu nihai stratejiye daha fazla dikkat edilmesi gerekmektedir. Eğitim önemli ölçüde farklı ihtiyaçları olabilecek engelli bireylerin adalete erişimini artırmanın adaletten daha etkili ve etkili bir yolu olabilir. Adalet sistemlerine bağımsız olarak erişmek ve bu sistemleri yönlendirmek için engelli kişileri eğitmek gereklidir (Palmer, 2013).

Bu bağlamda etkin bir eğitim programının geliştirilebilmesi için öncelikle engelli bireylerin bilgi düzeylerinin tespit edilmesi ve program içeriğinin belirlenmesi için adalete erişim konusunda ihtiyaç analizi içeren çalışmalar yapılması gerekmektedir. Bu çalışma, engellilerin adalete erişim konusuna ilişkin bilgi düzeylerinin kendi görüşleri açısından değerlendirilmesi ve geliştirilmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Sayıtlar

Araştırma sırasında gerçekleştirilen görüşmelerde katılımcıların samimi ve doğru cevaplar verdiği varsayılmıştır.

Sınırlılıklar

- a) Araştırma, Karaman ili sınırları içerisinde alınan örnekleme göre araştırmaya katılan engellilerin ve hafif düzeyde zihin engelli çocuğa sahip ailelerin görüşleriyle sınırlıdır.
- b) Araştırma, geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formuyla katılımcılardan toplanan bilgilerle sınırlıdır.

Araştırma Yöntemi

Engellilerin adalete erişim konusuna ilişkin bilgi düzeylerinin kendi

görüşleri açısından değerlendirilmesi bu araştırmanın temel amacıdır. Bu amaç doğrultusunda nitel araştırma yöntemi benimsenmiş, yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi tercih edilmiştir; çünkü özel eğitim araştırmalarında özellikle bireylerin (öğrenci, öğretmen, aile) belirli bir konu (program, yöntem, teknik) hakkında görüşlerini değerlendiren çalışmalarda nitel araştırma yöntemlerinin kullanılması gereklidir (Hegarty, 1985). Psikoloji, sosyoloji, antropoloji gibi insan davranışlarını ve sosyal dünyayı inceleyen ve insan davranışını açıklamaya çalışan sosyal bilimciler nitel araştırma yöntemini sıklıkla tercih eder. Nitel araştırma sosyal dünyayı anlayışımızı genişletmek ve/veya derinleştirmek ve sosyal dünya anlayışımızı yorumlamak için kullanılır. Araştırma sorusu insanların deneyimlerini ya da görüşlerini içeriyorsa nitel bir yöntem izlemek gerekmektedir (Maykut ve Morehouse, 1994). Yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi bireylerin düşüncelerini açıkça ifade etmesini sağlar, bu yüzden görüşmeci ve katılımcı arasında karşılıklı güven oluşması önemlidir. Bu güveni görüşmeci konuşma tarzı ve tutumuyla katılımcıya aktarmalıdır (Hartas, 2015).

Yarı yapılandırılmış görüşme yönteminin tercih edilmesinin sebeplerinden biri, kişiler arasında doğrudan sözlü ilişkiler kurmaya imkân tanınmasıdır. Bununla birlikte, görüşme yöntemi ile farklı ve değişen koşullara uyabilme esnekliği, okuma yazma bilmeyenler dâhil hemen herkese uygulanabilirliği, detaylı bilgi elde edebilmeye, gözlem yapmaya imkân tanınması ve katılımcılara kontrol edici soruların sorulabilmesiyle yanlış anlamaların azaltılması mümkündür. Cevaplarda öznelliğin korunması da bu yöntemin diğer bir avantajıdır. Bu yüzden, daha önceden belirtilen yöntem bu araştırmada kullanılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın amacına ve problemine göre belirlenen Karaman il merkezinde ikamet eden on sekiz engelli ve sekiz hafif düzeyde zihin engelli çocuğa sahip aileler bu çalışmanın çalışma grubunu oluşturmaktadır. Çalışma grubu amaçsal örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Bundan dolayı, çalışma grubunu belirlemedeki temel kriter herhangi bir engelli bulunmak veya hafif düzey zihin engelli bir çocuğa sahip olmaktır. Veri toplamak için araştırmayla ilgili tüm popülasyona ulaşmak neredeyse

imkânsızdır. Nitel araştırmalarda örneklem seçimi çeşitli ve esnektir. Araştırmacı çalışma grubunu konusuna ve problem cümlesine göre belirlediği kriterler doğrultusunda seçebilir; bu durumda amaçsal örnekleme tekniğini tercih etmiş olacaktır (Mertens ve McLaughlin, 2004). Birçok nitel araştırmada çalışma grubu amaçlı olarak belirlenir. Büyükköztürk'ün (2011) önerdiği gibi, bu araştırmada daha derinlemesine bilgi edinmek istendiğinden dolayı yukarıda belirtilen yöntemle çalışma grubu oluşturulmuştur.

Tablo 1: Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

Cinsiyet	Engelli	Engelli Ailesi	Toplam	Yüzde
Kadın	10	5	15	57,7
Erkek	8	3	11	42,3
Toplam	18	8	26	100
Yüzde	69,23	30,77	100	

Tablo 1' de görüldüğü üzere bu araştırmada on kadın engelli, sekiz erkek engelli, beş anne ve üç baba olma üzere toplam yirmi altı katılımcıyla görüşme yapılmıştır. Toplam katılımcıların %57,7'si kadın, %42,3'ü erkektir.

Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada veri toplamak için, araştırmacı tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırmacı yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlamak için gerekli eğitim almıştır. Görüşme sözlü iletişim ile gerçekleştirilen ve etkililiği büyük oranda görüşmeciye bağlı olan bir veri toplama aracıdır. Görüşmecinin soruları açık ve net yöneltme, dikkatli dinleme, uygun yerde yönlendirme yapma ve katılımcının düşüncelerini özgürce ifade etmesini sağlama gibi becerilere sahip olması gerekir (Cohen, Manion ve Morrison, 2007). Aşağıda yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturma aşamaları sunulmuştur.

Tablo 2: Görüşme Formu Oluşturma Aşamaları

1. Aşama	Katılımcılara uygulanmak üzere dört sorudan oluşan bir yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır.
2. Aşama	Alan yazından elde edilen bilgiler çerçevesinde her bir soruya ait ve o sorunun içeriğini yansıtan bazı hatırlatıcılar geliştirilmiştir.
3. Aşama	Hazırlanan görüşme formu nitel araştırmalar konusunda deneyimli iki uzmana gönderilmiş ve gerekli değişiklikler yapılmıştır.
4. Aşama	Araştırmada kullanılan form, uzmanların son önerileriyle biçimlenmiştir. Görüşme soruları bu öneriler ışığında yeniden yazılmıştır.
5. Aşama	Görüşme formundaki sorular üç engelli bireye uygulanmış ve anlaşılmasında güçlük yaşanan ifadeler için tekrar düzeltme yapılmıştır.
6. Aşama	Görüşme formu gerçek araştırmada kullanıldığı son haline getirilmiştir.

Bu çalışma için hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formunda engellilerin adalete erişim konusundaki bilgi düzeylerine ilişkin açık uçlu sorular yer almaktadır. Ayrıca, görüşme formunun başında soruların yanı sıra değişkenlere ilişkin bilgileri içeren bir bilgi formu da yer almaktadır. Araştırmada kullanılan görüşme formunun kapsam geçerliliği için iki alan uzmanınca incelenmesi sağlanarak, üç özel gereksinimli bireyle ön görüşme yapılmıştır. Böylece ön görüşme sırasında görüşme formundaki sorular anlam açısından kontrol edilerek kimi ifadelerde düzeltmeler yapılmıştır.

Veri Toplama Süreci

Araştırmacı tarafından oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme formu, veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Görüşmelerden önce araştırmaya katılan katılımcılara isimlerinin hiçbir şekilde kullanılmayacağı ve

bu çalışmaya katılmalarının gönüllülük esasına dayandığı açık bir dille ifade edilmiştir. Ayrıca, ses kayıtları içinde bilgilendirme yapılmış ve izin alınmıştır. Görüşmeler aşağıda belirtilen aşamalar doğrultusunda 2018'in Şubat-Mart ayları içerisinde gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler ortalama 20 ile 30 dakika sürmüştür.

Verilerin Analizi

İçerik analizi tekniği, nitel araştırmalarda verilerin analizi için kullanılan tekniklerden biridir. Bu tekniğin kullanıldığı araştırmalar iletişim aracı olarak dilin özellikleri ya da metnin bağlamsal anlamına odaklanır. Metinsel veri form, açık uçlu anket soruları, görüşmeler, odak grupları veya gözlem aracılığıyla sözlü, yazılı ya da elektronik ortamda alınabilir. Nitel içerik analizi tekniği sadece kelime saymanın ötesinde yoğun dil incelemesi sonucu oluşturulan kategoriler aracılığıyla metnin sınıflandırılmasını amaçlar. Bu kategoriler benzer anlamları temsil etmektedir. İçerik analizi tekniği, çalışmanın altında yatan bilgi ve anlayışı ortaya çıkarmak için kullanılır. Bir metnin öznel yorumlanması olarak tanımlanan nitel içerik analizi, temelinde elde edilen verinin tematik kodlanması ve sistematik sınıflandırılması yatan bir araştırma yöntemidir (Yıldırım & Şimşek, 2011; Kondracki, Wellman ve Amudson, 2002). Dolayısıyla, bu çalışmada elde edilen verilerin analizi içerik analizi tekniğiyle yapılmıştır.

Araştırmaya katılan ailelerin isimleri saklı tutulacağından, görüşme yapılan aileler K1, K2, K3... şeklinde kodlanmıştır. Cinsiyet değişkeninde bayan için B, erkek için E harf kodlaması; eğitim düzeyi değişkeni için üniversite mezunu için Ü, lise mezunu için L, ortaokul mezunu için O, ilköğretim mezunu için İ ve hiç okula gitmemişler için H harf kodlamaları yapılmıştır. Yakınlık derecesi değişkeni için ise anne için 1, baba için 2 rakam kodlamaları yapılmıştır. Görüşmeler tamamlandıktan sonra görüşme formunda yer alan veriler ve ses kayıtlarının dökümü yapılmıştır. Görüşme yapılan her bir katılımcı için oluşturulan metin dosyaları dikkatli bir şekilde okunarak kodlanmış ve ana kavramlar oluşturulmuştur. Daha sonra içerik analizi yöntemi kullanılarak veriler analiz edilmiş ve ana kavramlarla uyumlu alt başlıklar belirlenmiştir. Alt temalara ayrılan veriler bu kapsamda değerlendirildikten sonra bulgular bölümünde sunulmuştur.

Araştırmanın güvenilirliğini gerçekleştirmek amacıyla, veriler bir başka araştırmacıya da inceletirilmiştir. Güvenirlik analizine ait detay bilgiler Tablo 7'de yer almaktadır. Tabloda görüldüğü üzere toplam 4 tema ve 10 alt tema oluşturulmuştur ve 13'ünde görüş birliği, 1 tanesinde ise görüş ayrılığı bulunmaktadır. Güvenirliği belirlemek için P (Uzlaşma Yüzdesi) = $[(Na \text{ Görüş Birliği } 13 / (Na \text{ Görüş Birliği } 13 + Nd \text{ Görüş Ayrılığı } 1))] \times 100$ Miles ve Huberman formülü kullanılmıştır. Bu hesaplama sonucunda P = %.92,85 değeri bulunmuştur. Güvenirlik sonucunun %70'in üzerinde çıkması araştırmanın güvenilirliği için geçerli bir orandır (Miles ve Huberman 1994 aktaran Kolaç, 2009).

Tablo 3: Araştırma Güvenirliğini Belirlemek İçin Gerçekleştirilen Miles ve Huberman (1994) Formülü

Görüşme Sorusu	Temalar	Alt Temalar	Görüş Birliği	Görüş Ayrılığı
1	1	3	3	-
2	1	3	2	1
3	1	2	2	-
4	1	2	2	-

Bulgular

Bu bölümde, görüşmeye katılan bireylerin adalete erişim konusundaki fikirlerine ilişkin görüş ve değerlendirilmeler sunulmaktadır.

Fiziki ve Mimari Açından Adalete Erişim Konusundaki Görüş ve Düşünceler

Bu kapsamda engelli bireylerin yargı kurumlarına sorunsuz, konforlu ve hızlı bir şekilde ulaşabilmesi için hizmet binaları uluslararası standartlarda ve ihtiyaca cevap verecek şekilde tasarlanmadığından, bu binalara ulaşmak engelliler için oldukça zor ve yorucudur. Bunun dışında mahkemelerde işaret dili tercümesinin eksik yapılması hatta yapılamaması da önemli bir sorun olarak dile getirilmiştir. Bu konuda bir katılımcı işaret dili tercümanının yetersizliği (ya da tercümana rüşvet verilmesi) yüzünden miras paylaşımında haksızlığa uğradığını, diğer kardeşlerinin

bu duruma işlerine geldiği için itiraz etmediğini, böylece hakkının yendiğini dile getirmiştir. Bir başka katılımcı ise binada asansörün bozuk olması sebebiyle yanındaki yaşlı babasının çıkması gereken üçüncü kata binada çalışan hizmetlilerin kucağında taşınarak çıkabildiğini söylemiş, bundan duyduğu rahatsızlığı da üzülen dile getirmiştir.

Tutum ve Önyargılar Sebebiyle Adalete Erişim Konusuna İlişkin Görüş ve Düşünceler

Katılımcılar hukukçuların birçoğunun alanında uzman olsalar da farkındalık eğitimden yoksun oldukları için kendilerine istenen düzeyde yardımcı olamadığından yakınmıştır. Fazladan iş yükü olarak görüp engelli bireylerin davalarını almaktan kaçınan avukatların var olduğunu, bu durumun da onların adalete erişim noktasında ümitsizliğe ittiğini dile getirmişlerdir. Bir katılımcı durumu şu sözlerle ifade etmiştir “... ilk gittiğim avukat görme engelli olduğum için benimle ilgilenmek istemedi. Süreç boyunca her şeyi kendisinin takip etmesi gerektiğini, bunun da bunca iş yoğunluğu arasında çok zor olduğunu söyleyip beni reddetti...” Hukukçuların, kâtiplerin hatta mübaşirlerin bile engelli bireylere acıyarak, aciz olduklarına dair bir izlenimle yaklaşmasından duyulan rahatsızlık katılımcılar tarafından dile getirilen diğer bir husustur. Bir katılımcı karşı tarafa açtığı bir dava için beklerken, avukatının “Görmemen bizim işimizi kolaylaştıracak, rahat ol...” şeklinde telkinde bulunduğunu ve kendisi zaten haklı olduğu için bundan son derece rahatsız olduğunu dile getirmiştir. Katılımcılar tüm hukuk çalışanlarının sadece ilgili yasa ve yönetmeliklerle ilgili bilgi sahibi olmakla kalmayıp, aynı zamanda kişisel, profesyonel düzeyde etkili bir şekilde etkileşim ve empati kurabilir bireyler olması gerektiği konusunda fikir birliği içerisinde. Engellilerin hukuk fakültesini dereceyle bitirseler bile hâkim ya da savcı olamadığını, bunun sebebinin ise tamamen tutum yanlışlığı ve önyargı olduğunu üzülen dile getirmişlerdir.

Teknoloji ve Teknoloji Kullanımı Sebebiyle Adalete Erişim Konusunda Görüş ve Düşünceler

Günlük hayatlarında teknolojiyi giderek daha fazla kullandıklarını dile getiren katılımcılar, adalete erişim konusunda teknoloji kullanımı-

nın yetersizliğinin altını çizmiştir. Duruşma ve davayla ilgili bilgilerin e-devlet sisteminde öğrenilmediği, bunun eskiye nazaran olumlu bir gelişme olduğu, ancak hâlâ bazı engelli vatandaşlar için tam etkili kullanılmadığı dile getirilmiştir. Örneğin “Sadece görme problemi değil, aynı zamanda ellerini yeterli şekilde kullanamayan bir birey bu sistemlerden istedik ölçüde yararlanamaz, bunu düşünemiyorlar mı?” diyen bir katılımcı konuya açıklık getirmiştir. Adalet Bakanlığı'nın kullandığı UYAP sisteminin de kendileri için daha yeterli hale getirilmesini istediklerini dile getirmişlerdir. Kullanılan sistemlerin tüm engel gruplarına uygun hale getirilirse bir anlam taşıyacağını ifade etmişlerdir.

Bilgi Düzeyleri Açısından Adalete Erişim Konusunda Görüş ve Düşünceler

Adalete erişim ve yasal haklar konusunda kendilerini diğer engel gruplarına göre daha bilgili gördüklerini ifade eden görme engelli katılımcılar, teknolojik düzenlemelerin istedik ölçüde ve ihtiyaca uygun artmasıyla bilgi düzeylerinin de artacağını dile getirmiştir. Yasal haklarının ne olduğunu, bu konuda kimlerden bilgi alabileceklerini bilmedikleri için çok fazla mağduriyet yaşadıklarını dile getiren katılımcılardan biri “Zihin engelli kızım için evde bakım aylığı alabiliyordum. Bana bunu kimse söylemedi. Çok sonra öğrendik, başvurduk. Ev hanımı olduğum için aldım ama keşke daha öce alabilseydim. İhtiyacım vardı” demıştır. Gerek yasal olarak insani ihtiyaçlar ve destekler konusunda gerekse hukuk ve yargı açısından ihtiyaç duydukları bilgilendirme desteğini alamadıklarını dile getiren katılımcılar hem devletin hem de kendileri adına kurulduklarını iddia eden sivil toplum kuruluşlarının bu konudan sorumlu olduğunu söylemiş, ancak bunun tam anlamıyla yerine gelmediğini de eklemiştir.

Sonuç

Engelli bireyler genellikle kendilerini toplum tarafından dışlanmış olarak bulurlar. Adalet sistemleri bu anlamda daha iyi hukukçular eğiterek adalete erişimi iyileştirebilir. Avukatlar sadece ilgili yasa ve yönetmeliklerle ilgili bilgi sahibi olmakla kalmayıp, aynı zamanda kişisel, profes-

yonel düzeyde etkili bir şekilde etkileşim kurabilmelidir. Ayrıca engelli kişilere de kendilerinin ve diğer engelli kişilerin adalete erişimi noktasında haklarını öğrenme fırsatı sunulmalıdır. Küresel bakış açısıyla, alan yazın incelendiğinde hiçbir ülkenin bu güçlüğün üstesinden geldiği söylenemez. Engelliler için adalete erişim konusunda kaydedilen ilerleme cesaret vericidir, ancak yapılacak çok iş vardır. Geniş politika temelli reform, engelli bireylerin adalete erişim kalitesini artırabilir, ancak bu reformların bireysel olarak hak sahiplerine aktarılması gereklidir. İlgili mevzuat ve anlaşmaları geliştirmeye devam edilmeli ve engelli kişilerin karşılaştığı güçlükler göz ardı edilmemelidir. Bireylerin yaşayabileceği engellilik türleri ve derecelerinde neredeyse sınırsız çeşitlilik olduğu dikkate alınmalıdır.

Sadece yasalar düzenlemek yeterli değildir. Bu düzenleme ve yasaları uygulayacak ve bunlardan faydalanacak bireyleri eğitmek önemlidir. Özel eğitim bölümleri ve hukuk fakülteleri bu konuya ilişkin işbirliği yapmalı ve ilgili bireyleri eğiterek güçlendirmelidir. Araştırma sonuçlarına göre, engelli bireylerin adalete erişim konusunda bilgi düzeyleri çok düşüktür ve bunu geliştirmenin tek yolu eğitimidir. Yine araştırma sonuçlarına göre ortaya çıkan temalar göz önünde bulundurularak, engelli bireylerin bilgi düzeylerinin artırılması için Adalete Erişim Eğitim Programı geliştirilmeli ve bir an önce uygulanmalıdır.

Görüşmelerden elde edilen bir diğer sonuç ise adalete erişim konusunda sadece engelli bireylerin bilgi yetersizliği yaşamadığı, hukukçuların büyük bölümünün de bu konuda yetersiz olduğudur. Araştırmaya katılan tüm katılımcılar adalete erişim konusunda engelli haklarını iyi bilen bir avukat bulmanın zorluğundan bahsetmiştir. Bu durumda geliştirilecek eğitim programı sadece engelli bireylere değil hukukçulara da yönelik olmalıdır. Sonuç olarak, engellilerin adalete diğer tüm vatandaşlar gibi eşit olarak erişmesi en temel insan haklarından biridir. Bu hiçbir şekilde engellenemez ve göz ardı edilemez bir gerçektir. Bu bakımdan adalete erişim hakkının hukuksal temeli Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi'nde ve yasal düzenlemelerde yer almaktadır. Engelli bireyler bu haklarının ihlal edildiğini düşündüklerinde gerekli mercilere başvurarak haklarını talep edebilirler. Bunlara gerek kalmadan eşitlik anlayışıyla temellendirilen bir adalet ve adalete eri-

şim anlayışına sahip olursak ülkemizdeki engelli bireylerin refah düzeylerini artırmış, onların olumsuz ve karamsar dünyasına ışık tutmuş oluruz.

Öneriler

- 1) Engelliler için tasarlanan web sistemleri tüm engel ve çoklu engel grupları dikkate alınarak hazırlanabilir. Böylece her engel grubu, kimsenin desteğine ihtiyacı kalmadan bu sistemlere erişimini gerçekleştirebilir.
- 2) Adalete erişim konusunda gerekli bilgi, uyarı ve hatırlatmaları içinde barındıran yine çeşitli engel gruplarına hitap eden “telefon/tablet uygulamaları” tasarlanabilir.
- 3) Hukukçuların daha mezun olmadan engelli bireylerle ilgili farkındalıklarını oluşturmak ya da artırmak için lisans öğrenimi boyunca ilgili dersler eklenebilir.
- 4) Görev yapan hukukçulara hizmet içi eğitim çerçevesinde engelli bireylerle etkileşim kurabilmek, olumlu tutum sergilemek için eğitimler verilebilir.
- 5) Engelli bireylerin ve ailelerin yasal haklarının neler olduğu, adalete erişim konusundaki ihtiyaçlarının hem tespiti hem de uygulanabilmesi için önce bir tespit çalışması, sonrasında eğitimlerle bilgilendirme çalışmaları yapılabilir.

Çalışmayla İlgili Öneriler

Çalışma belli bir engel grubuna sahip ve sınırlı bir sayıda bireyle gerçekleştirilmiştir. Hem engel grubunun çeşitlendirildiği hem de daha geniş kitlelerle çalışma tekrarlanabilir.

Kaynakça

- APA (2013), *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fifth Edition (DSM-5)*, Washington: American Psychiatric Association.
- Büyükoztürk, Ş. (2011), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Pegem.
- Cohen, L., Manion, L., Morrison, K. (2007), *Research Methods in Education (6th Edition)*, New York: Routledge.
- David Allen Larson, (2014), Access to Justice for Persons with Disabilities: *An Emerging Strategy* *Laws* 2014, 3, 220-238; doi:10.3390/laws3020220
- Hartas, D. (2015), *Educational Research and Inquiry: Qualitative and Quantitative Approaches*, New York: Bloomsbury Publishing.
- Hegarty, S. (1985), *Qualitative Research: Introduction*, S. Hegarty, & P. Evans içinde, *Research and Evaluation Methods in Special Education: Quantitative and Qualitative Techniques in Case Study Work*, Oxford: NFER-NELSON.
- Heward, W.L. (2012), *Exceptional Children: An Introduction to Special Education, 10th Edition*, USA: Pearson.
- Jason Scott Palmer (2013), "The Convention on the Rights of Persons with Disabilities: Will Ratification Lead to a Holistic Approach to Postsecondary Education for Persons with Disabilities." *Seton Hall Law Review* 43: 551-94.
- Kolaç, E. (2009), "İlköğretim Odaklı Bilimsel Yayınlarda Sözlük Kullanma Durumu", *Türkoloji Çalışmaları* , 743-760.
- Kondracki, N.L., Wellman, N.S., Amudson, D.R. (2002), "Content analysis: Review of methods and their applications in nutrition education", *Journal of Nutrition Education and Behavior* 34(4), s. 224-230.
- Maykut, P., Morehouse, R. (1994), *Beginning Qualitative Research: A Philosophical and Practical Guide (Teachers' Library)*, Londra: Falmer.
- Mertens D.M., McLaughlin J.A. (2004), *Research and Evaluation Methods in Special Education*, California: Corwin Press.
- Michael Stein, Michael Waterstone, (2008), "Finding the Gaps: A Comparative Analysis of Disability Laws in the U.S. to the U.N Convention on the Rights of Persons with Disabilities." *National Council on Disability*, Mayıs 2008. <http://www.ncd.gov/publications/2008/May122008>.
- Michael Ashley Stein, Penelope J.S. Stein (2007), "Beyond Disability Civil Rights", *Hastings Law Journal* 58: 1203-40.
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2011), *Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Hukukçular Gözüyle Engelli Bireylerin Adalete Erişimiyle İlgili Sorunlar ve Çözüm Önerileri*

Fidan Güneş Gürgör Kılıç

2005 yılında çıkan Engelliler Hakkında Kanun'da engelli kavramı, fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşsal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireylerle birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen birey olarak tanımlanmıştır. TÜİK'in 2011 yılında yaptığı "Nüfus Konut Araştırma" verilerine bakıldığında en az bir fonksiyonda zorluk yaşadığını beyan eden kişi sayısı 4.882.841'dir. Bu sayı, görme; duyma; konuşma (konuşma bozukluğu, tutukluk, kekemelik gibi nedenlerden dolayı); yürüme, merdiven çıkma veya inme; bir şey taşıma veya tutma ve yaşitlarına göre öğrenme, basit dört işlem yapma, hatırlama veya dikkatini toplama fonksiyonlarından en az birinde çok zorlandığını veya hiç yapamadığını beyan eden kişi sayısını kapsamaktadır. Engelli nüfusunun yoğun olduğu ülkemizde engellilerle ilgili birçok yasa ve yönetmelik çıkartılmıştır.

2005 yılında çıkan Engelliler Hakkında Kanun'a bakıldığında "Ayrımcılık" başlığı altında, eşitliği sağlamak ve ayrımcılığı ortadan kaldırmak üzere engellilere yönelik düzenlemeler yapılması, tedbirler alınması gerektiği belirtilmiştir. "Topluma Dahil Olma" başlığı altında engellilerin eşit koşullarda bağımsız olarak toplum içinde yaşamasının öneminden bahsedilmiştir. "Erişilebilirlik" başlığı altında ise engellilerin erişilebilirliğinin sağlanması için planlama, tasarım, inşaat, imalat, ruhsatlandırma ve denetleme süreçlerinde erişilebilirlik standartlarına uygunluk sağlanması gerektiği belirtilmiştir. Kanunlarda yer alan bu maddelere rağmen, engelli

* Bu yazı Konferans'a bildiri olarak sunulmuştur.

bireyler toplumda doğrudan ya da dolaylı olarak çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Günümüzde eğitim, sağlık, adalet, sosyal güvenlik gibi alanlarda bu durum sıklıkla görülebilmektedir. Söz konusu bireyler sorunlarıyla ilgilenilmesini ve çözüme kavuşturulmasını istemektedir (Ertürk, Şimşek, Songür & Şengül, 2014, 375).

Engelli bireylerin bu sorunlarının çözülmesi için öneriler geliştirilmesi çalışmanın gereksinimini oluşturmaktadır. Bu kapsamda engelli bireylerin adalete erişimiyle ilgili sorular hazırlanmıştır. Sorular engellilerin adalete erişimiyle ilgili sorunları ve çözüm önerilerini kapsamaktadır. Araştırma soruları, özel eğitim alanından ve hukuk alanından iki uzmandan uzman görüşü alınarak hazırlanmıştır. Engelli bireylerin adalete erişimiyle ilgili sorular beş avukat ve üç hukuk alanında öğretim elemanına yöneltilmiştir. Sorular yüz yüze görüşme ve mail yoluyla iletilmiş ve dört başlık altında yöneltilmiştir. Bu dört başlık; adli kurumlara ve yetkililere erişim, adalete giden yolların kolaylaştırılması, mevzuat ve yasalar önünde engelliler ve sorunlar ve çözüm önerileri şeklindedir.

Adli kurumlara ve yetkililere erişim başlığı altında üç soru yöneltilmiştir. Bu başlık kapsamında sorular, “Engelli bireylerin, mahkemeler başta olmak üzere adli makamlara fiziki erişilebilirliğiyle ilgili görüşleriniz nelerdir?”, “Engelli bireylerin, mahkemelere veya hukuki süreçlere ilişkin dijital erişilebilirliğiyle ilgili görüşleriniz nelerdir?”, “Engelli bireylerin, haklarıyla ilgili hukuki başvuru, şikâyet ve dava sürecinde devlet mekanizmalarından aldığı desteklerle ilgili görüşleriniz nelerdir?” şeklindedir.

Hukukçulara “Engelli bireylerin, mahkemeler başta olmak üzere adli makamlara fiziki erişilebilirliğiyle ilgili görüşleriniz nelerdir?” diye sorulduğunda asansörlerin yetersiz olduğunu, özel asansör olmadığını, asansörlerde sesli yönlendirme olmadığını, eski adliyeler ve ilçe adliyelerinde erişilebilirliğin sınırlı olduğunu belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra rampaların mevcut olduğunu fakat engelli bireylerin tek başına çıkabileceği şekilde tasarlanmadığını söylemişlerdir. Ek olarak görme engellilere yönelik sarı şeritlerin var olduğunu fakat karmaşık yapıdan dolayı şeritlerin yetersiz olduğunu ve engellilere yönelik tuvaletlerin yetersiz olduğunu belirtmişlerdir.

“Engelli bireylerin, mahkemelere veya hukuki süreçlere ilişkin dijital erişilebilirliğiyle ilgili görüşleriniz nelerdir?” diye sorulduğunda, bir kişi UYAP’ın görme engelliler için uyumlu sürümünün bulunduğunu,

diğer hukukçular ise UYAP'ta yeterli kolaylaştırıcının bulunmadığını, yanında yardımcı bir birey olmadan dijital ortamda başvuru yapamayacağını belirtmiştir.

“Engelli bireylerin, haklarıyla ilgili hukuki başvuru, şikâyet ve dava sürecinde devlet mekanizmalarından aldığı desteklerle ilgili görüşleriniz nelerdir?” diye sorulduğunda, işitme engelliler için mahkemenin tercüman sağladığını, adli yardım olanağı sağlandığını, numaratorlerde sıra önceliği sağlandığını, bunların dışında farklı bir uygulamaya rastlamadıklarını belirtmişlerdir.

Adaletle giden yolların kolaylaştırılması başlığı altında iki soru yöneltilmiştir. Bu başlık kapsamında sorular, “Engelli bireylere, adaletle ilgili ortamlarda, mahkemelerde sunulan destek hizmetleriyle ilgili görüşleriniz nelerdir?” ve “Engelli bireylerin, hakları ve ulusal ve uluslararası mekanizmalara başvuru yolları konusunda bilgilendirilmesiyle ilgili görüşleriniz nelerdir?” şeklindedir.

“Engelli bireylere, adaletle ilgili ortamlarda, mahkemelerde sunulan destek hizmetleriyle ilgili görüşleriniz nelerdir?” diye sorulduğunda özel bir yardım tahsis edilmediğini, mübaşirler ya da refakatçilerin yardımcı olduğunu, görme engelliler için Braille alfabesiyle hazırlanmış yardımcı yol gösterici belge bulunmadığını, mübaşirlerin ya da refakatçilerin okuyarak yardımcı olduğunu, mahkemelerdeki teknik teçhizatın yeterli olmadığını belirtmişlerdir.

“Engelli bireylerin, hakları ve ulusal ve uluslararası mekanizmalara başvuru yolları konusunda bilgilendirilmesiyle ilgili görüşleriniz nelerdir?” diye sorulduğunda, adalet sistemimizde herhangi bir vatandaşın bilgilendirilmesi uygulaması olmadığı gibi engelli bireylerin bilgilendirilmesi uygulamasının da olmadığını, adli makamların ve baroların bilgilendirme çalışması yapmadığını belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra her adliyede bu iş için görevli özel personel bulundurulması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Mevzuat ve yasalar önünde engelliler başlığı altında iki soru yöneltilmiştir. Bu başlık kapsamında sorular, “Engellilere yönelik ulusal mevzuatla ilgili görüşleriniz nelerdir?” ve “Anayasa m. 10'daki gibi engelli bireylere yasalar önünde tanınan pozitif ayrımcılığın mahkemeler tarafından uygulanmasıyla ilgili görüşleriniz nelerdir?” şeklindedir.

“Engellilere yönelik ulusal mevzuatla ilgili görüşleriniz nelerdir?” diye sorulduğunda, mevzuatın yeterli olduğunu ancak ayrıntılandırılması gerektiğini, mevzuatın uygulanmasında sorunlar olduğunu, uygulamaya yönelik tedbirler alınması gerektiğini belirtmişlerdir.

“Anayasa m. 10’daki gibi engelli bireylere yasalar önünde tanınan pozitif ayrımcılığın mahkemeler tarafından uygulanmasıyla ilgili görüşleriniz nelerdir?” diye sorulduğunda, yasa maddelerinin uygulamaya geçirilmesinin yeterli olmadığını ifade etmişlerdir.

Sorunlar ve çözüm önerileri başlığı altında dört soru yöneltilmiştir. Bu başlık kapsamında sorular, “Türkiye’de engellilerin adalete erişimine ilişkin iyi uygulama örnekleri nelerdir?”, “Türkiye’de engellilerin adalete erişimine ilişkin kötü uygulama örnekleri nelerdir?”, “Türkiye’de engellilerin adalete erişimine ilişkin sorunlar nelerdir?” ve “Türkiye’de engellilerin adalete erişimine ilişkin çözüm önerileriniz nelerdir?” şeklindedir.

“Türkiye’de engellilerin adalete erişimine ilişkin iyi uygulama örnekleri nelerdir?” diye sorulduğunda, görme engelliler için sarı şeritlerin bulunmasının, gerekli rampanın yapılmasının ve sıra önceliği verilmesinin iyi uygulamalar olduğunu belirtmişlerdir.

“Türkiye’de engellilerin adalete erişimine ilişkin kötü uygulama örnekleri nelerdir?” diye sorulduğunda özel asansörün var olmamasını, evraklarda herhangi bir özel alfabe bulunmamasını, mevzuatın yeterince uygulanmamasını kötü uygulama örnekleri olarak belirtmişlerdir.

“Türkiye’de engellilerin adalete erişimine ilişkin sorunlar nelerdir?” diye sorulduğunda, kalabalıkta yardımsız bir engelli bireyin yolunu bulabilmesinin, işini yapabilmesinin imkânsız olduğunu, engellilerin birey değil yük olarak görüldüğünü, fiziki olanakların yetersiz olduğunu, engellilere adli işlerinde yardımcı olabilecek özel bir personelin tahsis edilmediğini ve dijital erişilebilirliğin sıkıntılı olduğunu belirtmişlerdir.

“Türkiye’de engellilerin adalete erişimine ilişkin çözüm önerileriniz nelerdir?” diye sorulduğunda, fiziki koşulların düzeltilmesi, hakların mevzuatta değil pratikte uygulanması, engelli bireyler için adliyeden girişten işi bitip çıkana dek personel görevlendirme mekanizması olması, öncelikle engellilerin de birey olduğu ve ihtiyaçlarının karşılanması gerektiği anlayışının kavranması, farkındalık oluşturulması ve mahke-

melerin teknik donanımlarının engellilere yönelik düzenlenmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Sonuç olarak, hukukçulara engellilerin adalete erişimiyle ilgili toplamda 11 soru yöneltilmiş, mail yoluyla alınan cevaplarda belirli bir süre tanınmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda, engelli bireylerin adalete erişimiyle ilgili birçok sorun dile getirilmiştir. Bu çalışma kapsamında kendilerinin de engellilerle ilgili mevzuata hakim olmadığını, engellilerle ilgili sorunlara tam olarak bilmediklerini ve çalışmanın onlar için de farkındalık oluşturduğunu belirtmişlerdir.

Yapılan çalışma kapsamında sorulara verilen cevaplar neticesinde genel olarak bazı öneriler geliştirilmiştir. Bunlardan ilki, engelliler için çalışan STK'ların adalet, sağlık, ulaşım ve eğitim alanlarında iyileştirme çalışmaları için devlet mekanizmalarını zorlaması gerektiğidir. İkinci olarak, hukuk fakültelerinde engelli bireylerle ilgili mevzuat hakkında öğrencilere yeterli bilgi verilmeli, farkındalık sağlanmalıdır. Üçüncü olarak, barolardan avukatların engellilere yönelik tutum ve farkındalığına ilişkin çalışmalar yapılması talep edilmelidir. Dördüncü olarak, engelli bireylerin hukuki ihtiyaçlarına yönelik dijital ve yazılı destek sağlanması ve adliyelerde dezavantajlı gruplara danışmanlık sağlayacak bir sistem kurulması için çalışmalar yapılmalıdır.

Bunların yanı sıra çalışma kapsamında toplamda sekiz kişiyle görüşülmüştür. Daha derinlemesine bilgi almak için çalışmanın örneklem grubu artırılmalı, engelli bireylerden, ailelerden, hakim, savcı, mübaşir gibi çalışanlardan, özel eğitimcilerden, STK'lardan da engellilerin adalete erişimiyle ilgili yapılması gereken iyileştirmelere dair görüş alınmalıdır.

Kaynakça

- Ertürk, K.L., Şimşek, A.A., Songür, D.G., Şengül, G. (2014), "Türkiye'de Engelli Farkındalığı ve Engelli Bireylerin Adalete Web Erişilebilirlikleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Information World/Bilgi Dünyası* 15(2).
- Engelliler Hakkında Kanun (2005), 20.11.2018 tarihinde <https://eyh.aile.gov.tr/engelliler-hakkinda-kanun> adresinden alındı.
- TÜİK Nüfus Konut Araştırması (2011), 20.11.2018 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/arastirmaveprojeler/NKA/nufus.html> adresinden alındı.

Biyografiler

Kerem Altıparmak

Lisansını Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde, yüksek lisansını aynı fakültenin Kamu Hukuku kürsüsünde, doktorasını Leeds Üniversitesi'nde tamamladı. 2007 yılından itibaren İnsan Hakları Ortak Platformu çatısı altında "Türkiye'de AİHM Kararlarının Uygulanmasının İzlenmesi" ve "Cezasızlıktan Sorumluluğa" gibi çalışmalar yürüttü. İstanbul Bilgi Üniversitesi'nden Prof. Dr. Yaman Akdeniz'le sürdürdükleri ifade özgürlüğü projeleri kapsamında Anayasa Mahkemesi'ne yaptıkları başvuruyla Türkiye'de Youtube ve Twitter'a uygulanan engellemeyi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne yaptıkları başvuru sayesinde bir diğer Youtube engellemesini kaldırtmayı başardılar. 2017 yılı sonunda kapatılana kadar AÜ SBF İnsan Hakları Merkezi müdürü olarak görev yaptı; üniversite dışında da insan hakları örgütleriyle çok sayıda projede rol aldı. 2018 yılı sonuna kadar Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde insan hakları hukuku alanında öğretim üyesi olarak çalıştı. Araştırma konuları arasında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, ifade özgürlüğü, işkencenin önlenmesi, hak kuramı ve cezasızlık kavramları bulunmaktadır. Çalışmaları nedeniyle şu ödüllere layık görülmüştür: Türkiye Yayıncılar Birliği (2014), Halit Çelenk Hukuk Ödülü (2015), Columbia Üniversitesi Global İfade Özgürlüğü Ödülü (2016), Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Basın Özgürlüğü Ödülü (2016), Fransız-Alman İnsan Hakları ve Hukukun Üstünlüğü Ödülü (2017).

Şakir Bakan

Zihinsel engelli kızı E. Bakan'ın 2013 yılında kaçırılması ve ardından şüpheli bir şekilde hayatını yitirmesine ilişkin hukuk mücadelesi yürütmektedir. Burdur'da ikamet etmektedir.

Mehmet Başçılar

2007 yılında Kuleli Askerî Lisesi, 2011 yılında Kara Harp Okulu'ndan mezun oldu. 2011-2017 yılları arasında Jandarma Genel Komutanlığı'nda görev yaptı. 2017 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü'nden yüksek lisans derecesiyle mezun oldu. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde lisans eğitimine, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü'nde doktora eğitimine devam etmektedir. Halen İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Hizmet (İngilizce) Bölümü'nde öğretim görevlisi olarak akademik yaşamını sürdürmektedir. Uluslararası dergilerde yayımlanmış makaleleri, ulusal kongrelerde sunulmuş bildirileri bulunmaktadır.

Boglárka Benkó

İlk yüksek lisansını Budapeşte Üniversitesi'nde, ikinci yüksek lisansını Strasbourg Üniversitesi'nde tamamladı ve College of Europe (Bruges)'da hukuk alanında yüksek lisans eğitimi aldı. 2012 yılında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde avukat olarak görev yapmaya başlamadan önce, Macaristan Dışişleri Bakanlığı'nda uluslararası kurumlar için çalıştı ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Bosna Hersek misyonunda insan hakları yetkilisi olarak bulundu. Macaristan'ın Budapeşte kentinde engellileri temsil eden sivil bir örgüt için avukatlık yaptı.

Ekrem Benzer

Kırıkkale Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden 2012 yılında mezun oldu. Avukatlık stajını Şanlıurfa Barosu'nda 2014 yılında tamamladı. Aynı yıl Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Milletlerarası Genel Hukuk Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisi olarak göreve başladı. "Uluslararası Hukukta Engelli Hakları" konulu yüksek lisans tez çalışması için bir yıl Almanya'nın Münster Üniversitesi'nde bulundu. 2017 yılından itibaren Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde doktora eğitimine devam etmektedir.

Julinda Beqiraj

Beqiraj Bingham Centre for the Rule of Law (British Institute of International and Comparative Law-BIICL) isimli merkezde kıdemli araştırmacı olarak, uluslararası yükümlülüklerin yerel sistemlerde uygulanması konulu projelerde çalışmaktadır. Yakın dönemde, hukukun üstünlüğünün rolü ile yargılamalarda adalete erişimin önündeki engeller ve çözümlerini 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri kapsamında irdeleyen projelerde çalışmıştır.

Bahar Bostan

Lisans eğitimini Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladıktan sonra Anadolu Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde öğrenim gördü. Yaklaşık üç yıl Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı'nda uzman olarak çalıştı ve ardından serbest avukatlık yapmaya başladı. Başta kadın hakları olmak üzere LGBTİ, mülteci ve engelli hakları gibi alanlarda hem hukuki çerçevede çalıştı hem de sivil toplum örgütleriyle ortak projeler yürüttü. Karadeniz Kadın Dayanışma Derneği ve Trabzon'un Cazıları platformu üyesi ve üç yıldan bu yana Eşit Haklar İçin İzleme Derneği gönüllüsüdür. Çalışma hayatına İstanbul'da devam etmektedir.

Selda Çağlar

Lisans eğitimini 1986 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde, yüksek lisansını 2001 yılında Trakya Üniversitesi Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda, doktora eğitimini 2009 yılında Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Kamu Hukuku alanında tamamladı. Çeşitli projelerde çalıştı ve Trakya Üniversitesi'nde idari görevlerde bulundu; ulusal ve uluslararası birçok kitaba makaleleriyle katkı sağladı. Halen Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nde görev yapmaktadır.

Elif Çelik

Hukuk alanındaki lisans eğitiminin ardından Uluslararası İnsan Hakları Hukuku ve Demokratikleşme alanında, "Uluslararası Engelli Hakları Mücadelesi ve BM Taslak Sözleşmesi Analizi" konulu teziyle 2007 yılında yüksek lisans derecesi aldı. Türkiye ve Avrupa'da çeşitli uluslararası insani yardım örgütlerinde insan hakları, göç, mültecilik ve ilgili diğer konularda çalışma faaliyetlerinde bulundu; Afrika'da gönüllü yabancı

dil eğitimliği yaptı. 2016 yılında İnsan Hakları (felsefesi) alanında doktora derecesi aldı. Engellilik ve insan hakları ilişkisi, uluslararası insan hakları hukuku ve teorisi, etik, kırılğan gruplar, sosyal adalet ve benzeri konularla kuramsal düzeyde ilgilenmekte, BM Engelli Hakları Sözleşmesi ve uygulamasını takip etmektedir.

Hasan Kemal Elban

Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde lisans eğitimini tamamladı. 1993 yılında İstanbul Barosu'na kayıtlı avukat olarak meslek hayatına başladı. İstanbul Barosu Çocuk Hakları Merkezi, CMUK Uygulama Servisi ve İnsan Hakları Merkezi'nin kuruluş ve çalışmalarında yer aldı. 1997-2001 yılları arasında iki dönem Uluslararası Af Örgütü Türkiye koordinasyon sekreteri olarak görev yaptı. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin bir projesi kapsamında beş yıl Bosna, Kosova ve Çeçenistan'dan gelen mültecilerle çalıştı. İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'nde (İHAM) görülen, 1990'larda OHAL bölgesinde yaşanan köy boşaltmalarla bağlantılı Doğan ve Diğerleri v. Türkiye, İçyer v. Türkiye gibi davalarda avukat olarak çalıştı. İHAM önünde ifade özgürlüğü, kişi özgürlüğü ve güvenliği, adil yargılanma, işkence ve kötü muamele, yaşam hakkı, özel yaşam, mülkiyet hakkı gibi geniş bir yelpazeye ait davalarda mağdur avukatlığı yaptı. Son olarak engelli hakları bağlamında Enver Şahin v. Türkiye davasının avukatlığını üstlendi. 2012 yılından bu yana Antalya Barosu'na bağlı olarak serbest avukatlık yapmakta olup, 2014 yılından bu yana da Antalya Barosu İnsan Hakları Merkezi başkanlığını yürütmekte, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru alanında serbest avukatlık faaliyetleri sürdürmektedir. İHAM karar çevirileri yanında insan hakları konularında değişik hukuk dergilerinde yayımlanmış makaleleri bulunmaktadır. "AIHM Günlüğü" blogunda 2015 yılına kadar düzenli olarak İHAM kararlarını ve bu alandaki gelişmeleri aktarmıştır.

Figen Erbek

Lisans eğitimini Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı; 1993 yılından itibaren İstanbul Barosu'na üye avukat olarak çalışmaya başladı. 1996-2002 yılları arasında İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi'nde Cezaevi Komisyonu'nda görev aldı. 2004-2008 yılları arasında

Günışığı adlı aylık hukuk dergisinin yayın kurulu üyeliği görevini üstlendi. 2010-2012 arasında İstanbul Barosu Staj Eğitim Merkezi Yürütme Kurulu üyesi olarak görev yaptı. İstanbul Barosu Adil Yargılama Takip Merkezi Yürütme Kurulu üyesidir. 1999 yılından bu yana Türkiye Omurilik Felçlileri Derneği'nde gönüllü hukuki danışmanlık yapmaktadır. 2008 yılından bu yana Türkiye Omurilik Felçlileri Derneği'nin Bilim Kurulu, Yüksek İstişare Kurulu üyesidir. Ulusal ve uluslararası projelerde yer almış, İstanbul Barosu ile TBB'nin mesleki eğitim seminerlerinde ve TOFD'nin engelli haklarına ilişkin eğitim çalışmalarında görev yapmıştır. Engelli hakları, engellilerin adalete erişim hakkı ve engelli çocukları konu edinen makaleler yazmıştır.

Sedef Erken

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni ve İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Sosyal Hizmetler ön lisans programlarını bitirdi. Avukatlığın yanı sıra özel sektörde yöneticilik görevlerinde bulundu. 2008 yılından bu yana sivil toplumda otizm konusunda gönüllü hukukçu olarak çalışmakta, otizm alanında hak temelli çalışmalar yapan ve özellikle eğitimden yoksun kalmış otizimli bireylerin sorunlarına çözümler oluşturmayı hedefleyen İstanbul Otizm Gönüllüleri Derneği'nin yönetim kurulu başkanlığını sürdürmektedir.

Dilek Ertürk

1998 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden üçüncülükle mezun oldu. Çalışma yaşamına 1999'da Maden Tetkik Arama Kurumu'nda mütercim tercüman olarak başladı. 2000 yılında geçtiği Dışişleri Bakanlığı İnsan Hakları ve Avrupa Konseyi Genel Müdürlüğü'nde on yıl memur olarak çalıştı. 2010'da Dışişleri Bakanlığı'nda insan hakları danışmanı olarak atandı ve Türkiye'nin ilk görme engelli diplomatı unvanını kazandı. Haziran 2011-Ekim 2012 arasında Dışişleri Bakanlığı Göç Dairesi'nde görev yaptı. Bu süre içerisinde muhtelif uluslararası toplantılarda yasa dışı göç, insan ticaretiyle mücadele, geri kabul anlaşmaları ve Türkiye'de Suriyelilerin durumu gibi insan hakları temelli çalışmalar ve sunumlar yaptı. 2012'de Türkiye'nin Viyana'da bulunan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

(AGİT) Daimi Temsilciliği'ne insan hakları danışmanı olarak atandı. Bu dönemde uluslararası panel ve konferanslarda insan hakları alanında Türkiye tarafından yapılan reformlar hakkında sunumlar yaptı. 2015'te Dışişleri Bakanlığı Afrika Genel Müdürlüğü'nde danışman olarak görev yaptı. 2017'de Cumhurbaşkanı tarafından Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu üyeliğine seçildi. İleri düzeyde İngilizce, orta seviyede Almanca bilmektedir.

Rhoda Garland

Muhasebe uzmanlığına sahip olup, Malta'ya taşınacağı 2006 yılına kadar iş analisti olarak çalıştı. Malta'da sosyal politika üzerine siyasetçilerle çalışan bir sivil toplum örgütünün başkanı olmasıyla engelli çalışmalarına dahil oldu. Bu alanda yüksek lisans derecesi aldıktan sonra, Birleşmiş Milletler Engelli ve Yaşlı Bireyler Hakları Parlamento Komitesi tarafından Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi'ne uyumluluk konusunda araştırma yapması ve devlet raporu oluşturması istendi. Bu rolü takiben Engelli Hakları Komisyonu'nda danışman olarak kariyerine devam etti ve 2014 yılında yöneticiliğe terfi etti. Bu görev, Komisyon'daki operasyonların yönetilmesinin yanı sıra sosyal politika konularının ele alınması ve engellilerle ilgili mevzuatın planlanmasını içermektedir. "Engellilik Aktivizmi ve Siyasete Katılım" başlıklı doktora tezine devam etmekte, tekerlekli sandalye basketbolu, ragbi ve tüplü dalış gibi sporlarla uğraşmaktadır.

İdil Işıl Gül

1994 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdikten sonra, aynı üniversiteye bağlı Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisans eğitimini ve Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kamu hukuku doktorasını tamamladı. Halen, 1997 yılında çalışmaya başladığı İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğretim üyesidir. Uluslararası hukuk, insan hakları hukuku ve insancıl hukuk alanlarında lisans ve yüksek lisans düzeyinde ders vermekte, özellikle ayrımcılık yasağı, LGBTİ hakları ve engellilerin insan hakları alanlarında faaliyet gösteren sivil toplum örgütleriyle gönüllü ve profesyonel çalışmalar yürütmektedir.

Seda Gürler

Kırıkkale Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden 2012 yılında mezun oldu. Aynı yıl Kırıkkale Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası Hukuk Bilim Dalı'nda başladığı yüksek lisans eğitimini 2016 yılında "İnsan Hakları Bağlamında Engelli Kadınların Uluslararası Hukukta Korunması ve Türkiye Örneği" isimli tez çalışmasıyla tamamladı. Aynı üniversitenin Sosyoloji Anabilim Dalı'nda doktora dersleri aldı, ancak yarım bırakmak durumunda kaldı. Halen İçişleri Bakanlığı AB ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı'nda görev yapmaktadır. Ayrıca görme engelli bireylerin üniversiteye hazırlanmaları için gönüllü destek hizmeti sunan Ortadoğu Engelsiz Eğitim Derneği'nde başkan yardımcılığı görevini yürütmektedir.

John Horan

Engelliler ve diğer ayrımcılık mağduru grupların hakları için tutkuyla çalışan bir avukat olup, engelli bir birey olarak, İngiliz İstihdam Temyiz Mahkemesi ve Kuzey İrlanda Temyiz Mahkemesi'ni engelli kişilere yönelik muameleleri konusunda rehberlik almaları için ikna eden ilk kişi olmuştur. Avrupa Haklar Akademisi'nde düzenli konuşmacılardan birisidir ve Brüksel'de gerçekleşen Avrupa Komisyonu'nun Engelli Hakları İzleme Konferansı'nın düzenleyicileri arasında yer almıştır.

Humberto Insolera

Padova, Bristol, Geneva ve Washington Üniversitelerinde öğrenim gördü. 2009 yılında, İşitme Engellilerin Avrupa Birliği yönetim kurulu üyeliğine seçildi ve 2013-2017'de kurumun başkan yardımcılığını üstlendi. İşitme Engelliler İtalya Ulusal Ajansı dış ilişkiler biriminde danışmanlık yaptı, İşitme Engelliler Çalışmaları konusunda ders verdi ve bağımsız danışmanlık görevlerini yürüttü. Dünya İşitme Engelliler Federasyonu İnsan Hakları Uzman Grubu üyeliğinde bulundu. Aynı zamanda New York'ta Birleşmiş Milletler Engelli Haklarına İlişkin Sözleşmesi'nin geçici komite toplantılarına katıldı ve sözleşmenin İtalya ve Avrupa seviyesinde uygulanması ve izlenmesi süreçlerinde yer aldı. Mayıs 2017'de Avrupa Engellilik Forumu yönetim kurulu üyeliğine ve idari komiteye seçildi.

Darijo Jurišić

Yerel ve bölgesel özyönetimin geliştirilmesi üzerine odaklanan bir avukat ve uzman olarak çeşitli devlet organları ve bakanlıklarda çalıştı. Aralık 2016'da Hırvatistan Cumhuriyeti Engelli Bireyler İçin Ombudsman Yardımcısı olarak atandı. Son altı yıldır engelli kişilerin hak ve çıkarlarını korumaya ilişkin çalışmalarda aktif olarak görev almaktadır.

Ulaş Karan

Lisans eğitimini Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde, yüksek lisans eğitimini insan hakları hukuku üzerine İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde ve doktora eğitimini kamu hukuku alanında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamladı. 2005 yılından bu yana İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi'nde uzman ve 2012 yılından bu yana İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Genel olarak anayasa hukuku ve insan hakları hukuku alanlarında, özel olarak ise Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru; eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı, din ve vicdan, ifade, örgütlenme ve toplanma özgürlükleri; nefret söylemi ve nefret suçları gibi alanlarda araştırma ve eğitim faaliyetleri yürütmektedir. Ayrımcılık yasağı, Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru, ifade özgürlüğü, örgütlenme ve toplanma özgürlüğü konularında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Balam Kenter

Lisans eğitimini Cornell Üniversitesi'nde Sanat Tarihi alanında tamamladıktan sonra UCLA'deki World Arts and Cultures bölümünde ilk yüksek lisans tezini normatif olmayan bedenler ve normatif olmayan sindirimsel pratikler üzerine yazdı. UCLA'den mezun olduktan sonra yedi yıl boyunca tiyatro müdürlüğü ve çevirmenlik yaptı. 2015'te yeniden akademiye dönme kararı alarak Boğaziçi Üniversitesi Felsefe Bölümü yüksek lisans programına girdi. Bu bölümden felsefe ve engellilik çalışmalarını birleştiren bir yüksek lisans tezi yazarak mezun oldu. Bu alanlardaki doktora programlarına başvuru sürecindedir. Akademik ve politik ilgi alanlarından bazıları kesişimsel feminizm, engellilik çalışmaları, queer çalışmaları, hayvan hakları ve şiddetsizliktir.

Fidan Güneş Gürgör Kılıç

2009 yılında Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Zihin Engelliler Öğretmenliği Programı'ndan mezun oldu. 2009-2012 yılları arasında Bilecik/Bozüyük Rehberlik ve Araştırma Merkezi'nde ve Eskişehir/Tepebaşı/Uluönder Eğitim Uygulama ve İş Eğitim Merkezi'nde öğretmen olarak görev yaptı. 2012-2016 yılları arasında Anadolu Üniversitesi Özel Eğitim Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalıştı. Aynı bölümde doktora tez çalışmasını sürdürmekte, 2016'dan bu yana aile danışmanlığı yapmaktadır. Eskişehir ÖZDER-Özel Eğitimciler Derneği Yürütme Kurulu üyesidir. Özel eğitim üzerine ulusal ve uluslararası birçok kongrede sunum yaptı. Çalışmalarını aile eğitimi, özel gereksinimli bireylere yönelik mesleki eğitim, özel gereksinimli bireylerin doğal ortamlarında sunulan etkili öğretim yöntemleri, çocuk istismarının ve ihmalinin önlenmesi konularında sürdürmektedir.

Ahsen Ela Kızılkaya

Lisans eğitimini 2010 yılında Balıkesir Üniversitesi'nde İngilizce Öğretmenliği alanında, yüksek lisans eğitimini 2016 yılında Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi'nde Özel Eğitim alanında tamamladı. Özel Eğitim alanında üç farklı ulusal ajans Erasmus projesinde araştırmacı olarak görev aldı. Ayrıca iki farklı uluslararası akademik etkinliğin düzenleme kurulunda çalıştı. Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Özel Eğitim doktora öğrencisidir. 2013 yılından bu yana Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır. Özel eğitim alanında yayımlanmış çeşitli uluslararası makale ve bildirileri bulunmaktadır. İleri seviye İngilizce bilmektedir.

Hasan Kızılkaya

Lisans eğitimini 2007 yılında Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi'nde İngiliz Dili Eğitimi, yüksek lisans eğitimini 2014 yılında Afyon Kocatepe Üniversitesi'nde Eğitim Bilimleri alanında tamamladı. Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Özel Eğitim doktora öğrencisidir. 2009 yılından itibaren Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak görev yapmaktadır. Misafir öğretim elemanı olarak Polonya ve Çekya'daki üniversitelerde ders verdi. İki farklı uluslararası (uluslararası engellilere din

eğitimi ve uluslararası düzeyde özel eğitim kongresi) akademik etkinliğin düzenleme kurulunda görev aldı. Özel eğitim alanında yayımlanmış çeşitli uluslararası makale ve bildirileri bulunmaktadır. İleri seviye İngilizce, orta seviye Almanca ve başlangıç seviyesi İspanyolca bilmektedir.

Marita Brcic Kuljis

Doktora çalışmasını Siyaset Felsefesi (kültürel çoğulculuk) alanında tamamladı. Split Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi'nde yardımcı doçenttir. Siyaset felsefesi, çokkültürlülük teorisi, sosyal felsefe dersleri vermektedir. Halen “Küreselleşen Göç, Göç Karşıtı Taraflar ve Avrupa Birliği'nde Yabancı Düşmanlığı: 21. Yüzyılda Avrupa Toplumlari ve Devletleri Üzerine Düşünme” adlı bir proje ekibinin üyesidir.

Dilek Kumcu

Lisans eğitimini Kırıkkale Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. Yüksek lisans eğitimine Ankara Üniversitesi Anayasa Hukuku Bilim Dalı'nda devam etmektedir. Temel hak ve özgürlükler ile hak arama yolları konularına odaklanmakta olup, yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde birçok çalışmaya kolaylaştırıcı veya eğitmen olarak katılmıştır. Birçok sivil toplum kuruluşunda gönüllü ve profesyonel olarak çalışmıştır. Çocukların sahip olduğu hakların gerçekleşmesi için hak arama yolları ve alternatif başvuru yolları konusunda çalışmakta ve çocukların eğitim hakkı, çocuk ceza adalet sistemi, çocuk ombudsmanlığı konusunda yayınlanmış eserleri bulunmaktadır.

Stig Langvad

Lisans eğitimini 1984 yılında Siyaset Bilimi alanında tamamladı. 1985'te Danimarka'nın en büyük ikinci şehrinde sosyal işler sorumlusu olan siyasi sorumluya siyasi danışman olarak görev yapmaya başladı. 1998 yılında Danimarka Engelli Halk Örgütleri başkan yardımcılığına seçildi, 2000 yılında engelli kişilerin 33 ulusal kuruluşunu temsil eden başkan olarak çalışmaya başladı. 2001 yılında Avrupa Engelliler Forumu'na önce yönetim kurulu üyesi olarak, daha sonra İcra Komitesi'ne üye olarak seçildi. 2010 yılında BM Engelli Hakları Komitesi kapsamında seçilen 18 bağımsız uzman üyeden biri oldu ve 2014'te yeniden seçildi. BM Engelli Haklarına

İlişkin Sözleşme'nin ilk aşamasından 2006 yılında Genel Kurul'da adapte edilmesine kadar komitenin bir parçası oldu. 2014 yılında Danimarka gündemine "Toplu Etki" kavramını getirme hedefiyle ülkenin en büyük güven fonlarından birinde çalışmaya başladı. 2016 yılında, sağlık hizmetlerine erişimi iyileştirmek ve paydaşlarla açık ve şeffaf işbirliğini güçlendirmek amacıyla Coloplast A/S, Küresel Halkla İlişkiler ile birlikte çalışmaya başladı. 2000 yılından bu yana hükümetin birçok komitesinde ve çeşitli engel durumları ile ilgili konularda görevler üstlenmektedir. Danimarka İnsan Hakları Enstitüsü de dahil olmak üzere birkaç hükümet veya özel kuruluşun yönetim kurulu üyesi veya dernek üyesidir.

Beste Menekşe

İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Hizmet (İngilizce) Bölümü'nde 2. sınıf öğrencisi olarak lisans eğitimine devam etmektedir. Mezun olduktan sonra çalışma hayatına akademisyen olarak devam etmeyi hedeflemektedir.

Abdurrahman Mengi

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nde Eğitim Fakültesi Özel Eğitim Bölümü başkanı, Engellilik Araştırma ve Uygulama Merkezi müdürü, Engelli Öğrenciler Danışma ve Koordinasyon Birimi koordinatörü, Engelli Öğrenciler Topluluğu akademik danışmanı ve Van Otizm Derneği kurucu başkanı olarak görev yaptı. Halen Van Otizm Derneği başkan yardımcısı ve Van İli Merkez Tuşba İlçesi Engelli Meclisi başkanıdır. Engellilik sosyolojisi, özel eğitim ve engellilik araştırmaları gibi konularda ulusal ve uluslararası bildiri ve makaleleri bulunmaktadır. Şimdiye kadar 15 farklı ülkede bilimsel içerikli uluslararası toplantılara katılmıştır. Ayrıca "Özel Gereksinimli Çocuk Hakları" başlıklı bir kitap bölümü ile *Platon'dan Günümüze İktidar Seçkinleri* adlı yayımlanmış bir kitabı mevcuttur. "Sosyolojik Boyutlarıyla Otizm" konulu doktora tezi kitap için yayım aşamasındadır.

Tuba Nur Oğuz

İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Hizmet (İngilizce) Bölümü'nde 2. sınıf öğrencisi olarak lisans eğitimine devam etmektedir. Mezun olduktan sonra çalışma hayatına akademisyen olarak devam etmeyi hedeflemektedir.

Aylin Onursev

Lisans eğitimini Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. Sivil toplum örgütleriyle ortak projeler yürüttü. Başta kadın ve çocuk hakları olmak üzere LGBTİ, engelli hakları gibi birçok insan hakları alanında çalışmalarını sürdürmektedir. Antalya Kadın Danışma Merkezi Kadın Dayanışma Derneği gönüllüsü ve Çağdaş Hukukçular Derneği üyesidir. Çalışma hayatına Antalya'da devam etmektedir.

Maria Orchard

Bristol Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde doktora çalışmasını tamamladı. Doktora araştırması, 7 engelli kadının hayat tecrübelerini yasal sistemler (İngiltere ve Kaliforniya, Amerika) üzerinden aile içi şiddet bağlamında incelemiş ve her katılımcının “adalet” arayışında karşılaştığı engelleri ve kolaylaştırıcıları tanımlamıştır. Bristol Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışan lisanslı bir avukattır. Ocak 2019'da Leeds Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde kamu alanında doktora sonrası araştırma görevlisi olarak çalışmaya başlayacaktır.

Deniz Özdikmenli

Lisans eğitimini Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü'nde, yüksek lisans eğitimini Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü'nde tamamladı. Halen Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde doktora çalışmalarına devam etmektedir. 1998 yılından bu yana Anne Çocuk Eğitim Vakfı (AÇEV), Türkiye Görme Engelliler Derneği, Türkiye Yeşilay Cemiyeti başta olmak üzere çalışma konusu aile, çocuk, engelli ve çevre olan pek çok sivil toplum örgütünde proje tasarım, geliştirme, uygulama ve değerlendirme süreçlerini yönetti. “Sivil Toplumda Proje Döngüsü”, “Aile İçi İletişim”, “Şiddet ve Şiddetin Etkileri”, “Bağımlılık”, “Göç Olgusu ve Değişen Dünya Düzeninde Göçmenlik” başlıklarında eğitim programları geliştirdi ve uyguladı. Halen Türkiye Omurilik Felçlileri Derneği'nde projeler koordinatörü ve Kurumsal Kapasite Geliştirme danışmanı olarak görev yapmaktadır. Eşzamanlı olarak Milli Eğitim Bakanlığı, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile bunlara bağlı kamu kuruluşları adına yürütülen, sosyal dezavantajlı gruplarla çalışılan pek çok projede eğitim

uzmanı olarak çalışmaktadır. Ayrıca sahada reel ihtiyaçları karşılamaya yönelik yürüttüğü projelerin yerel kaynakla sürdürülebilirliğini desteklemek amacıyla “Gönüllülük, Gönüllü Yönetimi” konularında eğitimler vermektedir.

Gülhan Özkoç

1996 yılında AÜ Hukuk Fakültesi'nden ikincilikle mezun oldu. 2006-2007'de ABD Kaliforniya Üniversitesi Berkeley Hukuk Fakültesi'nde yüksek lisansını tamamladı. 1996-1997'de Ankara Barosu'nda avukatlık stajı yaptı. 1997 yılında Başbakanlık Devlet Personel Başkanlığı'nda uzman yardımcısı olarak çalışmaya başladı ve 2000-2001 yıllarında PTT Genel Müdürlüğü'nde avukat olarak çalıştı. 2001-2013 yılları arasında Devlet Personel Başkanlığı'nda uzman olarak çalıştı. 2013 yılı mart ayından bu yana Kamu Denetçiliği Kurumu'nda uzmanlık yapmaktadır.

Ecem Sağıroğlu

Lisans eğitimini Yıldız Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamladı. Üniversite eğitimine devam ederken TEGV'de gönüllü çalışmalar yürüttü. DenizTemiz Derneği TURMEPA'da gönüllü departmanında, gönüllü koordinatörü asistanı ve Katılımcı Gençlik Derneği'nde (Youth Inclusion Association) proje koordinatörü asistanı olarak staj yaptı. Ulusal ve uluslararası projelerde çalışarak proje hazırlama ve koordinasyonlarında görev aldı. 2017-2018 döneminde İspanya'da Avrupa gönüllülük hizmetini gerçekleştirdi. Halen Anadolu Üniversitesi'nde Sosyoloji öğrenimi görmekte, Türkiye Omurilik Felçlileri Derneği'nde proje asistanı olarak çalışmaktadır.

Dilşad Çiğdem Sever

2002 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra bir süre avukatlık yaptı; 2005 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı ve akademik hayatına Atılım Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde devam etti. 2013 yılında doktorasını tamamladı. Öğretim üyesi olarak çalışmaya devam etmekte, idare hukukuna insan hakları merkezli bir yaklaşımla

bakan çalışmalar ve feminist hukuk kuramına ilişkin araştırmalar yapmaktadır.

Damla Songur

Atılım Üniversitesi Özel Hukuk Anabilim Dalı'nda öğretim görevlisi ve KASAUM müdür yardımcısıdır; Ticaret Hukuku, Bilişim Hukuku ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği dersini yürütmektedir. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk (Ticaret Hukuku) doktora programında tez aşamasındadır. Danışmanı olduğu "Engellilerin Adalete Erişim Hakkı: Adli Yardım ve Bilgi Edinmede Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri" projesinin yanı sıra 2012 yılından bu yana kamu hukuku-özel hukuk ilişkisi bağlamında disiplinlerarası projeler yürütmüştür.

Aslı Şimşek

Lisans eğitimini Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde, Genel Kamu Hukuku alanında sosyal devlet ilkesi üzerine yürüttüğü doktora çalışmasını Haziran 2015'te Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamladı. Halen Atılım Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. 2017 yılında müdürlük görevini üstlendiği Atılım Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi'nde (KASAUM) hak temelli bakış açısıyla çeşitli araştırmaları ve eğitimleri koordine etmektedir. Danışmanı olduğu "Engellilerin Adalete Erişim Hakkı: Adli Yardım ve Bilgi Edinmede Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri" projesinin devamında engelli bireylerin insan hakları ve çifte dezavantajlı gruplar ve adalete erişim konularında çalışmalarını sürdürmektedir.

Damjan Tatic

Yüksek lisans eğitimini Belgrad Üniversitesi'nde Uluslararası Kamu Hukuku alanında, doktora çalışmasını Belgrad Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Siyasi Bilimler Fakültesi'nde engelli kişilerin insan haklarının korunması üzerine tamamladı. UNDP, UNICEF, ILO, OESC ve Avrupa Konseyi gibi kurumlarda danışman olarak görev yaptı. Yayınlanmış kitapları ve 30'dan fazla makalesi bulunmakta olup, Madrid'deki Universidad Carlos 3., Trier'deki Avrupa Haklar Akademisi,

Basel Üniversitesi, Çekya Yargı Akademisi, Türkiye Yargı Akademisi ve farklı birçok ülkede gerçekleştirilen seminer ve konferanslarda dersler verdi. Halen Birleşmiş Milletler Engelliler Hakları Komitesi'nin (CRPD) uzman üyesi ve başkan yardımcısı, Belgrad Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Kliniği'nde misafir öğretim üyesidir. Sırbistan Ulusal Engelliler Birliği'nin ve engelli hakları çalışan aktivistlerin yasal danışmanlığını yapmaktadır.

Ali Taşcı

2016 yılında Yalova Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü'nden mezun oldu. 2016-2017 yılları arasında Özel Güzide Bakım Merkezi'nde sorumlu müdür olarak görev yaptı. 2017 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümünde yüksek lisansa ve aynı yıl İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Hizmet (İngilizce) Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı. Halen aynı görevle akademik yaşamını sürdürmektedir. Uluslararası dergilerde yayımlanmış makaleleri, ulusal kongrelerde sunulmuş bildirileri bulunmaktadır.

Suzy Valentine

Cambridge Üniversitesi'nde hukuk öğrenimini birincilikle tamamladı. Avukat ve ödüllü eski gazeteci olarak ticaret ve istihdam hukuku alanlarında eşitlik hukuku konusunda deneyim sahibidir. Engellilerin zorunlu eğitim ve yüksek öğrenime erişimleri konusunda İngiltere hükümeti için çalıştı. Mind, Sane ve Shelter'in aralarında bulunduğu akıl sağlığı ve evsizliğe yönelik bir dizi yardım kurumunda kamu yararına çalışmalar yürüttü.

